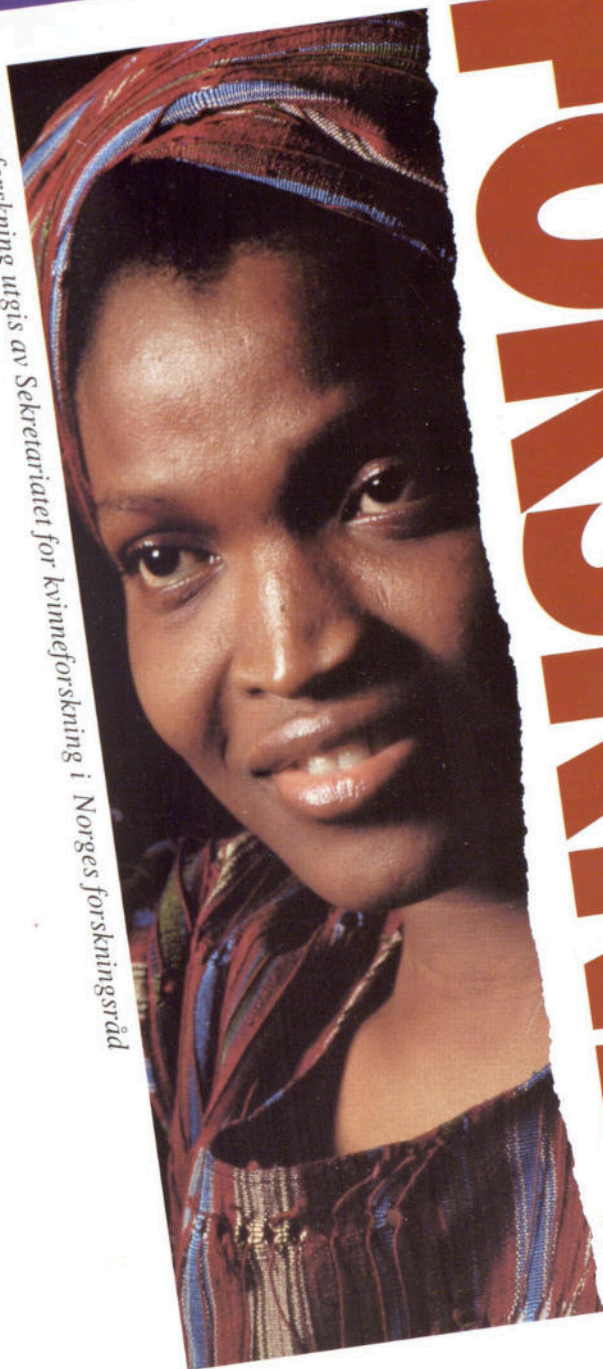

Kvinne- FORSKNING

Det andre kjønn
fra den tredje verden?

Kvinneforskning utgis av Sekretariatet for kvinneforskning i Norges forskningsråd

KVINNEFORSKNING
fra Norges forskningsråd
Sekretariatet for kvinneforskning
Årgang 21, 1997

Redaksjonen:
Sekretariatet for kvinneforskning
Ansvarlig redaktør: Elin Svenneby
Omslag: Harald Gulli
Sats: Jet Z
Trykk: GCS AS
ISSN: 0806-6256

Utkommer med 4 nummer pr. år.
Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.
Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr. 60,-
Abonnement: kr. 200,-

Post: 0809.22.37444

Redaksjonens adresse:
KVINNEFORSKNING
Norges forskningsråd
Postboks 2700 St. Hanshaugen
0131 Oslo
Tlf 22 03 70 00

I SEKRETARIATET:

Fung. seksjonsleder Elin Svenneby
Rådgiver Elisabeth Gulbrandsen
Rådgiver Anne Søyland
Konsulent Evy Haneborg
Konsulent Toril Finsen Enger
Konsulent Karin Anker Hassel

Kjære leser!

Hvem er det «andre» kjønn fra den «tredje» verden? Hvilken orden etablerer og fastholder slike begreper? Vi ønsker med temanummeret å vie oppmerksomhet til mangfoldet i ulike kulturer med fokus på kjønn; vel vitende om at vårt utvalg er snevert og at mange andre grupper burde ha vært representert. Vi regner med at dette er et tema vi vil komme tilbake til.

Siden begynnelsen av 1990-tallet har spørsmålet om (an)erkjennelse av kulturelle ulikheter, og hvilke politiske og teoretiske konsekvenser dette gir, blitt framtrедende i den internasjonale feministiske forskningen. Aleksandra Ålund presenterer temaet i sin artikkel om feminismen og «de andre».

Fakhra Salimis perspektiv er innvandrerkvinner i Norge. Mytene fanger, sier hun. Betegnelsen «innvandrerkvinner» strekker ikke til for å beskrive det mangfold av kulturer og sosiale og økonomiske bakgrunner som kvinner fra den tredje verden representerer i Norge. Salimis artikkel gir en historisk bakgrunn for norske forsker-fordommer.

Hvor ble det av kjønnsdimensjonen i bistanden? spør Kristi Anne Stølen. Norge var et av de første landene som utarbeidet en strategi for kvinneverretet bistand (1985), men senere analyser og evalueringer viser at relativt lite av Norges totale bistand har nådd kvinner.

Det har ikke vært noen selvfølge at FN-systemets medlemsland har akseptert at verdensorganisasjonen så iherdig fremmer kvinnespørsmålene, sier Ingrid Eide. Med slagord som *likestilling*, *utvikling* og *fred* har FN-systemet fremhevet viktige verdier for såvel kvinnebevegelsen som for utviklings- og

østblokklandene. Men det normative presset som FN-systemet kan utøve overfor medlemslandene, forutsetter at vi bruker systemet aktivt.

Å snakke om «innvandrere» som en gruppe blir som nevnt for enkelt. Veena Gill sammenligner ulike holdninger hos kvinner med chilensk, indisk, pakistansk og vietnamesisk bakgrunn. Hun har f.eks. stilt spørsmål om politisk deltagelse ved hjelp av utsagn som: «Kvinner bør heller ta seg av sin familie enn å delta i politikk». Her viste det seg store forskjeller i kvinnes mening.

«Jeg er den eneste kvinne blant fire direktører; og jeg er også den eneste som oppfyller forpliktelsene. Vi kvinner er mer ansvarlige.» En kvinnelig direktør i Nicaragua uttrykte slik en vanlig oppfatning – at kvinner er moralsk overlegne menn, sier Turid Hagene. Kvinner bringer denne oppfatningen om moralsk overlegenhet med seg inn i lederstillingene. I Norge har likestillingsdiskursen kastet et nøytralitetens slør over kjønn i arbeidslivet. Likestillingspolitikken i Norge har ikke gitt oss større andel av kvinnelige ledere enn det nicaraguanske kvinner har skaffet seg selv uten noen offentlig likestillingspolitikk. Hvilke refleksjoner kan dette gi opphav til om likhets- og forskjellsfeminismen?

Trine Hamran og Eirin Ytreberg bidrar med tanker rundt kvinnekongressen i Beijing høsten 1995. Sisterhood is power! sier de. Men etter NGO-forumet foran den store FN-kvinnekongressen i Beijing i fjor høst, som samlet kvinner fra hele verden, stiller de også spørsmål: Kjemper vi for en felles sak, eller er «kvinner kvinner verst»? Hva skjer når kvinner møtes på tvers av kulturer?

Menn gjennomstrømmer og er på samme tid merkelig usynlige i samfunnsvitenskapene. Tradisjonell samfunnsvitenskap handler om menn, men lar være å

omtale menn åpent. Jeff Hearn hevder i sin artikkel om kritisk forskning om menn at denne forsømmelsen er mer enn alminnelig slurv, men dog ikke noen planlagt sammensvergelse. Snarere er den innebygd i en selvforklarende verden som er dominert av menns liv og opplevelser.

Jorunn Haakestad diskuterer amerikansk tekstilkunst etter 1970 – med tradisjon og fornyelse i et kjønnsperspektiv. Hun spør etter sammenhenger mellom estetikk og kjønn, og belyser kvinnelige kunstnersubjekter mellom «skjebne» og

«opprør». Hvordan er kjønn en integrert del av prosesser og strukturer – i kunst?

Fredrik Oppegaard anmelder bell hooks bok om rasisme og raseri. Sissel Østberg anmelder Hege Storhaug: *Mashallah* mens Hilde Bondevik tar for seg Mary Warnocks bok om kvinnefilosofer. Jone Salemonsens har lest Andrew Sanders heksebok, og Ingeborg Aarseth kommenterer Barbara Findlens bok om 1990-åras feminisme: *Voices from the next feminist generation*.

Red.

Beste hovedoppgave i 1996

Vi gratulerer

Åse Røthing

med Senter for kvinneforskning
ved Universitetet i Oslo
pris for beste hovedoppgave
innen kvinneforskning i 1996:

*Kroppslighet og kristelighet - jenters opplevelse av
kjønn og seksualitet i kristne tenåringsmiljøer*

Innhold

<i>Aleksandra Ålund: Feminism och «de andra»: erkännandets politik, dess potential och fallor</i>	5
<i>Fakhra Salimi: Innvandrerkvinner i Norge: fanget av mytene</i>	12
<i>Kristi Anne Stølen: Hvor ble det av kjønnsdimensjonen i bistanden?</i>	20
<i>Ingrid Eide: FN – for kvinner?</i>	27
<i>Veena Gill: Politisk deltakelse blant innvandrerkvinner i Norge</i>	33
<i>Turid Hagene: Kvinnelige ledere i en machoverden</i>	52
<i>Trine Hamran og Eirin Ytreberg: Tanker rundt kvinnekongressen i Beijing høsten 1995</i>	69
<i>Jeff Hearn: Hva innebærer kritiske studier av menn?</i>	76
<i>Jorunn Haakestad: Amerikansk tekstilkunst etter 1970</i>	89

BOKOMTALER

<i>bell hooks: Killing Rage, ending racism</i>	
Omtalt av Fredrik Oppegaard	100
<i>Hege Storhaug: Mashallah. En reise blant kvinner i Pakistan</i>	
Omtalt av Sissel Østberg	104
<i>Mary Warnock (red.): Women Philosophers</i>	
Omtalt av Hilde Bondevik	107
<i>Andrew Sanders: A Deed without a Name. The Witch in Society and History</i>	
Omtalt av Jone Salomonsen	111
<i>Barbara Findlen: Listen up. Voices from the next feminist generation</i>	
Omtalt av Ingeborg Aarseth	113

LITTERATURKOMMENTARER	116
MØTER, SEMINARER, KONFERANSER	117
LITT AV HVERT	121
PUBLIKASJONER	123
EGNE PUBLIKASJONER	128

Økonomisk støtte fra Sekretariatet for kvinneforskning

Sekretariatet gir i mindre omfang økonomisk støtte til faglige reiser og seminarvirksomhet. En del av søknadene Sekretariatet mottar er svært knappe og er derfor vanskelige å ta stilling til. Vi har laget en huskeliste over hva som bør være med i søknaden. Hvis du følger den, unngår vi å måtte avslå søknaden på grunn av mangelfulle opplysninger!

Støtte til å arrangere seminar

1. Hvem som arrangerer seminaret (personer og institusjonstilknytning).
2. Formålet med seminaret.
3. Hvem som vil bli invitert til å delta.
4. Hvor og når seminaret skal finne sted.
5. Hvordan seminaret skal finansieres. *Sett opp full finansieringsplan og oppgi om det er søkt støtte fra andre institusjoner.*
6. Legg ved et program med noen korte opplysninger om foredragsholderne.

Støtte til faglige reiser

1. Formålet med reisen. *Gi en fylldig beskrivelse og legg eventuelt ved et program for reisen.*
2. Hvor og når du skal reise.
3. Før Sekretariatet søkes om støtte, bør du først ha søkt og fått avslag fra egen institusjon eller fagområde i Forskningsrådet. Oppgi hvorvidt dette er gjort.
4. Reisemåte og budsjett. Oppgi eventuell støtte fra andre institusjoner.

Feminism och «de andra»: erkännandets politik, dess potential och fällor

Av Aleksandra Ålund

Sedan begynnelsen av 1990-talet har frågan om erkännandet av kulturella olikheter, samt deras politiska och teoretiska konsekvenser, blivit framträdande i den internationella feministiska forskningen. Nödvändigheten av erkännandet av en mångfald av (sociala, kulturella, sexuella och individuella) erfarenheter och identiteter har med tiden blivit etablerat i den internationella debatten. Men erkännandet av kulturell mångfald kom – inte minst i Skandinavien – att bemötas med motsträvighet, såsom representerande ett splittrande hot mot feminismens politiska enhet och teoretiska kärna. Jag vill i det följande ta upp frågan om erkännandets politik, dess potential och fällor.

Debatten i den internationella forskningen handlar i dag inte om att erkänna eller inte erkänna, utan vad som skall erkännas. Erkännandet av kulturella olikheter präglas ofta av kulturaliserande och essentialiserande tendenser. Men med en ökande intresse för sociala dimensioner som klass, strukturrasism och olika uttryck för social uteslutning har under senare tiden en ny dagordning för

forskningen börjat formuleras i den internationella feministiska forskningen.

Feminismens utveckling – från vad Young (1990a) betecknat som «humanist feminism», med fokus på krav på jämlikhet och jämställdhet, till en så kallad «gynocentric feminism», en särartsdiskurs («standpoint feminism», kvinnocentrerad ståndpunkt) grundad i det särskilt kvinnliga som moderskap och

omsorg – dominerades av en homogeniserande normativ bild av Kvinnan som den vita medelklasskvinnan. Gloria Hull uttrycker detta kärnfullt med titeln till sin bok: *All the Women Are White, All the Blacks Are Men, But Some of Us Are Brave*.

Internationellt har sedan länge en systematisk kritik av etnocentrism och eländesforskning – initierad av framför allt svarta feminister i USA och England – lagt en grund för nytänkande. I mycket handlar denna kritik om osynliggörande av «de Andras» röster, egna historiska och samtida erfarenheter, vad man kallar «den Andra meningen» i den «vita feminismens» huvudfåran. De svarta och «etniska» feministernas kritik har också påpekat tendenser inom feminismens huvudfåra att fokusera sexismens primat över rasismens, samt problem förbundna med kvardröjande kulturella stereotypiseringar och stigmatiseringar av «de Andra» i skuggan av en normativ, vit kvinnlighet (se vidare i Ålund 1991). Begrepp som «rasialiserad» och «rasialisering», gränsdragning till svarta och så kallade «etniska» kvinnor anslår tongångarna i det offentliga samtalet (se vidare i Stasiulis & Bhakan 1987, Carby 1982, Hull et al. 1982, Anthias & Yuval-Davies 1992, Ware 1992 m.fl.).

I en uppmärksammas artikel: «White women listen!» – hävdar Hazel Carby uppfattningen att man för att kunna närma kvinnor till varandra till kamp för gemensamma intressen först måste verka för att vita kvinnor gör upp med rasismen hos sig själva.

Den kursändring som sedermera började profilera den feministiska forskningen kan med Sandra Harding (1986, 1990) sammanfattas på följande sätt: «Vem är 'vi'?» Kvinnor är ingen homogen kategori, «vi» är olika. Samtidigt pekar Harding på dominansrela-

tioner kvinnor emellan, och hävdar att västerlänternas vita kvinnor kritiskt måste granska sin medverkan i förtryckets komplex. De gynnas av och deltar i exploateringen av minoriteter genom sin position i herraväldets ras-mässigt och etniskt rangordnade strukturer (Harding 1990, s. 89). Den sociala ordningen är konstituerad av strukturer som kan både överlappa, sammanfalla och sammanstöta. Androcentrism, rasism och klassförtryck är tydliga exempel på detta. Mystifierande åtskillnader – oavsett om de gäller män och kvinnor, kultur, ras eller etnicitet – måste överges för en gemensam kamp mot underordning av kvinnor i alla dess (ras, klass och kultur) former (samme sted s. 90).

Denna övergripande sammanfattning pekar också mot en vidareutveckling av den internationella feministiska forskningen. Frågor om etnicitet, mångfald och erkännandet av kulturella olikheter har i allt högre grad kommit att relateras till sociala ojämlikheter och till medborgarskapets olika dimensioner (Marshall 1950).

Erkännandets politik, dess potential och fällor

Det moderna samhällets ojämna utveckling – polariseringen av resursfördelning, ekonomisk makt och politisk makt – formar sig till hierarkier globalt, nationellt och lokalt. Dessa processer ligger bakom migration, segregation, sociala konflikter, men också bakom identitetskriser. Samtiden präglas av ett sökande efter egna identiteter, en ökande orientering mot lokalsamhällen, autenticitet och rötter. Men den kännetecknas också av tendenser till identitetsmässiga sektorismer och av gränsdragningar gentemot

rasialisering och etnifierade «Andra».

Dessa processers betydelse har markerats i den vetenskapliga debatten, där frågan om multikulturalism relaterats till problem förbundna med «Erkännandets politik» («politics of recognition», jämför Taylor 1992) och behov för «politics of difference» (dvs. erkännandet av kulturella skillnader). Denna utveckling har – med vissa vitala impulser från den franska «dekonstruktivism» och post-strukturalism – förgrenat sig i olika schatteringar av internationellt utbredda postmoderna diskurser (Evans 1995, Farganis 1994) som i olika avseende fokuserat kultur och identitet.

Samtidigt har processer som har att göra med social ojämlikhet och den kulturella fragmenteringens *sociala dimensioner* blivit påfallande i det globala «mångkulturella samhället». Samband mellan etnifiering av fattigdomen och välfärdsstatens sönderfall har i allt högre grad börjat uppmärksammas i den internationella akademiska debatten. Mot denna bakgrund utvecklades en kritisk granskning av den *kulturella dimensionen* i (den mångbottnade) erkännandets politik.

Det som bland annat förts fram är sammanflätningen mellan sociala, kulturella och identitetsmässiga processer. «Identitetspolitikens» fallgropar och risker för skapande av nya «homogena» kulturer och nya gränsdragningar uppmärksammades. Kulturellt definierade former av «identitetspolitik» kan innebära reträtt i «gettoiserade livsstilar» (Parmar 1989). Reduktionistisk frikoppling av etnicitet från ett spektrum av «strukturerade ojämlikheter» (ras, kön och klass) kan leda till en fruktlös debatt och till konkurrerande rangordning av ras, kön och klass avseende vad som utgör det största förtrycket (Yuval-Davies 1996).

Föreställningar om vad som är identitet är ofta baserade på ett reduktionistiskt antagande om kulturell homogenitet. Former av och relationerna mellan gruppidentiteter och kulturer i det västerländska samhället är befädd av rasism, sexism och xenofobi,¹ och identifikation av «oss» och «andra» kan, som Iris Young (1990) påpekat, utvecklas genom en avgränsning av (annorlunda) andra som mindre värda. Det som krävs, skriver Young, är ett erkännande av olikheter inom ramen för jämlika villkor. Men, det erkännande av de kulturellt olika som «oassimilerade andra», som Young pläderar för, kan riskera att utvecklas till en ny avgränsning och konstruktion av «de Andra».

Ingen lever i dag i kulturellt avgränsade världar, som är «äkt» och «oassimilerade» i termer av kulturell identitet. Denna form av välment kulturell synliggöring av «de Andra» kan vara lika problematisk (Yuval-Davies 1996) som kulturell homogenisering av kvinnlighet (Brunt 1989, Bottomley 1991). Frågan om erkännandets politik är sålunda både komplex och problematisk (se även Trow 1996). Den bemöts inte heller med en självklar uppbackning från utsatta minoriteters håll. I t.ex. svarta akademiska kretsar har den snarare mötts med ambivalens. Som hooks (1991) påpekat är identiteter komplexa, och dekonstruktion av (inifrån eller utifrån) essentialiserad och sammanpressad («svart») identitet kan synliggöra dess heterogenitet. Därigenom möjliggörs ett igenkännande av likhet mellan människor (i liknande erfarenhetsmässiga världar) tvärs över rasmässiga och etniska gränser. Men de svartas verklighet präglas av rasism, och så länge det förtrycket förblir, förblir också identitetspolitiken central för de svartas politiska kamp (ibid.).

Mot en solidaritetspolitik ...

Den akademiska utmaningen som «Politics of recognition» (av kulturell mångfald) lett till inom den feministiska forskningen, har resulterat i en omfattande diskussion om hur universalismens principer skall möta krav för erkännande av kulturella olikheter utan att sudda socialt konstruerade skillnader och ojämlikheter. Den komplexa frågan om medborgarskap, som framträtt i debatten, hänvisar allt oftare till T.H. Marshall (1950). Problematiken för dagens debatter gäller sambandet mellan universalismen (som utgör den klassiska sociologiska medborgarskapsteorins kärna) och de krav för erkännande av skillnader som bekämpar divisionering och uteslutningspraktiker, som kan ges av att vara skillnader (jämför Lister 1996).

Nya former för «solidaritetspolitik» återopas och ny forskning och begreppsutveckling eftersträvas (Werbner 1996). Det handlar om begrepp som förmår inkludera olikheters kulturella röster och representationer med universalismens och jämlikhetens principer (Vasta 1992, Yeatman 1993). Nödvändigheten av förbindelser mellan rörelser som bekämpar förtryckets olika former påpekas (ibid.). Med begrepp som «differentiated universalism» (Lister 1996) och «transversal dialogue» (Yuval-Davies 1996) söks nya analytiska kategorier för att finna «nya sorters artikulation av förbindelsen mellan det universella och det partikulära.» (Mouffe 1993, s. 13)

Etnicitet förknippas allt oftare med olika villkor för samhälleligt medlemskap – social rättvisa, politiskt deltagande och andra aspekter av medborgarskapets villkor (se Turner 1990) – där frågan om «inklusion» och «exklusion» intar en central plats. Detta gäller inte minst politisk uteslutning av

flyktingar, temporärt skydd, temporära arbetstillstånd, och allmänt diskriminering som drabbar kvinnor i den Europeiska Unionen och i den globala migrationen (Morokvasic 1984; Knocke 1995 m.fl.).

Kvinnor som självständiga migranter tycks i ökande grad bli nya heloter (slavar) (ibid. och Cohen 1987). De helt rättslösa och alltmer populära hembiträden och barnflickor, som i strömmar tvingas utvandra från tredje världen till rika familjer i USA, Hongkong, Europa osv. är talande exempel på dessa missförhållanden (Stasiulis & Bhakan 1996). På en feministisk konferens «Kvinnor och medborgarskap» i London i juli 1996 påtalades t ex att filippinska hembiträden i diasporan² organiserar sig i kampen mot det extrema förtrycket de möter i sitt arbete (ibid.).

... och rätten att tillhöra

Samtiden präglas av ökande sociala och kulturella åtskillnader. Etnifiering av de Andra åtföljs av etnisk mobilisering, särskilt bland utsatta människor och grupper. Social och kulturell uteslutning av så kallade «invandrare» har ökat också i Skandinavien (Ålund & Schierup 1991; Schierup & Paulsson 1994).

I det framväxande multietniska samhället sjuder det samtidigt av nya sammansatta kulturella identiteter och lojaliteter, inte minst bland så kallade «invandrarungdomar». Unga svenskar med invandrarbakgrund – även om de är födda och uppväxta i Sverige – kallas fortfarande för «invandrare». Mycket av deras identitetsarbete handlar om upplevelser av utanförskap och förutsättningar för gränsdialoger mellan olika sorters «främlingar» i det moderna multietniska samhället. Strider som dessa unga

människor utkämpar med sig själva och andra i sökandet efter sitt rätta namn och sin plats, mening och förankring i tillvaron, utgör det moraliska, sociala och kulturella sammanhanget för deras identitetsarbete (Ålund 1996).

I etniskt komplexa miljöer, i storstädernas förorter (som i Sverige och i Frankrike) eller i deras «innerstäder» (som i Storbritannien), korsas «gränser», medan kulturella blandningar och ömsesidiga korsbefruktningar kommer till uttryck; i personligt och kollektivt identitetsarbete, i språk, musik osv.

Ett mångfasetterat multi-kulti-liv bildar underlag för utveckling av transetniska identiteter, till medvetenhet om en underordnad position i samhället; till nya solidariteter. Framväxten av nya kulturella uttryck är förankrad i den polyetniska stadens laddade blandning av social marginalisering och kulturella gränsöverskridningar (se vidare i Gilroy 1987, 1993; Peterson 1994; McRobbie 1994; Ålund 1991, 1994, 1996 m.fl.).

De gemensamma erfarenheterna av utanförskap bidrar till ett socialt igenkännande. Detta i sin tur genererar kulturell närhet, stimulerar till utbyte av lagrade erfarenheter, bilder av världen, ömsesidigt lånande och gemensamt skapande av gränsöverbryggande kulturella symboler, som förenar och förbereder för nya transetniska sociala gemenskaper och politiska solidariteter. Unga människor är medvetna om att de dagligen förvägras rätt till en jämlikhet med «infödda». Ändå är deras svar på missförhållanden ett genomgående sökande efter dialog (Ålund 1996). Jag tror att vi här har förutsättningarna för framväxten av nya typer av utåtriktade och inkluderande gemenskaper. Allt detta pekar på en mångfald av frågor som den samtida feministiska forskningen står inför.

En ökande insikt i rasialiserande gränsdragningar och «strukturerande ojämlikheter» (Anthias & Yuval-Davies 1992) komplexa samband har som sagt fått stor uppmärksamhet i den samtida internationella genusforskningen. Uppmärksamheten har ökat också när det gäller det mångetniska samhällets kulturella mångfald; uppkomsten av nya sociala gemenskaper, nya sociala rörelser och nya former av överbryggande meningssystem och expressiv kultur. I Sverige är dessa frågor än så länge helt marginaliserade – till den lilla skaran av feminister av invandrarbakgrund.

Aleksandra Ålund
Sociologiska institutionen
Umeå universitet
och
SUC, Esbjerg

Artikkelen er tidligere publisert i *Sociologisk tidskrift* 2/97.

Litteratur

- Anthias, Floya & Nira Yuval-Davies. *Racialised Boundaries: Race, Nation, Gender, Class and the Anti-Racist Struggle*. Routledge, London 1992.
- Bottomley, Gillian. Culture, Ethnicity and the Politics/Poetics of Representation. I *Diaspora* 1/3 1991.
- Brunt, Rosalind. The Politics of Identity. I S. Hall & M. Jacques (red.). *New Times*. Lawrence & Wishart, London 1989.
- Carby, Hazel. White women listen! Black feminism and the boundaries of sisterhood. I *The empire strikes back*. Centre for contemporary studies, London 1982.
- Cohen, Robin. *The New Helots: Migrants in the International Division of Labour*. Avebury, Aldershot 1987.
- Evans, Judith. *Feminist Theory Today: An Introduction to Second-Wave Feminism*. Sage, London 1995.
- Farganis, Sonda. *Situating Feminism: From Thought to Action*. Sage, Thousand Oaks/Lon-

- don/New Dehli 1994.
- Gilroy, Paul. *There ain't no Black in the Union Jack*. Hutchinson, London 1987.
- Gilroy, Paul. *The Black Atlantic; Modernity and Double Consciousness*. Verso, London 1993.
- Harding, Sandra. *The Science Question in Feminism*. Cornell, New York 1986.
- Harding, Sandra. Feminism, Science, and the Anti-Enlightenment Critiques. I Linda J. Nicholson (red.). *Feminism/Postmodernism*. Routledge, New York/London 1990.
- hooks, bell. *Yearning: Race, Gender and Cultural Politics*. Turnaround, London 1991.
- Hull, Gloria, Patricia Bell Scott and Barbara Smith (red.). *All the women are white, all the blacks are men, but some of us are brave: Black Women's Studies*. The Feminist Press, New York 1982.
- Knocke, Wuokko. Migrant and Ethnic Minority Women: The Effects of Gender-neutral Legislation in the European Community. I *Social Politics* 2/2 1995.
- Lister, Ruth. Citizenship: Towards a feminist synthesis. Paper for the conference *Women and Citizenship*. University of Greenwich, July 16–18, London 1996.
- Marshall, T.H. *Citizenship and Social Class*. Cambridge University Press, Cambridge 1950.
- McRobbie, Angela. *Postmodernism and Popular Culture*. Routledge, London /New York 1994.
- Morokvasic, Mirjana. Women in migration: Beyond the reductionist outlook. I A. Phizaclea (red.). *One way ticket: migration and female labor*. Routledge and Kegan Paul, London 1984.
- Mouffe, Chantal. *The Return of the Political*. Verso, London 1993.
- Parmar, Pratibha. Other Kinds of Dreams. I *Feminist Review* 31/1989.
- Peterson, Abby. Racist and Antiracist Movements in Postmodern Society: Between Universalism and Particularism. Paper presented at the XIII World Congress of Sociology, Bielefeld, July 1994.
- Schierup, Carl-Ulrik & Sven Paulsson (red.). *Arbetets etniska delning: Studier från en svensk bilindustri*. Carlssons, Stockholm 1994.
- Stasiulis, Daiva & Abigal Bhakan. Rainbow Feminism: Perspectives on Minority Women in Canada. I *Resources for Feminist Research*. 16/1 1987.
- Stasiulis, Daiva & Abigal Bhakan. Negotiating the Citizenship Labyrinth: Obstacles to and Empowerment Strategies of Migrant Women Workers. Paper for the Conference *Women and Citizenship*. The University of Greenwich, London July 16–18 1996.
- Taylor, Charles. *Multiculturalism and «The Politics of Recognition»*. Princeton University Press, Princeton 1992.
- Trow, Martin. De universiella värdena. I *Svenska Dagbladet* 2. juni 1996.
- Turner, Bryan S. Outline of a Theory of Citizenship. I *Sociology*. 24/2 1990.
- Vasta, Ellie. Immigrant Women and the Politics of Resistance. Paper for the *Australian Immigrant Women's Speakout Association Conference* 16–17 okt. 1992.
- Ware, Vron. *Beyond the Pale; White Women, Racism and History*. Verso, London 1992.
- Werbner, Pnina. Reversing the Moral Terms of Citizenship: Transnational Belonging and Political Activism of Pakistani Diasporic Women. Paper for the conference *Women and Citizenship* July 16–18 1996.
- Yeatman, Anna. Voice of Representation in the Politics of Difference. I S. Gunew & A. Yeatman (red.). *Feminism and the Politics of Difference*. Allen and Unwin, Sydney 1993.
- Young, Iris Marion. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press, New Jersey 1990 (a).
- Young, Iris Marion. The Ideal of Community and the Politics of Difference. I Linda J. Nicholson (red.). *Feminism/Postmodernism*. Routledge, New York/London 1990.
- Yuval-Davies, Nira. Background paper for the conference *Women and Citizenship*, July 16–18 1996.
- Ålund, Aleksandra. *Lilla Juga; Etnicitet, familj och kvinnliga nätverk i kulturbrytningens tid*. Carlssons, Stockholm 1991.
- Ålund, Aleksandra. Etnicitet och modernitet. I Ohlund & Bolin (red.). *Ungdomsforskning, kritik, reflektion och framtida möjligheter*. USU, Stockholm 1994.
- Ålund, Aleksandra. *Multikultiungdom: Kön, etnicitet och identitet*. Studentlitteratur, Lund 1996.
- Ålund, Aleksandra & Carl-Ulrik Schierup. *Paradoxes of multiculturalism*. Aldershot, Avebury 1991.

Noter

1. Xenofobi: Redsel eller avsky for alt fremmed. Red. anm.
2. Diaspora: Grupper av en religions tilhengere som bor spredt omkring i et område hvor en annen religion hersker. Red. anm.

Innvandrerkvinner i Norge: fanget av mytene

Av Fakhra Salimi

«Den tredje verdens» kvinners tilstedeværelse i Norge har sin opprinnelse i arbeiderinnvandringen fra Asia, Afrika og Latin-Amerika på 1960- og 70-tallet. I denne artikkelen vil Fakhra Salimi ta for seg innvandrerkvinner i Norge i et historisk perspektiv. Betegnelsen «innvandrer kvinne» strekker i utgangspunktet ikke til for å beskrive det mangfold av kulturer og sosiale og økonomiske bakgrunner som kvinner fra den tredje verden representerer i Norge. I mangel av et bedre alternativ brukes allikevel denne betegnelsen her, i dens utvidete forstand.

Under den tidligste import av arbeidskraft var det hovedsakelig menn som kom til Norge som arbeidere. Kvinnene kom stort sett til landet gjennom familiegjenforening, og først meget senere som flyktninger eller studenter. Dette la grunnlaget for at rollene som er tildelt dem av det norske samfunnet, i hovedsak er knyttet til familieinstitusjonen; de er mødre og koner. De oppfattes ofte som passive, de lever isolert fra det norske samfunnet, de er «til for å giftes bort, føde barn, ta seg av ektemann og svigerforeldre» (Storhaug, 1996). Den oppmerksomhet som vies innvandrere i dag

er ofte ekstremt problemorientert, og kvinnen og barnas situasjon fremstilles som spesielt vanskelig. Denne fokuseringen kan ofte gjøre oss blinde for den aktive rollen kvinner fra den tredje verden faktisk spiller i utfoldelsen og utformingen av det norske samfunnet.

Billig arbeidskraft !

Jeg ønsker i denne artikkelen å kaste lys over innvandrerkvinner i Norge, ikke å diskutere innvandring generelt. Men for å forstå situasjonen slik

den er i dag, er det nødvendig å gi en rask oversikt over arbeiderinnvandringen fra den såkalte tredje verden til Europa etter andre verdenskrig.

Et stort antall mennesker emigrerte etter andre verdenskrig til Vesten fra land i den tredje verden. De veldige rikdommene som akkumulerte i kolonimaktene bidro til industriell vekst og skapte et behov for billig arbeidskraft i Europa. Denne arbeidskraften ble først og fremst rekruttert fra de tidligere koloniene. Norsk industri opplevde et oppsving i løpet av 1960- og 70-årene. Ifølge forsker Bente Puntervold Bø økte antallet arbeidsplasser med flere tusen hvert år, bare i Oslo. (Bø 1987) Landet hadde behov for billig arbeidskraft, spesielt innenfor serviceindustrien og olje- og konstruksjonssektoren, som alle opplevde sterk vekst. Selv om Norge selv ikke hadde egne kolonier hvor arbeidskraft kunne rekrutteres fra, ble mennesker fra tidligere europeiske kolonier oppmuntret til å søke sysselsetting i Norge.

For at arbeidskraften skulle forbli billig, var det imidlertid nødvendig å påse at kostnadene forbundet med reproduksjon også forble lave. Dette kunne en bare oppnå dersom de innvandrede arbeidernes familier ble igjen i sine respektive hjemland. Dermed ville mot-tagerlandet slippe å betale stønader og trygder, og slik kunne man spare sosiale kostnader. Det vanlige mønsteret var derfor at arbeidsføre menn ble rekruttert til å komme – uten følge av sine ektefeller. Kvinner ble rekruttert der hvor det fantes spesielle behov for deres arbeidskraft, for eksempel i helse- og servicesektorene. På denne måten ble import av arbeidskraft hovedsakelig definert etter kjønn. (Heiberg 1989) Innvandringsstoppen i 1975 og visarestriksjonene som etter hvert ble innført, endret situasjonen slik at det ikke lenger

var mulig å komme til Norge som selvstendig arbeidstager, eller å besøke familien etter ønske.

Dårlige lønnsvilkår og de store økonomiske kostnadene det medfører å ha en husholdning i hjemlandet og en i Norge presset mange til å samle familien på det stedet hvor de arbeidet, dvs. Norge. Slik innvandret de fleste kvinner fra den tredje verden til Norge.

Spesielt mange innvandrerkvinner fra Asia og Nord-Afrika har denne bakgrunnen. Mange av disse kvinnene faller utenfor det etablerte arbeidsmarkedet. Statistikken viser at innvandrere fra Afrika og Asia tilhører gruppen med høyest arbeidsledighet i Norge. Ledigheten her ligger på rundt 20 %, mens arbeidsledigheten for befolkningen sett under ett nå er på ca 4 %. De offisielle tallene viser også at kvinner utgjør en betydelig andel av ovenfornevnte arbeidsledighetstall.

I en samtale med MiRA-senterets rådgiver forklarte Kaur fra India nylig at hun har vært i Norge i over 20 år. Tidligere var det ikke noe problem for henne å skaffe seg arbeid, til tross for at hun ikke kunne noe særlig norsk. Nå både forstår og snakker hun språket, men allikevel er det vanskelig for henne å finne seg en jobb. Kaur har vært arbeidssøkende i de siste ti årene. Hver gang hun har søkt jobb gjennom arbeidsformidlingen eller kommunen har de sendt henne på norskkurs. «Det ser ut til at de kommer til å kurse meg i hjel uten at jeg får tilbud om arbeid. Jeg begynner jo å bli femti år snart. Skal jeg fortsette på norskkurs til jeg blir sytti og fortsatt stå uten arbeid?»

Mange innvandrerkvinner uten høyere utdanning er i samme situasjon som Kaur når det gjelder arbeidsmuligheter. I dag finner vi riktignok innvandrerkvinner i høyere stillinger i samfunnet; de er

leger, advokater, ingeniører (sjefen for den militære delen av Gardermoen-utbyggingen er en innvandrerkvinn). Men mange kvinner med høyere utdanning har et meget anstrengt forhold til arbeidsmarkedet. De møter store vanskeligheter når de vil ha sin utdanning og yrkeserfaring godkjent av norske myndigheter, og dermed står de uten muligheter til å skaffe seg arbeid som står i forhold til den kompetansen de har.

Innvandrerkvinner som får dispensasjon fra innvandringsstoppen på grunnlag av familiegjenforening registreres oftere som *forsørgede*, og deres yrkesbakgrunn blir ikke dokumentert når de kommer til landet. Et stort antall av disse kvinnene søker imidlertid jobb etter at de har bosatt seg i Norge, og inngår dermed i landets totale arbeidsstyrke. Erfaringen viser at ettersom oppholdet i landet strekker ut, definerer kvinnene seg i større og større grad som arbeidere heller enn som forsørgede husmødre. Disse kvinnene fyller i mange tilfeller behovet for ukvalifisert billig arbeidskraft, i jobber det ellers er vanskelig å få besatt.

En nyere undersøkelse av Hagen og Djue (1995) viser at innvandrere med høyere utdanning og bedre norskkunnskaper føler seg mer utsatt for diskriminering. Mange av dem mener at mangelen på tilgang til gode jobb- og utdanningsmuligheter skyldes diskriminering. Konsekvensene av denne marginaliseringen varierer blant kvinner og menn med forskjellig økonomisk, sosial og kulturell bakgrunn, men det er mange som kjenner følelsen av å være utstøtt og uønsket. Institusjonene og deres holdninger og handlinger i forhold til innvandrere viser seg å være avgjørende for hvilken økonomisk klasse disse ender opp med å tilhøre, og hvilke roller de spiller innenfor de sosiale strukturene i landet. Dette innvirker spesielt på kvin-

nenes situasjon; de blir synlige kun i forhold til den rollen de innehar i familie- og kulturlivet innenfor innvandtermiljøet.

Til tross for det økende antallet innvandrerkvinner på arbeidsmarkedet er det gjort få undersøkelser som kan gi et bilde av denne gruppens bidrag til Norges økonomi. Innvandrerkvinner er fraværende eller marginalisert i analysen av arbeiderinnvandringen til Norge. Det finnes, på den annen side, mengder av studier av kultur og familieliv innenfor innvandrersamfunn i Norge, og disse fokuserer ofte på kvinnes situasjon. Innen slike studier omtales ofte innvandrerkvinner som «fremmedarbeideres ektefeller» eller «innvandrerbarns mødre», noe som befester de eksisterende stereotypier. Innvandrerkvinnene karakteriseres som tradisjonsbundne, og deres egne sosiale nettverk ses på som strukturer som opprettholder uvitenhet og passivitet, en holdning vi ser uttrykt hos Wikan:

(...) for *hva slags* nettverk har muslimske kvinner av vår nye norske underklasse adgang til? Jo, en liten sektor av muslimske kvinner som er like uvitende som dem selv om det omliggende samfunn. (Wikan 1995, s.105)

Roller i endring

Immigrasjonsprosessen har store innvirkninger på alle innvandrerkvinner liv, selv om typen og graden av innvirkning beror på den individuelle kvinnens situasjon. Visse grupper av kvinner mister mer enn andre i forhold til den posisjon de har innenfor sitt samfunn, enten det nå er som mor eller forsørger. De mister den verdi de har hatt i opprinnelseslandets produksjonssystem, og kan ikke gjen-

(Foto: Ann Eriksson, Mira/Samfoto)

finne den verdien i det forbruker-orienterte, industrialiserte samfunnet de er blitt en del av. Samtidig tildeles de et stort ansvar i det nye samfunnet i forhold til familie og barneoppdragelse, noe som innen storfamilien er et kollektivt ansvar.

Selv om familien som institusjon synes å være på sviktende grunn i Norge, er den fortsatt anerkjent som en viktig enhet, hvor den første sosialiseringen finner sted, og hvor kulturen videreføres og gjenskapes. Kvinnebevegelsen har hele tiden kritisert den undertrykkende siden ved familieinstitusjonen, spesielt hvordan kvinner har vært definert og verdsatt kun ut fra rollen som mor, kone og omsorgsperson. Trass i bevegelsens iherdige innsats og likestillingssakens store fremskritt over de siste tiår, er forestillingen om den ideelle hustru/mor som forutsetning for å skape vel-

tilpassede barn og dermed gode borgere fremdeles meget utbredt her til lands.

Denne holdningen kommer tydelig til syne gjennom hvordan innvandrerkvinner tildeles ansvar etter tradisjonelle patriarkalske mønstre:

(...) hun er hjemmets drivende kraft, dets hjørnestein og primus motor. Hun er sine barns oppdrager, beskytter, veiviser og støtte (...) i muslimske hjem er det mors oppgave å skape en fremtid for sine barn. Fars rolle er sekundær, han har andre primære oppgaver (...) (Wikan 1995, s. 98-99)

Innvandrerkvinner, og spesielt kvinner med muslimsk bakgrunn, oppfordres til å ta sitt ansvar som mødre alvorlig. Den implisitte antagelsen i disse oppfordringene er at innvandrerkvinner flest er

tradisjonsbundne og uvillige til å la seg integrere i det norske samfunnet, for eksempel ved å lære seg norsk. Muslimske kvinner fremstilles ofte som mer tradisjonelle enn de øvrige familiemedlemmene. Innvandrerkvinnene ses ofte som den største hindringen for deres barns integrasjon i det norske samfunnet, ved at de overfører deres egne, tradisjonelle verdier på barna.

Innvandrerfamiliers barneoppdragelse ses generelt som så annerledes fra og ofte motstridende til flertallssamfunnets at disse gis skylden for problemer som oppstår blant den oppvoksende generasjon:

(...) ofte har hun med forferdelse sett pakistanske kvinner trække rundt i sne og kulde i Oslos gater, iført sine tynne bukser som skal skjule legger og ankler. (...) Barna slites mellom de to kulturene, og enkelte av dem finner ikke fotfeste noe sted (...) mennesker som kom til vårt land på 1970-tallet for å starte en ny tilværelse, må godta våre normer. Ellers skaper de bare problemer for seg selv.» (Modal 1990)

Holdningen som kommer til uttrykk er at bare om barna blir norske vil problemene deres bli løst; implisitt ligger en forestilling om den norske kulturen som naturlig overlegen i forhold til andre kulturer.

I innvandrersammenheng ses barna som det leddet i generasjonsskjeden hvor forandring og utvikling finner sted. Enhver misnøye uttrykt av barna overfor foreldrene tolkes som et opprør mot de undertrykkende tradisjoner, og en lengsel hos barna etter å være norske. De faktorene som virkelig utgjør problemene – fattigdom, arbeidsløshet og boligmangel – ses på som underordnede hindringer for

integrasjonen av innvandrere i Norge.

Jeg gremmes over å se barn behandlet som om deres omgang med det norske samfunn vil skade deres menneskeverd. Hvis dette er foreldrenes holdning, så burde man heller reise «hjem». Ethvert valg har sin pris, og prisen for å leve i Norge er at man må akseptere at ens barn blir norske – hvis de vil. Det er også for meg uakseptabelt at mennesker som har valgt å komme hit og nyte godt av Norges goder – som frihet og materiell velferd – stiller seg så fordømmende til sider av den kultur vi har bygget opp, og som ligger til grunn for den velferd som innvandrere selv nyter godt av (...) De har endog hatt muligheten til å snu: dra hjem igjen.» (Wikan 1995, s. 91)

Antropologen Unni Wikan oppfordrer her innvandrerforeldre til enten å assimilere seg i det norske samfunnet, eller å reise hjem igjen. Et flertall av innvandrerne er fast bosatt i Norge, og har etter hvert kommet til å se på Norge som sitt hjemland. Dette «hjem» som det refereres til her, og også ofte ellers i innvandringsdebatten, hvilket «hjem» er så det?

Wikan peker på at det er en persons individuelle valg å emigrere, og at innvandrere i Norge derfor må innrette seg etter livet som leves her og verdien som ligger til grunn for det. Wikan ser ut til å ha glemt at selv om det er individet som velger, er bakgrunnen for emigrasjon som oftest påvirket av politiske og økonomiske forhold, motivert av faktorer som individet har liten eller ingen kontroll over. I realiteten er det for mange ikke snakk om et valg, men en avgjørelse tatt på grunnlag av at det ikke fantes andre alternativer. Den ulike økonomiske utvikling og den inter-

nasjonale politikk som har vært ført i årevis, ligger til grunn for de omstendighetene som tvinger mennesker på flukt fra sine hjem. En innvandringsdebatt som ikke tar dette i betraktning, vil heller ikke kunne bidra til å skape forandring.

Med fremmedhet som utgangspunkt

Wikan er en av de mange antropologer som har forsøkt å tolke og beskrive hvordan innvandrere lever i Norge. Mange innvandrerkvinner føler imidlertid at resultatene som presenteres ofte ikke representerer virkeligheten slik de opplever den. Slike undersøkelser har en tendens til å fokusere på elementer av en annen kultur og forsøke å tolke dem isolert. Med fagspråk og autoritær retorikk – som har status som kunnskap i dette samfunnet – formidles et bilde som er dannet med fremmedhet som utgangspunkt. Dette bildet presenteres som den objektive sannhet om en annen kultur, uten at det gis rom for forbehold om forutinntatthet eller manglende perspektiv. For en som står på innsiden og får slike «sannheter» servert om sin kultur og dermed om sitt liv, smaker dette sterkt av kulturarroganse. En slik presentasjon av innvandrere er med på å definere nordmenns syn på og holdninger til denne gruppen, og derigjennom hvilke roller som blir tildelt innvandrere i samfunnet.

Fokuseringen på innvandrerkvinner som tradisjonsbundne mødre med ansvar for familie og husholdning og lite annet, har innskrenket bredden i deres liv. En chilensk kvinne uttrykker det slik:

Før jeg kom til Norge var jeg en

datter, en hustru, en mor, en akademiker, en politiker – kort sagt et helhetlig menneske med diverse interesser og samfunnsengasjementer. Da jeg kom til Norge ble jeg redusert til hustru og mor. Kampen for å gjenopprette min helhetlige identitet med nye interesser og samfunnsengasjementer i samsvar med det norske samfunns behov og mine muligheter som en flyktningekvinne har ikke vært lett. (Salimi 1990, s. 62)

Mange kvinner blir ikke klar over at de ikke regnes som selvstendige vesener før de begynner å ta aktivt del i det norske samfunnet, først og fremst på institusjonelt nivå. Immigrasjonsmyndighetene, arbeidsmarkedet, boligmarkedet, utdanningsinstitusjoner, næringslivet og organisasjoner danner bakgrunn for den første kontakten – sosiale kontakter knyttes først senere. Da innvandrerkvinner begynte å organisere seg mot slutten av 1970-tallet, var et av hovedtemaene at de ikke lenger kunne akseptere å bli omtalt og regnet bare som «fremmedarbeideres ektefeller», eller som mødre. De utfordret den implisitte antagelsen i denne terminologien om at innvandrere er menn med familie. Innvandrerkvinnene krevde at kvinnen skulle ses og behandles som et selvstendig vesen med egne rettigheter, for eksempel skal hun ha selvstendig juridisk status som lovlig innvandrer når hun kommer til Norge gjennom familie-gjenforening. Stadig flere slutter opp om kravet om uavhengig status for kvinner som gis oppholdstillatelse i Norge på grunnlag av familie-gjenforening. Også norske organisasjoner og grupper har stilt seg bak dette kravet, samt en rekke politikere og stortingsrepresentanter.

En innvandrerkvinne har et like stort spekter av roller og oppgaver som innfødte norske kvinner har, og hun må

respekteres for de valgene hun gjør, uavhengig av hennes rolle som hustru og mor. Forfatteren He Dong sier i et intervju til *MiRA magasin*:

Hvis samfunnet sier nei til deg og du sier nei til deg selv, blir det galt. Særlig er det viktig for kvinner. De blir sett ned på og det tar så mye krefter å hele tiden si: «jeg er, jeg er, jeg eksisterer!» (*MiRA magasin* 1/94)

Nye utfordringer

Det annet kjønn fra den tredje verdens tilstedeværelse i Norge nødvendiggjør utviklingen av nye samhandlingsmåter i samfunnet. I arbeidet for å bedre innvandrerkvinnens situasjon i Norge er det viktig å se den sosiale og politiske sammenheng problemene oppstår i. Innvandrerkvinner i Norge lever under andre forhold enn norske kvinner, og deres likestillingsarbeid har derfor et annet utgangspunkt. Den svarte amerikanske forfatteren bell hooks beskriver hvordan svarte kvinner i USA følte seg fremmedgjort av den hvite kvinnebevegelsen. Hvite feminister tok ikke de svartes virkelighet eller rasediskrimineringen i betraktning når de kjempet for like rettigheter. For svarte kvinner var arbeidet mot rasediskriminering like viktig som kampen mot den mannlige dominans. Innvandrerkvinner i Norge er i en lignende situasjon: de må forholde seg til og kjempe mot diskriminering i det norske samfunnet og samtidig arbeide for kvinnes rettigheter og bedring av sine levekår. De kjemper en dobbel kamp; mot rasisme og mot kvinneundertrykking.

Skal det kulturelle mangfold som finnes i Norge komme til uttrykk, er det nødvendig å endre premissene for like-

stillings- og integreringsdebatten. Innvandrerkvinner trenger å bygge nye sosiale og politiske nettverk hvor deres annerledeshet blir respektert. Dagens virkelighet er dessverre at kulturelle forskjeller ofte presenteres ensidig negativt. Dette skaper mistenksomhet og avstand, og fører til at disse kvinnene ekskluderes fra det norske fellesskapet.

Det annet kjønn fra den tredje verden kritiseres ofte for sin manglende vilje til å tilpasse seg i det norske samfunnet. *MiRA*-senterets erfaring viser at når innvandrerkvinner søker til omgivelser der det finnes andre kvinner fra deres opprinnelsesland, bunner ikke dette alltid i at de ønsker så sterkt å holde fast ved sitt eget språk og sin egen kultur. Ofte, og kanskje fremfor alt, søker de en pause fra den evige kampen mot følelsen av fremmedhet, av å være utstøtt. Her finnes i det minste ett miljø hvor de kan være seg selv og føle samhørighet med andre.

Innvandrerkvinner begynner å bli synlige også i forskningsmiljøer. De ønsker ikke å forbli empiriske eksempler i kvinneforskning. Det annet kjønn fra den tredje verden er med i debatten om likestilling, og deres bidrag til å internasjonalisere denne debatten bør anerkjennes av samfunnet. Dette er en utfordring vi som kvinner også står overfor i tiden som kommer.

Fakhra Salimi
informasjonsleder

*MiRA ressurscenter for innvandrere og
flyktningekvinner*

Litteratur

Bell Hooks. *Feminist theory – from margin to center*. South End Press, New York 1984.

Bø, Bente Puntervold. *Innvandring eller utestengning?* TANO, Oslo 1987.

Hagen og Djue. "Skaff meg en jobb!" Levekår

blant flyktninger i Oslo. FAFO-rapport 184, Oslo 1995.
Heiberg, Turid. *Sirkelen kan brytes*. Antirasistisk senter, Oslo 1989.
Modal, Bitten. Intervju i Adresseavisa, 1990.
Salimi, Fakhra. Ikke veldedighet, men likestilling.

I Runa Haukaa (red.). *Kvinnelig, mannlig; viten og visjoner*. Friundervisningens forlag, Oslo 1990.
Storhaug, Hege. Debattsider i Dagbladet 21.08.96.
Wikan, Unni. *Mot en ny norsk underklasse*. Gyldendal, Oslo 1995.

Hvor ble det av kjønnsdimensjonen i bistanden?

Av Kristi Anne Stølen

Norge var et av de første land som utarbeidet en strategi for kvinnerettet bistand (1985), noe som fortsatt blir fremhevet som et tegn på at vi er gode, om ikke best på dette feltet i internasjonal sammenheng. Det er på det retoriske plan. Senere analyser og evalueringer viser at relativt lite av Norges totale bistand har nådd kvinner. Her er det sannsynligvis både snakk om mangel på evne og vilje. Denne artikkelen ser på kvinne- og likestillingsperspektivet i Stortingsmelding nr. 19 (1994–95) «En verden i endring: Hovedtrekk i norsk politikk overfor utviklingslandene.» Politikken som her foreslås, hviler på virkelighetsoppfatninger som er mer ideologiske enn basert på kunnskap og erfaring, hevder Kristi Anne Stølen.

All bistand vedrører kvinner (og menn)

Ifølge stortingsmeldingen skal all norsk bistand styres etter de samme mål og prinsipper. Dette innebærer bl.a. at krav til kvinneretting og vektlegging av sosial utvikling må gjelde for all norsk bistand.

Skal man lykkes i dette er det en forutsetning at det er sammenheng mellom mål og virkemidler. Meldingen diskuterer ikke grunnleggende forutsetninger og begrensninger for bærekraftig utvikling. Den inneholder heller ikke strategiske valg i forhold til målgrupper og innsatsområder. I så måte representerer meldingen et tilbakeskritt i forhold til

«Norsk strategi for kvinnerettet bistand» som kom i 1985.

Her er det lite å spore av den *helhetlige tilnærmingen* til planlegging av bistand som ble understreket i Strategien, der vekt på sosiale og kulturelle forhold ble fremhevet i tillegg til økonomiske og tekniske. Lite vekt er også lagt på kravet om *forankring i lokale behov* som også ble fremhevet i Strategien, der betydningen av å identifisere interesseomsetninger mellom kvinner og menn, aldersgrupper og sosiale klasser ble understreket. I Stortingsmeldingen derimot behandles kvinner som om de utgjør en *enhetlig kategori*, som om forskjeller mellom kvinner ikke eksisterer og i mange situasjoner faktisk er viktigere enn forskjeller mellom kvinner og menn. I tillegg behandles kvinner som en *isolert kategori*, som om de ikke er innvevd i et nett av relasjoner bl.a. til menn. Dette til tross for den velbegrunnede kritikk fra forskerhold og kvinnefaglig bistandshold om at bistanden for å kunne lykkes i å bedre kvinners situasjon må ha relasjoner mellom kvinner og menn som sitt utgangspunkt. Vi vet at i svært mange tilfeller er kvinners forhold til menn, det være seg fedre, brødre, ektefeller eller sønner, svært avgjørende for deres livssituasjon og mulighetene til å endre denne. Ofte (men ikke alltid) er det snakk om hierarkiske relasjoner, der kvinner på ulike måter er underordnet menn, selv om graden av dominans/underordning kan variere fra et samfunn til et annet. Ved at det fokuseres på kvinner som en isolert kategori, blir ikke kjønnsrelasjonene gjort eksplisitte og relevante, noe som ofte fører til at tiltak for kvinner ikke lar seg gjennomføre, eller at de virker mot sin hensikt. Kritikken mot å se på kvinner isolert er basert på mer enn ti års forskning og utredning om temaet, inkludert erfaringer fra et norsk forskningsprogram

om «Kvinner og utvikling» til 15 millioner kroner – i regi av Utenriksdepartementet og Norges forskningsråd. Kritikken ble også fremmet i en evalueringsrapport av NORADs handlingsplan i 1992.

Stortingsmeldingen bærer i det store og hele lite preg av den innsikt forskningen har bidratt med når det gjelder forhold mellom kvinner og menn i utviklingsland. Lettere er det å kjenne igjen kjeppheter fra vår egen hjemlige debatt, som ukritisk generaliseres til utviklingslandene: På den ene siden har vi elendighetsbeskrivelsen, oppfatningen om at kvinner i utviklingsland har det elendig på alle måter, i hvert fall har de det verre enn menn. På den andre siden har vi forherligelsen, en slags essensialistisk forestilling om at fordi kvinner er kvinner er de bedre egnet til å ta vare på andre mennesker og på naturressursene. En annen generalisering er omtalen av utviklingsland som enhetlige. Observasjoner gjort om kvinner i ett eller i et begrenset antall utviklingsland behandles som om de skulle gjelde for utviklingsland generelt. Det skulle være unødvendig å minne om at forskjellene i, for ikke å snakke om mellom Asia, Afrika og Latin-Amerika i mange henseender er større enn de man f.eks. finner i Europa. Her er penselstrøkene så grove at fremstillingen blir mer tilslørende enn avklarende.

Det er forskjell på kvinner

En viktig innsikt som forskningen har bidratt med, er at dersom man skal kunne drive god kvinnerettet bistand, må man forstå at kjønnsforskjeller er historiske og kulturspesifikke og at kvinner ikke utgjør en *universell kategori*. Forskningen har

bidratt med en bred dokumentasjon av variasjon i kvinners livssituasjon i ulike deler av verden. Den har vist hvordan holdninger og handlinger, såvel som oppfatninger om hvordan kvinner og menn er og bør være varierer fra en kultur til en annen, såvel som over tid. Selv vet vi at det å være kvinne i Norge i 1990-åra er forskjellig fra hva det var i 1930-åra, noe som selvfølgelig har påvirket både offentlig politikk og praksis. Forskjellene fra en del av verden til en annen i samme tidsperiode kan imidlertid være mye større, f.eks. forskjellen mellom en kvinnelig bistandsforvalter i Oslo, for ikke å si New York, og en småbrukerkvinne i Nord-provinsen i Zambia. Ofte ser vi at bistandspolitikk og -virksomhet som tar sikte på å bedre småbrukerkvinnens situasjon, ikke er basert på hennes livssituasjon og oppfatninger om «det gode liv», men snarere på ideer norske forvaltere, eller nå – med den nye politikken med «mottakeransvar» – forvaltere i Lusaka, har om «det gode liv». Her er det på grunn av kjennetegn ved giver–mottaker-relasjonen ofte ikke så stor diskrepans.

Forskningen har lenge dokumentert de negative virkningene av ukritisk overføring av vestlige utviklingsmodeller til utviklingsland. Den første og kanskje mest kjente kritikk av denne typen utviklingstenkning kom i Boserups bok *Women's Role in Economic Development* (1970). Mange andre har kommet siden. Dette tilsier at man må gå varsomt fram når det i Stortingsmeldingen foreslås å trekke på erfaringer fra vårt hjemlige likestillingsarbeid. Våre oppfatninger av fattigdom, undertrykking, frihet, uavhengighet, og «det gode liv» er ikke universelle, ei heller våre måter å realisere disse verdiene på.

Det bør nevnes at det å fremheve historisk og krysskulturell variasjon ikke

betyr at man skal overse at det er visse tema som går igjen i en rekke samfunn i ulike deler av verden. Tendensen til å forbinde kvinner med privatsfæren og menn med den offentlige sfære er velkjent. Det samme er koblingen mellom kvinner og natur, menn og kultur (Rosaldo & Lamphere 1974, Ortner, 1974). Utgangspunktet for bistanden må være at kvinners behov og interesser ikke kan tas for gitt. De må undersøkes i hvert enkelt tilfelle.

Forskningen har også vist at kvinner i utviklingsland ikke er en enhetlig kategori, slik man får inntrykk av i Stortingsmeldingen. De tilhører i likhet med menn ulike sosiale grupper, klasser, kaster og raser, noe som gjør at de faktisk har ulike behov og interesser. Dette er nå nokså godt dokumentert. Oppfatningen om den universelle kvinne hvis interesser står i motsetning til den universelle manns, har liten forankring i virkelighetens verden. Like fullt synes en slik tenking å ligge til grunn for den politikk som tegnes i meldingen.

Utdanning som eksempel

Ettersom utdanning er fremhevet som et spesielt satsningsområde for kvinnerettet bistand, vil jeg bruke det som et eksempel for å illustrere implikasjonene av en slik politikk. Meldingen henviser til store kjønnsulikheter når det gjelder tilgang på utdanning i utviklingsland (generelt). Fortsatt er det færre jenter enn gutter som får grunnskoleutdanning (40% mot 60%) og forskjellen mellom jenter og gutter øker jo høyere opp i utdanningssystemet man kommer, heter det (s. 35). Dette er bakgrunnen for at regjeringen ønsker å prioritere utdanning for jenter og å sette i gang tiltak for å øke innslaget av kvinnelige lærere.

(Foto: Maud Nycander, Mira/Samfoto)

Nyere statistikk viser at en slik politikk vil skape nye skjevheter, i hvert fall når det gjelder Latin-Amerika, som er det kontinentet jeg har befattet meg mest med. Ifølge data fra 1990 er 49% av elevene i grunnskolen jenter; Guatemala har det laveste tallet med 46%, Nicaragua det høyeste med 51%. I alle latinamerikanske land, med unntak av Bolivia, er det mer enn 50% jenter i videregående skole. I Nicaragua, som er Norges viktigste samarbeidsland i regionen, er 58% av elevene i videregående skole jenter. I tertiærutdanningen er ikke bildet særlig annerledes. Halvparten av landene på kontinentet har over 50% jenter, mens den andre halvparten har under. Gjennomsnittet er på 48%. Det er faktisk ikke slik at det generelt sett er store ulikheter mellom kjønn når det gjelder tilgang på utdanning, og at denne forskjellen øker jo

høyere opp man kommer i utdannings-systemet. Kjønn er i dette tilfellet av underordnet betydning sammenlignet med sosial og etnisk bakgrunn og hvilket land det er snakk om. Det denne statistikken forteller, er at jenter som tilhører de øvre samfunnslag har like store sjanser til utdanning som gutter med tilsvarende sosial bakgrunn. Disse jentenes muligheter ligger imidlertid skyhøyt over de som fattiggutter har, for ikke å snakke om fattigjenter.

Dette er ikke noe nytt fenomen i Latin-Amerika. Jeg ble forbauset da jeg kom til universitetet i Buenos Aires for første gang i 1972 og oppdaget at halvparten av universitetsstudentene var kvinner, noe som ikke var tilfellet på mitt eget universitet på samme tidspunkt. Det elendighetsbildet som tegnes av kvinner i utviklingsland, gir et skjevt inntrykk av

de faktiske forhold. I sterkt klassedelte samfunn som de latinamerikanske er kjønnsforskjellene mindre viktige enn klassemessige og etniske forskjeller. Også forskjeller mellom by og land er viktigere enn kjønnsforskjellene. Fattigfolk har generelt færre muligheter til utdanning enn de mer velstående, og deres muligheter synker dramatisk jo høyere opp i utdanningssystemet man beveger seg. Snakker vi om fattige indianere – som i tillegg bor på landsbygda – reduseres sjansene ytterligere, og kvinners sjanser er dårligere enn menns. Det er derfor ikke forbausende at andelen analfabeter er høyest i Andeslandene og i Guatemala, hvor indianere utgjør en stor del av befolkningen.

Stort sett er analfabetismen høyere blant kvinner enn blant menn. Sammenligner vi imidlertid kvinner i byen og menn på landet, ligger andelen kvinnelige analfabeter lavere i alle land. Sammenligner vi derimot kvinner og menn henholdsvis i byen og på landet finner vi en høyere andel analfabeter blant kvinner enn blant menn i begge kontekster.

Ser vi på lærersituasjonen i Latin-Amerika, ville det være absurd å prioritere rekruttering av kvinnelige lærere, fordi læreryrket allerede er totalt kvinne-dominert. På kontinentet som helhet finner vi at så å si hundre prosent av de ansatte i førskolen er kvinner. I grunnskolen er to tredjedeler av lærerne kvinner, i videregående skole er det omtrent lik fordeling mellom menn og kvinner. På universitetsnivå har kvinne-andelen sunket til en tredjedel. I Nicaragua er kvinneprosenten blant lærerne i henhold til statistikk fra 1992 som følger: førskole 99%, grunnskole 85%, videregående 57% og universitet 36% (Valdes 1995).

Ser vi på helsestatistikk fra samme

kontinent, finner vi faktisk at kvinner i mange henseender kommer bedre ut enn menn. For eksempel er dødelighetsraten høyere for menn enn for kvinner i alle latinamerikanske land og i alle aldersgrupper med unntak av gruppen over 60 år. Likeledes er forventet levealder høyere for kvinner i alle latinamerikanske land. Kvinner lever i gjennomsnitt 5,2 år lenger enn menn. Her vil vi også finne at forhold som klasse og etnisk tilhørighet gir betydelige utslag, både på grunn av ulikheter mht. ernæring og preventive helsetiltak og med hensyn til tilgang på helsetjenester. Det er mulig at bildet forandrer seg dersom man forflytter seg til Afrika eller Asia. Det disse eksemplene viser er imidlertid at elendigheten verken er generell når det gjelder utviklingsland eller når det gjelder kvinner.

Jeg ønsker å vise nødvendigheten av å forstå kjønn i sammenheng med andre differensieringsfaktorer slik som klasse, kaste og rase. Den bistandspolitiske konklusjonen blir at dersom man gir slipp på fattigdomsperspektivet, er man på ville veier. Dette er noe som spesielt forskere fra utviklingsland har vært opptatt av. De har kritisert vestlig forskning og bistand for å legge altfor stor vekt på kjønnsforskjeller som den viktigste forklaringsfaktor for kvinners underordnede og vanskelige stilling i mange utviklingsland. Helt siden Kvinnekonferansen i Mexico i 1975 har kvinner fra utviklingsland vært opptatt av forskjeller mellom kvinner, og de har fremhevet klasse- og rasemotsetningenes betydning for å forstå og forbedre situasjonen for fattige kvinner. Det kvinneperspektivet som kommer fram i meldingen bærer lite preg av den viktige bistandserfaring det vises til i innledningen til kapitlet om kvinner og utvikling, nemlig at utgangspunktet for effektiv kvinneverrettet bistand må være de sosiale og kulturelle forhold som

skaper og opprettholder ulikheter mellom kvinner og menn.

God kvinnerettet bistand kan ha menn som målgruppe

Jeg vil nå ta for meg et annet aspekt ved den snevre kvinnefokuseringen som preger denne meldingen. I en artikkel med tittelen «Er mænd blevet det svage køn?» kritiserer den danske antropologen Margrethe Silberschmidt kvinneforskningen for at den i sin iver etter å dokumentere og forbedre kvinners livsvilkår og levesett i stor grad har oversett endringer i menns livssituasjon. Man tar for gitt at menn har vært privilegerte innenfor det tradisjonelle samfunn og at menn er vinnere, kvinner tapere som følge av pågående sosio-økonomiske endringsprosesser. På grunnlag av feltarbeid i Kenya argumenterer Silberschmidt for at få menn kan betraktes som vinnere. De er ikke lenger i stand til å leve opp til sine tradisjonelle forpliktelser, samtidig som de er blitt marginaliserte i forhold til sine familier. Mannens posisjon som husholdsoverhode kan bare legitimeres ideologisk, i praksis er hans posisjon svekket. Silberschmidt finner derimot at mange kvinner har styrket sin posisjon i forhold til menn, til tross for deres underordnede stilling innenfor det tradisjonelle kjønnshierarkiet og til tross for fysisk slit. Lignende observasjoner har blitt gjort av norske forskere i Tanzania (Holmboe-Ottesen og Wandel 1990). I deres studieområde var mennene jegere og kvegholdere, mens kvinnene dyrket jorda. På grunn av avskoging og endringer i produksjonssystemene i regionen har menn mistet sine tradisjonelle oppgaver, og mange av dem har store problemer med å finne en ny identitet som jordbrukere. De har en

tendens til å definere seg selv som «farm managers», noe som innebærer deltagelse i planlegging og administrasjon av gårdsdriften, mens deres deltagelse i jordbruksarbeid er definert som hjelp til kona. Hun har ansvaret for jordbruksproduksjonen. Denne definisjonen gir mennene en marginal plass i jordbruket. Mens kvinner og barn sliter seg ut for å få endene til å møtes, tilbringer mennene store deler av dagen på den lokale baren, hvor de drikker øl. Ifølge disse forfatterne vil den beste bistand til deres kvinnelige informanter være å integrere mennene i gårds- og familieliv. God kvinnerettet bistand kunne ha som mål å frembringe endringer på idé- og holdningsplanet og ha menn som primær målgruppe. Et for snevert fokus på kvinner kan være like forfeilet som den berømte mannsvrien som kjennetegner hovedstrømmen av bistandens barndom. Kvinnerettet bistand bør, om den skal være effektiv, være basert på en forståelse av samspillet mellom kvinner og menn i kontekst. Dette innebærer noen ganger, som i eksemplet ovenfor, at den beste bistand til kvinner er prosjekter rettet mot menn.

Mangel på reell prioritering av kvinnerettet bistand

Et snevert fokus på kvinner har ført til en «ghettoisering» av kvinner, både analytisk og praktisk. Det fører minst like galt av sted som det snevre fokus på menn som i stor grad har preget bistanden. Bistand til kvinner bør ha som utgangspunkt samspillet mellom kvinner og menn; kjønnsrelasjonen må stå i fokus. Dette er et argument ikke minst bistandsforvaltere med kvinnefaglig kompetanse har argumentert for, men

dessverre for lukkede ører for en politisk ledelse som verken synes å forstå eller like betydningen av dette. Etter 20 år er kvinnerettet bistand fortsatt et kvinneanliggende. Etter at NORADs kvinneutvalg og kvinnekontakter ble avviklet, er det stort sett NORADs kvinnerådgivere som tar seg av kvinner og kvinners interesser på siden av ordinær bistandsvirksomhet, hvor såkalt kjønnsnøytrale forhold som økonomi, miljø og institusjonsbygging står på dagsordenen. Det at bistandsforvaltningen har økt kvinneandelen blant sine ansatte på alle nivåer, synes ikke å ha forandret på dette.

Bistandsmeldingen ser ut til å prioritere Norges internasjonale engasjement i «kvinnesaker», bl.a. gjennom FN-systemet. Norge skal bidra til å hindre vold mot kvinner, overgrep og diskriminering av jentebarn. Vi skal arbeide for å vurdere konsekvensene av landenes og finansieringsinstitusjonenes politikk for kvinner, for å fremme økt kvinnelig deltagelse og lederskap i nasjonale og internasjonale beslutningsfora, samt for å endre lovverk som hindrer kvinner tilgang til eiendom og arv. Dette er alle utmerkede tiltak hvor Norge er avhengig av å dra sammen mange aktører, og følgelig har begrenset innflytelse. Hva som skal gjøres med den del av bistanden som Norge har direkte innflytelse over, sies det derimot lite eller ingenting om i meldingen. Burde man ikke nå også prioritere å utvikle og anvende redskaper og rutiner som sikrer at den ordinære bistanden som Norge har direkte

innflytelse over, i større grad kommer fattige kvinner til gode? Til tross for at dette har vært et hovedan for NORADs kvinnerådgivere i over ti år, er resultatene ifølge evalueringsrapportene nokså nedslående. Her må det være viljen som mangler!

Kristi Anne Stølen
professor

Senter for utvikling og miljø
Universitetet i Oslo

Litteratur

- Boserup, Ester. *Women's Role in Economic Development*, George Allan & Unwin, London 1970.
- Holmboe-Ottesen, Gerd og Margaretha Wandel. «'Wife, today I only had money for pombe'. Gender and Food: Women's Bargaining Power and agricultural change in a Tanzanian community.» I K.A. Stølen og M. Vaa (red.). *Gender and Change in Developing Countries*, Norwegian University Press, Oslo 1991.
- Ortner, S. «Is female to male as nature is to culture?» I M. Rosaldo og L. Lamphere (red.). *Women, Culture and Society*, Stanford University Press, Stanford 1974.
- Rosaldo, Michelle og Louise Lamphere (red.). *Women, Culture and Society*, Stanford University Press, Stanford 1974.
- Silberschmidt, Margrethe. «Er mænd blevet det svage køn?» I K.A. Stølen (red.). *Gender, Culture and Power in Developing Countries*, SUM Occasional Papers No. 4/91.
- Valdes, Teresa et al. *Latin American Women: Compared Figures*, Flasco, Santiago de Chile 1995.
- Stortingsmelding nr. 19 (1995–96). *En verden i endring: Hovedtrekk i norsk politikk overfor utviklingslandene*. Utenriksdepartementet, Oslo 1996.

FN—for kvinner ?

Av Ingrid Eide

Det har ikke vært noen selvfølge at FN-systemets medlemsland har akseptert at verdensorganisasjonen så iherdig fremmer kvinnespørsmålene, sier Ingrid Eide. Lederskikkelser som Eleanor Roosevelt og norske Frieda Dalen fremheves som kvinnelige FN-pionerer. Med slagord som *likestilling*, *utvikling* og *fred* har FN-systemet fremhevet viktige verdier for såvel kvinnebevegelsen som utviklings- og østblokklandene. Men det normative presset som FN-systemet kan utøve overfor medlemslandene, og som blant annet kan sikre god informasjon om kvinner og styrke kvinners handlingsrom, forutsetter at vi bruker systemet aktivt.

I januar i år kunne FNs nye generalsekretær presentere listen over sine 18 nærmeste medarbeidere. Listen har to kvinnenavn, Angela King og Gillian Sorensen fra henholdsvis Jamaica og USA. Den ene skal håndtere kvinnespørsmålene: Gender Issues and Advancement of Women, den andre forbindelser til omverdenen: External Relations. Mannsdominansen skal bli ganske tydelig i Kofi Annans følge. Bildet av det vil nå fjernsynsskjermer og andre media verden rundt, og befeste inntrykket av at også i verdensorganisasjonen FN er makten av hankjønn. Ikke uventet, vil vel de fleste si, men likevel i strid med løfter den avgåtte generalsekretæren ga om

virkelig å heve kvinneandelen i FN-systemets toppjobber. Målene han satte var at 25 % av «seniornivå»-jobbene skulle innehas av kvinner allerede i 1997. Totalt er det nå 12% kvinner på «seniornivået», og 35% generelt blant det vi kan kalle fagmedarbeidere i sekretariatet. Det siste tallet stemmer med vedtatte mål. Men fra 1981 har kvinneandelen her bare beveget seg fra 22%, så endringstakten må opp, om FNs stab av fagmedarbeidere skal nå 50 % kvinner i år 2000.

Ansvarer ligger i hovedsak hos medlemsstatene. Det er de som nominerer, eller i hvert fall støtter søkere til annonserte jobber. Det er medlemsstatene som i

liten grad har kvinner som utenriksministre eller som ambassadører ved FN. I 1996 var 8 av de 185 medlemsstatene representert ved kvinner. To av dem var nettopp Jamaica og USA, som altså fikk kvinner inn i toppjobbene. Og USAs forrige FN-ambassadør Madeleine Albright ble utnevnt til utenriksminister. I vårt hjemlige Norden kan vi ellers notere at to av de fem nordiske utenriksministre nå er kvinner; både Finland og Sverige har kvinnelige utenriksministre. Det blir interessant å se om de etter dette internasjonalsiserer sine karriereveier. Finlands tidligere forsvarsminister, Elisabeth Rehn, ble betrodd den dobbelt tunge FN-jobben å avdekke noen av krigsforbrytelsene i eks-Jugoslavia. Tidligere lagtingspresident i Stortinget, Torild Skard, er regionaldirektør for UNICEF. Om Norges tidligere statsminister Gro Harlem Brundtland skulle få en av FNs toppstillinger, ser vi igjen at det er den politiske praksis i medlemsstaten som bygger karrieren internasjonalt – også for kvinner.

Et mylder av organisasjoner, programmer og fond

FN består av et mylder av organisasjoner, programmer og fond på hele bredden av saksfeltet. Hvilke saker har kvinner fått i oppgave å styre? Befolkningsfondet, barnefondet, kvinnefondet, miljøprogrammet og flyktningsakene. Viktige og vanskelige saker, og dessuten saksfelt der FNs innsatser har monnet og ansvarlige kvinner har fått profesjonell anerkjennelse. Men kvinner får ansvar i samsvar med velkjent arbeidsdeling mellom kjønnene. Det dreier seg i vid forstand om omsorg: omsorg for fruktbarhet og barn, for kvinners interesser mer alment, og for de utstøtte, samt omsorg for

miljøets bæreevne. Selvsagt trenger verden mer omsorg og en verdensorganisasjon som setter det på sin dagsorden og sitt organisasjonskart. Men omsorgsfeltet bør ikke være et virkeområde kvinnelige ledere skal begrenses til. Tvertimot har det i nasjonal politikk vært argumentert for at kvinners omsorgs- og administrative evner bør spilles ut på langt flere arenaer enn de den tradisjonelle arbeidsdelingen har utpekt, og dessuten at menn bør få muligheter til å bryte ut av sine tilkjente roller og arenaer. Er det likevel rimelig å se med forventning på FN-systemets arbeid for å fremme kvinners interesser? Har vi historisk belegg, eller simpelthen dagsaktuell erfaring, for at FN er en arena for kvinner som politiske aktører?

Tre hovedfunksjoner

FN-systemet kan beskrives generelt ut fra *tre hovedfunksjoner: en normativ, en informativ og en operativ*. Funksjonene er gjensidig avhengige: i lengden kan man ikke drive det normative arbeidet frem til aksept – enn si etterlevelse i de suverene medlemsstatene – om man ikke underbygger normsystemene med informasjon. Man får heller ikke respekt for normgivende utsagn om de forblir bare utsagn. Det normative arbeidet må følges opp av tiltak, som oftest av medlemsstatene, men i hvert fall forsøksvis av FN selv – som da WHO faktisk bidro til at kopper ble utryddet, eller UNESCO viste at kulturarv kan reddes, selv om man skal konstruere en Aswan-dam tvers over Nildalen.

Hvordan angår det normative arbeidet i FN kvinner? For det første – det var faktisk noen ganske få kvinner som var aktivt med da verdensorganisasjonen var

(Foto: Ann Eriksson, Mira/Samfoto)

på tegnebrettet. Den dominikanske republikks kvinnelige deltaker fra møtet i San Fransisco, ambassadør Bernardino, fikk jeg treffe nesten 50 år etter innsatsen, og hun var stolt av at FN-pakten i sin faneparagraf bekrefter «vår tro på grunnleggende menneskerettigheter, på det enkelte menneskes verdighet og verdi, på menns og kvinners og på små og store nasjoners like rett». I artikkel 8 heter det også at «De Forente Nasjoner skal ikke legge noen hindringer i veien for menns og kvinners adgang til å delta i en hvilken som helst egenskap og på like vilkår i hovedorganene og de underordnede organer». De som forfattet og de som vedtok FN-pakten hadde altså innsett at det ville være nødvendig å slå helt entydig fast at *FN er en organisasjon og en arena for både menn og kvinner*. Det skjedde på et tidspunkt da flere av medlemsstatene ennå ikke hadde stemmerett for kvinner, enn si hadde for vane å slippe dem til i offentlig styre og stell i synlige posisjoner.

Arbeid for å øke kvinneandelen

Det er forøvrig denne artikkel 8 det vises til i arbeidet for å øke kvinneandelen i FNs stab. Selvom kvinneandelen i politiske verv i mange medlemsstater øker uhyre langsomt, har i hvert fall FN satt en *normativ standard* som legitimerer kvinners politiske deltakelse. FN belyser også tilstanden med *informasjon*: på verdensbasis er det nå 10% kvinnelige medlemmer i nasjonalforsamlingene og 6% kvinnelige regjeringsmedlemmer. Det er bare de nordiske land som har ca. en tredjedel kvinnelige representanter i nasjonalforsamlingene, og en liknende kvinneandel av statsrådsposter. Men også i vårt verdenshjørne har denne prosessen

tatt sin tid. En av de tidlige analysene av kvinner og politisk deltakelse var forøvrig en UNESCO-studie på femtitallet av Maurice Duverger, og en av de seneste finnes i UNDPs *Human Development Report* fra 1995 som klarlegger og kartlegger kvinners levekår, og deres muligheter innen utdanning, helse, politikk og økonomi. Det er denne rapporten som fremhever at kvinner er i ferd med å skaffe seg utdanning i samme grad som menn, de har økt sin deltakelse i arbeidsstyrken til 38%, men møter helt andre hindringer når det gjelder politiske, administrative og økonomiske lederstillinger. FN-systemet har i det hele tatt vært en iherdig produsent og formidler av kjønnsspesifikk statistikk. Dette har både skjerpet nasjonale statistikkprodusenter og medført nyttig synliggjøring på nasjonale og internasjonale arenaer av kjønnsforskjeller som strider mot medlemsstatenes normative forpliktelser. Slik analyse har også utfordret rådende oppfatninger f.eks. om verdien av kvinners arbeid.

FNs kvinnekommisjon og -konvensjon

En vesentlig drivkraft i FNs arbeid med normativt og informativt arbeid for kvinners interesser har ligget i FNs kvinnekommisjon – *Commission on the Status of Women* – som ble opprettet allerede i 1946. Dette ble kvinnes egen arena, og kommisjonen ble en pådriver for utviklingen av en kvinnepolitisk agenda for FN-systemet. Det var her man utviklet nye normative fremstøt, viktigst var det langdryge arbeidet med Kvinnekonvensjonen – *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women* – vedtatt i 1979, og nå

ratifisert, riktignok med en del forbehold, av 140 medlemsstater. Konvensjonen overvåkes av en ekspertgruppe som behandler rapporter fra medlemsstatene. Her har FN-systemet instituert en politisk prosess som forbinder tilstand og tiltak på medlemsstatsnivå med normative standarder satt av verdenssamfunnet. Det bidrar til å gi kvinners interesser status og plass på den politisk-administrative dagsorden. Karin Stoltenberg representerer nå Norge i denne kommisjonen. Trolig har dette kommisjonsarbeidet gitt kvinner gode nettverk og generaliserbar erfaring som aktører på internasjonalt nivå.

Kvinnetåret, UNIFEM, INSTRAW

FN-systemet har også en annen type institusjon som har vist seg effektiv i et kvinneperspektiv: medlemsstatene vedtar at FN og de selv skal markere hendelser eller formål med spesielle dager, år og tiår. I 1972 vedtok FNs hovedforsamling at 1975 skulle være kvinneår. Det ble slått atskillige vitser om det: kvinneår ble lignet med lemenår osv. Men de nye kvinnebevegelsene hadde fått innflytelse på FN-systemets agenda, og FN vedtok at Kvinneåret skulle markeres med en egen konferanse i 1975. Resten av historien tør være velkjent: året ble et tiår, den ene kvinnekongressen ble til fire, foreløpig, og verdenssamfunnet har hamret ut både en fremtidsrettet strategi til år 2000 og en handlingsplan. FN har bygget noen nye institusjoner for å fremme kvinners interesser i hele sin bredde, og på tvers av organisasjonsmangfoldet. Et eget kvinnefond, UNIFEM, og et FNs kvinneforskningsinstitutt, INSTRAW, er opprettet for å bidra til at det normative arbeidet

følges opp både informativt og operativt. Igjen er det slik at aktive medlemsstater må drive disse prosessene og til dels finansiere fremdriften – ikke minst den operative. Det er de samme landene som generelt er FN-systemets sterkeste støttepillere som også har drevet kvinnespørsmålene effektivt over flere tiår. Her står de nordiske landene, Canada og Nederland i første rekke, ofte med støtte fra tunge medlemsland som India.

Likestilling – utvikling – fred

Det var ingen selvfølge at FN-systemets medlemsland skulle akseptere at verdensorganisasjonen så iherdig fremmet kvinnespørsmålene på 70-tallet. Det skjedde mens den kalde krigen ennå dominerte tankebaner og politikk, og samtidig som flertallet av medlemslandene gradvis måtte gi opp håpet om at FN skulle makte å skape en ny økonomisk verdensorden. USA var i ferd med å bygge opp en sterkere anti-FN holdning. FN selv erfarte at en tendens til regionalisert konfliktløsning muligens marginaliserte verdensorganisasjonens rolle som fredsskaper. Man kan kanskje si at FN hadde behov for, eller i hvert fall rom for, store saker som angikk menneskeheten med like stor tyngde som alt det organisasjonen ikke hadde maktet å finne løsninger på. Kvinners interesser var et anliggende forankret i FN-pakten. Kvinner, som især var marginale i forhold til internasjonal politikk, er tross alt halvparten av menneskeheten, og de nye kvinnebevegelsene artikulerte politiske krav med fornyet styrke og vilje til grenseoverskridende kvinnesolidaritet. Det var neppe en markedsføringsstrategi fra FNs side, men likevel styrkende for FN, å løfte kvinnespørsmålene opp på

den internasjonale dagsorden og gjøre FN til en hovedarena for politikkutformingen på feltet. Landene som sterkest støttet fremstøtet hadde også tradisjonelt gode forbindelser til utviklingslandene. Uten det hadde man ikke kunnet overkomme deres uvilje mot at kvinnespørsmålene skulle fortrenge andre saker – som en ny økonomisk verdensorden.

Et annet moment som bidro til bredden i oppslutningen fra ulike medlemsstatsgrupperinger, var nok valget av slagord for kvinnetiåret: *likestilling* – der fikk «Vesten» sitt, *utvikling* – der fikk utviklingslandene sitt hovedanliggende med, og *fred* – der fikk FN-systemets tradisjonelle støttespillere i fredsbevegelsen og østblokkens fredskampanjer sitt. Men i sum fikk slagordet en bredde som gjorde at hele FN-systemet lot seg mobilisere. Ikke minst oppdaget man at kvinner ikke bare var en statistisk kategori, og en utgiftspost for utviklingsprogrammer, men at kvinner var aktører med kunnskaper, aktiviteter og ressurser som virket inn på alle FNs saksfelt. I ettertid virker dette banalt, men steg for steg har argumentasjonen utviklet seg, normative utsagn er underbygget med informasjon, og i hvert fall til dels iverksatt og testet operativt.

Opprettholde et normativt press

Det er på *det operative feltet* utfordringene nå er de største, der kjempes kampen om ressurser og kontroll, sikkerhet og handlingsrom. Det er der man foretar de evige avveininger mellom tiltak for kvinner, tiltak med kvinner som deltakere på (lik) linje med menn, kvinners forhold både til produksjon og til reproduksjon, kvinners styrke og deres utsatthet for vold. FN systemet har

hverken ressurser eller makt til å løse disse spørsmålene. Men om kvinner fortsetter å bruke FN-systemet minst like aktivt i kommende tiår, vil vi i hvert fall opprettholde et *normativt press*, sikre *informativ underbygging* og utvide *det operative handlingsrommet* både med ideer og andre ressurser.

Frieda Dalen – norsk FN-pioner

Da FN holdt sin første Hovedforsamling i januar 1946, hadde den norske delegasjonen funnet plass for en kvinne, overlærer Frieda Dalen. Hun var kjent som mangeårig tillitsvalgt i Norges Lærerinneforbund og hadde vært aktivt med i motstandskampen under krigen. Det var i alt 17 kvinnelige delegater fra 11 forskjellige land. USAs Eleanor Roosevelt var en lederskikkelse blant dem. Sammen skrev de et brev og kjørte, på fransk initiativ, en debatt som oppfordret medlemsstatene til å la kvinner delta mer aktivt i FNs arbeid. Frieda Dalen, som dermed ble en av de første kvinner til å tale i FNs hovedforsamling, ordla seg slik: «(...) Under krigen var kvinners erfaring, innsikt og styrke både etterspurt og verdsatt. Da nasjonen var i fare, ble kvinnene kalt på, og de kom, gjorde sitt arbeid, de ofret seg og de led. Nå, som krigen er over, og De Forente Nasjoner skal forsøke å bygge en ny verden (...) har verden ikke råd til å gjøre det uten å ta i bruk kvinners erfaringsrikdom og arbeidsevne...»

Ingrid Eide
president for Den norske
nasjonalkommisjon for UNESCO
Rådgiver
Internasjonal avdeling
Universitetet i Oslo

Politisk deltakelse blant innvandrerkvinner i Norge

Av Veena Gill

Praktiseringen av borgerrettigheter er et kjerneelement i begrepet statsborgerskap. Politisk deltakelse impliserer at individer betrakter deltakelse som verd bryet; at de er interesserte, enten det nå er fordi de søker en slags selvtilfredsstillelse, fordi de vil realisere seg selv, fordi de håper å kunne ha innflytelse på politikken, i solidaritet med medborgere eller rett og slett på grunn av pliktfølelse. Holdninger til politisk deltakelse får en spesiell betydning når det gjelder etniske minoriteter som f.eks. en gruppe immigranter. Denne artikkelen presenterer resultater fra en pilotundersøkelse som ble foretatt for å studere i hvilken grad og på hvilke måter innvandrerkvinner i Norge deltar i det politiske liv.

I første del gjennomgås spørreskjemaet som ble brukt. Deretter presenteres resultatene fra undersøkelsen ved først å beskrive og så analysere art og grad av politisk involvering blant de fire kulturelle gruppene innvandrerkvinner som er representert i undersøkelsen.

Undersøkelsen

Resultatene som presenteres i denne artikkelen er i hovedsak basert på en postal spørreskjemaundersøkelse foretatt i perioden desember 1991 – januar 1992. I spørreskjemaet ble hovedvekten lagt på å undersøke målgruppens holdninger og faktiske politiske deltakelse, men flere

tilleggsspørsmål ble inkludert for å innhente informasjon om variabler som kunne forklare sannsynligheten for deltakelse generelt sett.¹

Immigrasjon til Norge har tradisjonelt vært dominert av personer fra andre skandinaviske land, Europa ellers, og fra Nord-Amerika. Immigrasjon fra Asia, Afrika og Latin-Amerika er et relativt

nytt fenomen. De fire største gruppene «tredje-verden»-innvandrere kommer fra Chile, India, Pakistan og Vietnam. Et annet karakteristikum ved innvandrerbefolkningen i Norge er dens geografiske konsentrasjon til de to største byene; Oslo og Bergen. I overensstemmelse med dette ble et utvalg innvandrerkvinner fra disse fire land bosatt i Bergen og Oslo plukket ut til undersøkelsen. Et tilfeldig utvalg av 200 innvandrerkvinner, bestående av 59 indiske, 55 pakistanske, 51 chilenerne og 35 vietnamesere ble trukket fra Statistisk Sentralbyrås personregister.²

melse. Kvinnenes rettigheter spesielt har vært begrensede under de ulike regimer. På denne bakgrunn ville det være interessant å studere forskjeller mellom pakistanske innvandrerkvinner holdninger og deres politiske deltakelse i et sosialdemokrati som Norge.

Vietnameserne er politiske flyktninger og per i dag den nest største gruppe innvandrere fra et ikke-europeisk land. I innvandrergruppen i Norge er kvinner fra Vietnam blant de sist ankomne, etter pakistanerne. Mange assosierer Vietnam lettere med krig enn med et land, og migrasjon i stor skala fant sted på

Tabell 1: Antall kvinner fra de fire utvalgte land, bosatt i Norge i 1992. I faktiske tall.

India	Pakistan	Chile	Vietnam
1943*	5370	2439	3224

* 1991

Kilder: Likestillingsrådet, 1992; Statistisk sentralbyrå, 1991.

Valg av land

De fire land som ble plukket ut til undersøkelsen, illustrerer viktige forskjeller hva angår kultur, gruppestørrelse, oppholdstid, oppholdsstatus (årsaker til utvandring), og også når det gjelder politiske systemer, noe som gjør oss i stand til å se på innvandrerkvinner politiske deltakelse i Norge fra mange vinkler.

Kvinner fra Pakistan ble valgt fordi pakistanerne er den største innvandrergruppen i Norge fra et ikke-europeisk land. Pakistanerne var også blant de første fremmedarbeidere fra den tredje verden som slo seg ned i Norge. Pakistan har historisk hatt flere år med militærstyre enn med demokrati og medbestem-

åttitallet. Inkluderingen av kvinner fra denne nasjonen er spesielt interessant fordi Vietnams mange år i krigstilstand har gjort det bortimot umulig for innbyggerne å ta del i det politiske liv. Rasemessig og kulturelt er vietnameserne synlig forskjellige fra nordmenn.

Chilenerne er blant de seks største ikke-europeiske innvandrergruppene bosatt i Norge. Chilenerne var blant de første politiske flyktningene. Gitt de politiske forhold i Chile på sytti- og åttitallet og kvinnenes aktive roller i hjemlandet, antok vi at disse kvinnene ville sette stor pris på, og praktisere, sine borgerrettigheter i sitt nåværende land. Rasemessig og kulturelt er de chilenske kvinnene de i vårt utvalg som står nærmest den norske befolkningen.

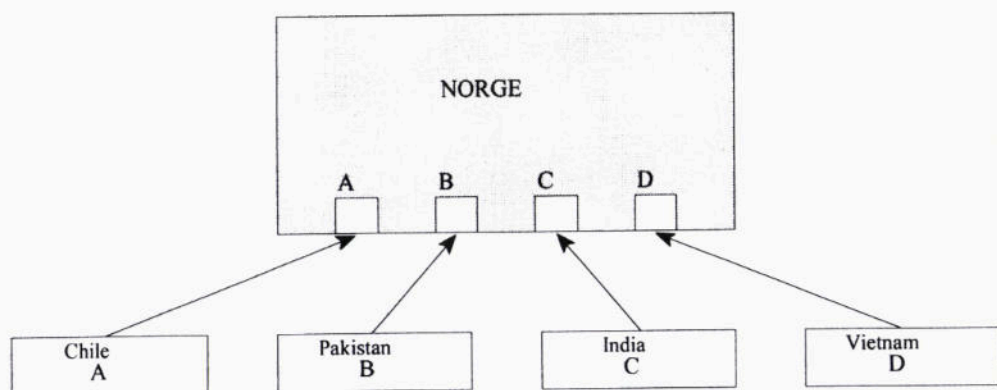
(Foto: Rune Lislørud, Samfoto)

Indiske kvinner ble plukket ut til å være med i undersøkelsen fordi deres innvandrerguppe er blant de minste etniske grupper i Norge. India er en sekulær stat, og har etter uavhengigheten nesten uavbrutt hatt en demokratisk regjering. De indiske innvandrerkvinnene er for det meste fremmedarbeideres eller politiske flyktningers familiemedlemmer.

Et interessant aspekt ved undersøkelsen er at den prøver å kartlegge erfaringer med politisk deltakelse blant kvinner fra veldig ulike kulturer – deres felles referansepunkt er at de er innvandrere til en femte veldig annerledes kultur. Se figur 1.

gjennomsyrr disse samfunnene. Kvinnens oppgave er å være kone og mor, og hennes innflytelsessfære er hjemmet. Kvinnen er fremdeles underlagt mannens autoritet, og det er mannen som representerer familien overfor samfunnet for øvrig. Innvandrerkvinnene ankommer Norge med hjemlandskulturens kjønns-spesifikke sosialisering. I Norge utsettes de for en egalitær ideologi som støtter en mer lik fordeling mellom kjønnene av de reproduktive/produktive funksjonene i familien. Det interessante i forbindelse med kvinnenens tidligere sosialisering er hvor fleksible eller elastiske deres holdninger er overfor presset fra en ny

Figur 1: Norge – det felles referansepunkt

Et underliggende motiv bak valget av land er at relasjonene mellom kjønnene i disse landene er annerledes enn i Norge. Selv om forholdene mellom kjønnene i alle fire land er i forandring, og varierer for kvinner fra ulike klasser, er det patriarkatets ideologiske verdssystem, spesielt med hensyn til kjønnsroller, som

kultur. Hva er implikasjonene for deres integrasjon og politiske deltakelse? Hvilke strukturelle hindringer hemmer utøvelsen av deres formelle likhet som medlemmer av det norske samfunn?

En liten pakke bestående av et introduksjonsbrev som forklarte bakgrunnen for og formålet med undersøkelsen,

spørreskjemaet på engelsk og norsk og en adressert og frankert svarkonvolutt ble sendt disse kvinnene i desember 1991³. Dette ble fulgt opp av en purring i januar 1992. Den følgende tabellen viser oppnådd svarprosent.

Tabell 2a: Utvalg og svarprosent etter nasjonalitet.

	India	Pakistan	Chile	Vietnam	Totalt	%
Utvalg	59	55	51	35	200	100
Konvolutter returnert uåpnet *	7	8	5	1	21	10
Besvart	15	17	18	13	63	35
Svarprosent	29	37	39	38	36	

* Adressaten ukjent

Det var ingen vesentlige forskjeller i svarprosent mellom tre av gruppene; Chile 39%, Pakistan 37% og Vietnam 38%, men India, med bare 29%, skiller seg ut. Svarprosenten for utvalget som helhet er lav, og bør kommenteres. Da jeg ikke har noe kunnskap om de kvinnene som ikke svarte, blir dette imidlertid bare løst funderte antakelser og spekulasjoner.

En mulig forklaring kan være at majoriteten av innvandrerkvinner i Norge kanskje rett og slett ikke er interesserte i politikk, og derfor ikke bryr seg med å svare på en slik undersøkelse. Muligens var det bare de spesielt interesserte som tok seg bryet med å fylle ut skjemaet og postlegge det. Dette skulle da kunne bli bekreftet av at en blant kvinnene i materialet finner en høyere andel politisk deltakelse enn blant gruppen innvandrerkvinner fra disse landene som helhet. Resultatene fra undersøkelsen viser imidlertid at andelen i dette utvalget som stemte ved lokalvalgene i 1991, 45%, ikke skilte seg vesentlig i størrelse fra andelen som stemte fra hele popula-

sjonen, 41%⁴. Da det ikke finnes komparative data for noen annen form for politisk aktivitet blant innvandrerkvinner, er det vanskelig å finne ut om deltakelsen i andre former for politikk er mye høyere for kvinnene i dette utvalget

enn for innvandrerkvinnepopulasjonen som helhet.

I spørreskjemaet ble kvinnene spurt om de kunne tenke seg å bli intervjuet. Bare en tredjedel svarte ja til dette. Det var spesielt vanskelig å få kontakt med vietnamesiske kvinner, både i Oslo og i Bergen. Jeg kontaktet først de kvinnene som hadde gitt sitt samtykke til å bli intervjuet. Når det ikke lot seg gjøre å arrangere intervjuer med disse, tok jeg kontakt med andre kvinner fra utvalget. Blant disse var det noen (en fjerdedel) som ikke hadde besvart spørreskjemaet. Dette ga meg en unik sjanse til å finne årsaker til den lave svarprosenten. Årsakene oppgitt av respondentene selv varierte, men språkvansker og liten kunnskap om temaet var blant de hyppigst nevnte. Noen av kvinnene var skeptiske til hvordan vi hadde fått fatt i deres navn og adresser, mens andre var usikre med hensyn til formålet med undersøkelsen. Dette til tross for at brevet som fulgte med spørreskjemaet forklarte, både på engelsk og norsk, hensikten med prosjektet og hvordan utvalget hadde blitt

Tabell 2b: Antall intervjuede kvinner etter nasjonalitet.

	India	Pakistan	Chile	Vietnam	N
Oslo	2	2	3	0	7
Bergen	4	4	4	4	16
N	6	6	7	4	23

plukket ut. De følgende eksempler illustrerer litt av problemfeltet.

To ektemenn ringte og oppga at deres hustruer var på ferie i hjemlandet⁵. En kvinne ba en norsk kollega på arbeidsplassen i Oslo om å ringe oss og forklare at hun ikke forsto verken engelsk eller norsk særlig godt. En 55-årig pakistansk kvinne som ble intervjuet på et bussstopp på Oslos østkant fortalte at hennes sønner rev i stykker og kastet brevet og spørreskjemaet, og nærmest forbød henne å ha noe som helst med undersøkelsen å gjøre. En middelaldrende indisk kvinne skrev et langt brev til oss, der hun fortalte at hun var godt integrert i det norske samfunnet og faktisk hadde tatt initiativet til opprettelsen av en internasjonal barnehage på hjemstedet, men at politikk var noe hun interesserte seg temmelig lite for. Disse ulike reaksjonene viser tydelig at manglende interesse ikke alene kan forklare den lave svarprosenten.

I intervjuene kom det klart fram at hadde spørreskjemaet vært på respondentenes morsmål, ville det vært mye enklere å besvare. En kan jo bare spekulere på hvor stor svarprosenten ville vært om så hadde vært tilfelle, men på grunn av at utforming og tolking av skjemaene på de ulike språk ville ha krevd ressurser i en helt annen størrelsesorden enn det vi hadde til rådighet, bestemte vi oss for å begrense oss til en norsk og en engelsk utgave.

I januar og februar 1992 ble det foretatt individuelle, strukturerte intervjuer

med 23 kvinner. En intervjuguide ble brukt til dette formålet. Intervjuene varte fra én til to timer. De indiske, pakistanske og vietnamesiske kvinnene ble intervjuet av forfatteren, mens en kvinnelig hovedfagsstudent tilknyttet forfatterens institutt⁶ intervjuet de chilenske kvinnene. I intervjuene med de vietnamesiske kvinnene ble det brukt tolk.

Intervjuene ble avviklet der det passet kvinnene. Ett ble, som nevnt, foretatt på en bussholdeplass, ett på en kafé, to på mitt kontor mens resten ble avviklet i respondentenes hjem. Menn var, med ett unntak⁷, ikke tilstede under intervjuene. I noen tilfeller var imidlertid, og vel neppe overraskende, barn til stede, lekende i bakgrunnen.

Tretten av intervjuene ble med respondentenes tillatelse tatt opp på bånd. I de øvrige tilfellene noterte jeg underveis. Bruk av båndopptaker gjorde selvsagt min oppgave mye enklere, ettersom jeg da kunne konsentrere meg mer om spørsmål og svar og gå mer i dybden. Å notere underveis var mer krevende, selv om jeg da bedre kunne kontrollere tempoet og be om utdyping der jeg så behov for det.

Alle intervjuene foregikk på respondentenes morsmål. På grunn av den etniske sammensetning av gruppene pakistanske og indiske kvinner, anvendte jeg i disse intervjuene punjabi, urdu, hindi og engelsk. De chilenske kvinnene ble intervjuet på spansk. I intervjuene med de vietnamesiske kvinnene måtte jeg

bruke tolk. Dette fungerte best når jeg visste at tolken kjente kvinnene fra før, og således kunne bidra til å skape en avslappet stemning rundt intervjuet. Norsk ble brukt av og til, for å finne ut om kvinnene kjente norsk politisk terminologi.

Intervjuformen er mer fleksibel, og det at denne formen tillater en å gå i dybden etter mer detaljert informasjon, ser jeg som den viktigste fordel ved denne forskningsmetoden. Imidlertid, som for andre lignende forskningsmetoder, kan en ikke utelukke «skjevhet» (bias) og påvirkning av intervjuobjektet fra intervjuerens side. Tross dette ga kulturell fortrolighet, språklig slektskap og forskningskompetanse i landenes politikk den nødvendige bakgrunn for å utføre intervjuene.

På grunn av lite utvalg og lav svarprosent kan vi ikke hevde at resultatene fra denne undersøkelsen er statistisk representative for hele populasjonen innvandrerkvinner. Konklusjonene som trekkes fra dataene er begrensede, og kan kun indikere de signifikante relasjonene som framstår etter en analyse av den innsamlede informasjon fra spørreundersøkelsen og intervjuene.

Spørreskjemaet

Spørreskjemaets utforming er avgjørende for en vellykket undersøkelse. Å lage et spørreskjema involverer avveininger mellom detalj og presisjon på den ene side og svarprosent på den andre. Mens et detaljert spørreskjema forbedrer den innsamlede informasjons kvantitet og kvalitet, kan det gå på bekostning av en høy svarprosent og på den måten gi skjevhet i konklusjonene som trekkes av undersøkelsen. I dette tilfellet, med målgruppens ulikheter i kulturell bakgrunn

for øye, var det viktig å oppnå respondentenes tillit. Sammensetning og plassering av spørsmålene på skjemaet ble derfor grundig planlagt. Utformingen av spørreskjemaet var en omstendelig prosess som resulterte i et spørreskjema bestående av 5 blokker med totalt 23 spørsmål.

Politisk deltakelse: Spørreskjemaets struktur

Blokk	Mål	Spørsmål
I	Holdninger til politikk	1, 2, 12
II	Politisk deltakelse	3–8
III	Barrierer	9–11
IV	Økonomi	13–15
V	Personlige opplysninger	16–23

Hovedmålet med pilotundersøkelsen var å innhente informasjon om målgruppens holdninger til politikk og den faktiske deltakelse. De to første spørsmålsblokkene handlet om disse hovedtemaene. Den første delen var viet spørsmål om generelle og kjønnsesifikke holdninger til politisk deltakelse. Spørsmålene i den neste blokken var rettet mot å undersøke respondentenes kunnskaper om politiske partier og aktuelle politiske saker, og respondentenes aktive politiske deltakelse i Norge. Det tredje spørsmålssettet forsøkte å undersøke faktorer som kunne forklare respondentenes aktive deltakelse. Dette inkluderte spørsmål om oppholdstid i Norge og sosioøkonomiske og kulturelle barrierer for deltakelse. Den fjerde blokken inneholdt spørsmål vedrørende respondentenes økonomi, og det siste spørsmålssettet dreide seg om personlige opplysninger som sivilstand,

Tabell 3: Hvor viktig mener du de følgende saker er for deg som innvandrere i Norge?

Tabell 3a: Å stemme ved fylkes- og kommunevalg. Prosent. N=57.

	Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt
Ikke viktig	5,9	7,7	0	16,7	7,0
Viktig	35,3	61,5	26,7	41,7	40,4
Meget viktig	58,8	30,8	73,3	41,7	52,6

Tabell 3b: Å stemme ved stortingsvalg. Prosent. N=56.

	Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt
Ikke viktig	0	15,4	0	15,4	7,1
Viktig	40,0	61,5	40,0	30,8	42,9
Meget viktig	60,0	23,1	60,0	53,8	50,0

Tabell 3c: Å gi offentlig uttrykk for sin mening. Prosent. N=53.

	Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt
Ikke viktig	11,8	23,1	8,3	18,2	15,1
Viktig	35,3	30,8	50,0	54,5	41,5
Meget viktig	52,9	46,2	41,7	27,3	43,4

Tabell 3d: Å bli informert om hva som skjer i samfunnet. Prosent. N=55.

	Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt
Ikke viktig	6,3	15,4	14,3	25,0	14,5
Viktig	6,3	38,5	28,6	25,0	23,6
Meget viktig	87,5	46,2	57,1	50,0	61,8

antall barn, yrke, inntekt, hjemland, religion, sosioøkonomisk bakgrunn og oppholdsstatus.

Politisk deltakelse: Holdninger

Resultatene fra denne undersøkelsen antyder at en overveldende majoritet (93%) av våre respondenter anså politisk deltakelse i form av deltakelse ved kommune-/stortingsvalg som meget viktig eller viktig. Resultatene fra spørsmål vedrørende viktigheten av ytringsfrihet og informasjonstilgang støttet dette.

Nesten 85% la vekt på betydningen av ytringsfrihet og det å bli informert om hva som skjer i samfunnet. Dette ble i de personlige intervjuene ytterligere understreket som værende av fundamental betydning for kvinnes følelse av å være medlemmer av fellesskapet, og en del av det norske samfunn.

Nesten halvparten av de få som fant politisk deltakelse lite viktig, var fra Vietnam. Ikke én av de pakistanske kvinnene anså deltakelse som en uviktig aktivitet. Dette er betydningsfullt, fordi pakistanerne er blant de første ikke-europeiske innvandrere til Norge, mens

vietnameserne er blant de mer nylig ankomne, noe som antyder at lengde tid i landet påvirker innvandrernes holdninger til politisk deltakelse. Migrasjonsårsak kan nok også spille en rolle her; pakistanerne er i hovedsak fremmedarbeidere, mens vietnameserne er flyktninger.

Kan man gå ut fra at kjønnsesifikke holdninger påvirker kvinners politiske aktivitet, og at disse holdningene vil virke på forskjellig vis for kvinner med ulike kulturelle og klassemessige bakgrunn? Kjønnsystemet er blitt definert som «the concept underlying social organisation that arranges the sexes into he and she, a ranking that underlies all other social rankings and can therefore be said to structure all other social rankings of those who are not equal» (Hirdman 1987:3). De fremste karakteristika ved kjønnsystemet er atskilte aktivitetssfærer og den maskuline normens herredømme, dvs. det at de ting menn gjør og sier blir tillagt større vekt (Siim 1990).

Kjønnsesifikke holdninger hos respondentene ble forsøkt avdekket ved å be dem kommentere de følgende utsagn:

- Kvinner bør heller ta seg av sin familie enn å delta i politikken
- Kvinner bør delta like mye som menn i politikken

Om spørsmål 1 i spørreskjemaet kan tolkes som frie holdninger til politisk deltakelse, var målet med å be respondentene kommentere disse to utsagnene å avdekke de kulturelt baserte kjønnsesifikke holdninger mot kvinners deltakelse i de «offentlige» aktivitetssfærer. Nesten 44% av respondentene var uenige i det første utsagnet, noe som antyder at de ikke definerer sin rolle kategorisk til «offentlige» og «private» aktivitetssfærer.

Over en tredel av dem som var enige i at kvinner heller bør ta seg av sin familie enn å delta i politikken, var fra Pakistan. Etter intervjuer med pakistanske kvinner framsto klasseulikheter, alder og by/landbakgrunn som viktige variabler som påvirker forhold mellom kjønn. Tradisjonelle holdninger til kvinners rolleforventninger var mindre framtreddende blant yngre utdannede middelklassekvinner fra byer enn blant middelaldrende kvinner med landsbybakgrunn.

Vietnamesiske kvinner hadde andre holdninger. Intervjuer med denne gruppen indikerte at forhold som langvarig krig og påfølgende økonomisk krise hadde endret deres rolleforventninger og utvidet deres sosialiseringssfærer til områder utover de tradisjonelle. De påtok seg roller som arbeider, familieforsørger og mor.

Hvordan forhold omkring migrasjon og politisk flukt påvirket kjønnsroller ble illustrert i intervjuer med noen chilenske kvinner som hadde flyktet alene eller med sine barn, med byrden av det totale økonomiske ansvar og eneansvaret for barna i et nytt land. Intervjuer med noen indiske kvinner viste hvordan forhold etter innvandring – i hovedsak kvinnes entré på arbeidsmarkedet – førte til justeringer av de tradisjonelle kjønnsroller i familien, med en mer lik fordeling av både foreldreansvar, husarbeid og økonomiske forpliktelser.

Som våre resultater viser, kan enkle dikotomier mellom maskuline (offentlige) og feminine (private) aktivitetssfærer være av begrenset analytisk verdi i sammenheng med innvandrerkvinner. Denne undersøkelsen antyder at bildet av kjønnsesifikke forventninger og roller blant innvandrerkvinner kan være mye mer variert enn en i utgangspunktet skulle tro.

Tabell 4: Hva mener du om de følgende utsagn:

Tabell 4a: «Kvinner bør heller ta seg av sin familie enn å delta i politikken.» Prosent. N=57.

	Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt
Helt enig	12,5	6,7	35,7	8,3	15,8
Litt enig	25,0	33,3	57,1	50,0	40,4
Uenig	62,5	60,0	7,1	41,7	43,9

Tabell 4b: «Kvinner bør delta like mye som menn i politikken.»

	Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt
Enig	77,8	78,6	76,5	61,5	74,2

Politisk deltakelse: Informasjonssett og utøvelse

Politisk deltakelse betinger at et individ kjenner til sine borgerrettigheter og har kunnskap om kanalene for deltakelse. Resultatene fra denne undersøkelsen tyder på at innvandrerkvinnene vet mer om politiske prosesser og nasjonale politiske tema enn vi har gått ut fra, og massemedia har gitt inntrykk av. De intervjuede kvinnene la vekt på interesse, informasjon (ressurser) og «innsikt» (kunnskaper) som de viktigste faktorer for kvinners aktive politiske deltakelse på lik linje med menn.

For å finne ut noe om hva kvinnene visste om norsk politikk, inkluderte vi de følgende tre spørsmål i spørreskjemaet:

- Hvilket parti eller partier er representert i regjeringen?
- Hva heter lederen av Fremskrittspartiet?
- Omtrent hvor mange personer var registrert arbeidsledige siste måned? (dvs. måneden før spørreskjemaet ble sendt ut november 1991)

Resultatene fra spørreundersøkelsen supplert med intervjuresultatene antyder at innvandrerkvinnene har kjennskap til viktige politiske institusjoner og prosesser. Nesten 50% besvarte det første spørsmålet korrekt, og nesten en tredel av respondentene inkluderte Arbeiderpartiet pluss flere av de andre partiene representert i Stortinget⁸. Intergruppeskjellene var ubetydelige, selv om intervjuer med kvinner fra de ulike gruppene tydet på at chilenske og indiske kvinner hadde større kunnskaper om politiske prosesser generelt og partipolitikk spesielt enn pakistanske og vietnamesiske kvinner.

Det andre spørsmålet ble tatt med fordi Fremskrittspartiet har en restriktiv innvandringspolitisk profil, og vi forventet at dette spørsmålet kunne fortelle oss noe om deres kunnskaper om et parti av spesiell interesse for innvandrere. Nesten tre firedeler besvarte dette spørsmålet korrekt, noe som ga en bra indikasjon på deres kunnskaper om politiske tema av spesiell betydning for gruppen.

Spørsmålet om arbeidsledighet ble inkludert fordi det i 1991 ble avvirket fylkes-/kommunevalg, og det viktigste tema var det økende antall arbeidsledige. Massemedia ga saken bred dekning, og daglige nyhetsmeldinger presenterte antallet arbeidsledige i landet. Svarene på dette spørsmålet ville kunne si noe om informasjon via norskspråklige kommu-

utøvelse av borgerrettigheter og den faktiske utøvelsen. Ved det valget der alle respondentene hadde stemmerett (et av utvalgskriteriene), fylkes-/kommunevalget i 1991, benyttet mindre enn halvparten (45,2%) seg av sine rettigheter. Dette tallet samsvarer forholdsvis bra med de nasjonale tall for disse grupper innvandrerkvinner valg deltakelse ved

Tabell 5a: Politisk deltakelse i utvalget og i kvinnegruppene som helhet. Prosent. Stemte ved fylkes- og kommunevalget i 1991. N=62.

	Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt
I utvalget	55,6	42,9	41,2	38,5	45,2
I hele gruppen *	42	29	40	54	41,3

* NOS C 57

Tabell 5b: Politisk deltakelse. Stemte ved stortingsvalget i 1989. Prosent. N=62.

Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt
0	7,1	0	0	1,6

nikasjonskanaler når innvandrerbefolkningen. Dette var det tema majoriteten av kvinnene i undersøkelsen hadde minst kunnskaper om. Nesten to tredeler av utvalget besvarte ikke spørsmålet. Av den ene tredelen som besvarte det, kom de pakistanske kvinnene nærmest det korrekte tallet. Dette kan tyde på at temaet var av spesiell interesse for pakistanerne, fordi de i hovedsak er fremmedarbeidere, i motsetning til de øvrige som i hovedsak er politiske flyktninger. At såpass få kunne besvare dette spørsmålet, kan nok også henge sammen med at mindre enn en firedel av respondentene hadde lønnet arbeid.

Et av de mest interessante resultatene fra spørreskjemaundersøkelsen er det store avviket mellom holdninger til

valget i 1991 (41,3%).

Bare 1,6% av kvinnene i vårt utvalg stemte ved stortingsvalget i 1989. Dette kan forklares ved at en for å ha stemmerett ved stortingsvalg må være norsk statsborger. Innvandrere kan søke om statsborgerskap etter å ha bodd i landet i 7 år. Selv om 41% av utvalget var potensielt kvalifiserte for statsborgerskap, var bare én respondent blitt norsk statsborger.

Når det gjelder innvandrerkvinner deltakelse i andre politiske aktiviteter enn fylkes- og kommunevalg, er tallene som følger: a) Underskriftskampanjer 21,2%; b) politiske møter 7,7%; c) politiske streiker 5,8%; d) kontaktet politikere 11,3%; e) medlemskap i politisk parti 9,4%; f) vært kandidat ved valg 1,9%; g)

Politisk aktivitet av mer krevende og synlig art som f.eks. deltakelse i politiske streiker, møter, osv., er mer ressurskrevende både når det gjelder økonomiske bidrag og bruk av tid og krefter. Dette ble antydnet i intervjuene med chilenske og vietnamesiske kvinner. Det kom også fram i intervjuene med de pakistanske kvinnene at muligheter for mer direkte deltakelse ikke bare krever større engasjement, men også positive

Politisk deltagelse: Barrierer

For å forstå avstanden mellom innvandrerkvinner holdninger til deltakelse, og deres faktiske deltakelse, må vi prøve å identifisere barrierer som kan forklare dette. I skjemaet spurte vi om noen av de følgende forhold gjorde det vanskelig å delta i politiske aktiviteter: a) Dårlig tid; b) språket; c) familiære årsaker; d) sosiale årsaker; e) økonomiske årsaker,

	Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt	N
Underskriftskampanjer	41,2	20,0	0	18,2	21,2	52
Politiske møter	17,6	0	0	9,1	7,7	52
Politiske streiker	11,8	10,0	0	0	5,8	52
Kontaktet politikere	22,2	10,0	0	9,1	11,3	53
Medlemskap i politisk parti	16,7	10,0	0	9,1	9,4	53
Vært kandidat ved valg	0	10,0	0	0	1,9	52
Nærmiljøarbeid	17,6	30,0	21,4	18,2	21,2	52
Medlem i frivillig org.	41,2	30,0	14,3	27,3	28,8	52

Både hva angår direkte og indirekte former for politisk engasjement er de chilenske kvinnene de mest aktive, spesielt i de mer krevende politiske aktivitetene nevnt over. Andelen som deltok ved lokalvalgene, var størst for chilenerne og minst for vietnameserne. Med unntak av aktiviteter som nærmiljø-

Resultatene tyder på at manglende kunnskaper i norsk var den viktigste barrieren for innvandrerkvinnens politiske deltakelse. 66% anså språket som en hovedhindring. Resultatene for de andre barrierene var som følger: Dårlig tid 64%, familiære årsaker 50%, økonomiske årsaker 38%, kulturelle årsaker 30% og sosiale årsaker 22%. Sammen-

likninger mellom de fire nasjonaliteter viser at dårlig tid var en viktig årsak for indiske og pakistanske kvinner, språkproblemer for chilenske, pakistanske og vietnamesiske, mens familiære, sosiale og kulturelle årsaker ble sett som viktige hindre for politisk deltakelse av vietnamesiske og pakistanske kvinner. Økonomiske årsaker ble ansett som viktige av chilenerne og vietnamesere.

Oppsummerende kan en si: Indiske kvinner er ofte «midt på treet» – unntatt: Mest dårlig tid og minst sosiale barrierer (pluss noe mindre språkproblemer). Vietnam har høye tall hele veien – med andre ord størst barrierer. Pakistan har nesten like høye tall som Vietnam (to tall til og med litt høyere), unntatt markert små økonomiske barrierer. Chile har ingen høye tall i forhold til de andre, men

konverteres til politisk aktivitet. Disse ressursene kan generelt måles i begrepene inntekt, utdanning og tid. Politisk deltakelse forklares generelt med faktorer som informasjon – både generell og landsspesifikk om politiske prosesser og institusjoner – utdanning, alder og sivilstand, inntekt etc. Hvilken rolle spiller disse faktorer når en skal forklare innvandrerkvinnens politiske deltakelse?

Informasjon

Politisk sosialisering er en viktig faktor for å forklare innvandreres politiske deltakelse. De erfaringer en har med borgerrettigheter fra hjemlandet er viktige faktorer som påvirker utøvelsen av borgerrettigheter i eksil. Betydningen

Tabell 7. Barrierer mot deltakelse. Prosent.

	Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt	N
Dårlig tid	50,0	83,3	64,3	60,0	63,5	52
Språket	66,7	41,7	73,3	81,8	66,1	56
Familien	37,5	50,0	57,1	60,0	50,0	52
Sosiale årsaker	12,5	10,0	35,7	33,3	22,4	49
Økonomiske årsaker	43,8	20,0	23,1	66,7	37,5	48
Kulturell bakgrunn	12,5	30,0	41,7	44,4	29,8	47

ligger midt på treet og lavt, særlig på kulturelle og sosiale barrierer.

Politisk deltakelse: En vurdering

I tillegg til barrierer identifisert av respondentene i spørreskjemaet, handlet tilleggsinformasjonen om respondentenes økonomiske og personlige situasjon. Politisk deltakelse settes i forbindelse med de sosioøkonomiske ressurser et individ har til rådighet, og som kan

av politisk sosialisering er åpenbar når en ser på det høyere nivå av deltakelse blant chilenske kvinner. For vietnameserne kan de mange år i krigstilstand, med liten mulighet for politisk deltakelse, være noe av bakgrunnen for deres lave politiske deltakelse i Norge.

Like viktig er den landsspesifikke informasjonen om politiske institusjoner og prosesser i bostedslandet, noe som antyder en forbindelse mellom høy deltakelse og mye informasjon. I denne undersøkelsen hadde pakistanske, chilenske og

indiske kvinner både mer kunnskaper om norsk politikk og var mer aktive enn de vietnamesiske.

Utdannelse

Majoriteten av innvandrerkvinnene har en eller annen form for utdanning, men anså nytten av denne i Norge som begrenset, på grunn av deres dårlige norskkunnskaper. Dette var spesielt et problem for førstegenerasjons innvanderne. Undersøkelsen viser at språkferdigheter er av vesentlig betydning som basis for kommunikasjon og integrasjon i et samfunn. Manglende språkkunnskaper er det største hinderet for innvanderes deltakelse. Manglende evne til å uttrykke seg presist på det nye språket underminerer ens selvtilit, isolerer en fra informasjonsstrømmer og gjør en avhengig av assistanse for å kunne mestre dagliglivets krav. Dette ble belyst i undersøkelsen. Mange av de intervjuede

kvinnene sa at kunnskaper var det samme som makt, og siden de hadde dårlige norskkunnskaper og det meste av informasjonen om dette samfunnet kun var tilgjengelig på norsk, følte de seg maktesløse og uten de samme rettigheter/muligheter som resten av Norges befolkning. Dette problemet var spesielt stort de første årene etter bosetting i Norge. Dårlige norskkunnskaper fungerte som et strukturelt hinder for lik tilgang til goder, det være seg på jobbmarkedet, ved undervisningsinstitusjoner eller i politikken.

Inntekt

Av dem som hadde fulltidsbeskjeftigelse i lønnsarbeid, utgjorde chilenske og indiske kvinner tre firedeler. Totalt var en tredel av kvinnene i utvalget sine familiers hovedforsørgere; blant dem var det ikke én pakistansk kvinne, mens mer enn halvparten var chilenske. Innen de

Tabell 8a: Respondentenes nåværende stilling. Prosent.

	Chile		India		Pakistan		Vietnam		Totalt		N
	Hel	Del	Hel	Del	Hel	Del	Hel	Del	Hel	Del	
Husmor	38,9	0	21,4	7,1	64,7	11,8	53,8	0	45,2	4,8	62
Arbeidstaker	22,2	27,8	21,4	35,7	5,9	11,8	7,7	7,7	14,5	21,0	62
Selvstendig næringsdrivende	0	0	14,3	0	0	0	0	0	3,2	0	62
Student	22,2	16,7	7,1	7,1	17,6	5,9	23,1	7,7	17,7	9,7	62
Arbeidssøkende	0	0	6,7	0	0	0	0	0	1,6	0	63
Arbeidsledig	5,6	0	0	0	0	0	0	0	1,6	0	63

Hel = heltid, Del = deltid

Tabell 8b: Familiens hovedforsørger. Prosent. N=60.

Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt
56,3	21,4	0	38,5	28,3

ulike gruppene var over halvparten av de chilenske kvinnene (56,3%) og mer enn en tredel av de vietnamesiske kvinnene (38,5%) sine familiers hovedforsørgere.

Nesten halvparten av respondentene (45%) hadde ingen egen inntektskilde, og 23% av de som var i lønnet arbeid hadde inntekt mindre enn kr 75.000,- i året. Noen sammenheng mellom lønnsarbeid utenfor hjemmet og politisk deltakelse kan ikke påvises. Det ser ut for å være en slik sammenheng for chilenerne og indere. Hypotesen sprekker imidlertid når en ser

reproduktiv alder, og mer enn to tredeler hadde barn (80,6%). Av de som hadde barn, hadde 84% tre barn eller færre. Respondentene la spesiell vekt på familie og dårlig tid som faktorer som gjorde det vanskelig for dem å delta i politiske aktiviteter.

I moderne kjernefamilier krever husarbeidet den fritid som, gitt interesse, kunne vært kanalisert til politiske aktiviteter. Der det er ingen eller minimal deling av de huslige plikter, blir husarbeidet mest et hinder for kvinnene.

Tabell 9: Personlig årsinntekt, sivilstand og alder. Prosent.

	Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt
Personlig årsinntekt. N=60					
Ingen inntekt	23,5	21,4	76,5	58,3	45,0
Mindre enn 75.000	29,4	21,4	11,8	33,3	23,3
76.000–149.000	35,3	28,6	11,8	0	20,0
150.000–250.000	11,8	28,6	0	8,3	11,7
Sivilstand. N=62					
Gift	55,6	100,0	88,2	30,8	69,4
Separert	0	0	0	7,7	1,6
Skilt	0	0	0	7,7	1,6
Enke	5,6	0	0	7,7	3,2
Ugift	38,9	0	11,8	46,2	24,2
Alder. N=62					
Yngre enn 20 år	5,6	0	11,8	7,7	6,5
20–40 år	72,2	100,0	76,5	69,2	79,0
Over 40 år	22,2	0	11,8	15,4	12,9
Vet ikke	0	0	0	7,7	1,6

på de pakistanske kvinnene, som deltar i omtrent like stor grad som de indiske (målt i andel som stemte ved kommunevalget), men i svært liten grad (6%) har heltids lønnsarbeid.

Sivilstand, alder og barn

De fleste av kvinnene i undersøkelsen var unge (mellom 20 og 40 år), gifte og i

Spesielt fulltids lønnsarbeid kombinert med omsorg for små barn gjorde det vanskelig for kvinnene i denne undersøkelsen å delta i politiske aktiviteter i den utstrekning de kanskje hadde lyst til.

Kjønn

Kjønn forstått som et sett av maktforhold

i hvilke kvinner er underordnet menn, har relevans for forståelsen av innvandrerkvinnens utøvelse av borgerrettigheter. Spørsmålet er hvordan relasjoner mellom kjønnene påvirker innvandrerkvinnens hverdag, fra hennes posisjon i hjemlandssamfunnet, gjennom ankomsten til hennes nye land og til hun er integrert i sitt nye samfunn.

Kjønnsrolleforventninger og holdninger varierer blant respondentene. Mer enn halvparten av dem har ikke lønnet arbeid, og det fører til at disse ikke har muligheten til å bli politisk sosialisert på arbeidsplassen, noe som ansees å være viktig for kvinners politiske deltakelse (Pateman 1970). I Norge er demokrati på arbeidsplassen institusjonalisert.

Andre faktorer

En grundigere granskning av dataene viser at oppholdstid i Norge og populasjonsstørrelse – dvs. størrelsen av den kulturelle gruppen (som f.eks. den store pakistanske) kan fungere som mobiliseringsfaktorer for politisk deltakelse⁹. Etnisitet er et annet aspekt som viser seg i denne undersøkelsen – det at en er annerledes enn majoriteten av befolkningen og likevel en del av denne befolkningen hva angår bosted. Etnisitet sees som et avgjørende element for hvordan innvandrerne ser på seg selv og handler i forhold til andre grupper i deres nye sosiale omgivelser. Dette viste seg i de lave nivå på deltakelse i mer synlige og mindre anonyme former for politisk aktivitet som politiske demonstrasjoner, møter, nærmiljøarbeid, det å stille som kandidat ved valg og det å kontakte politikere.

En hypotese er at kulturell bakgrunn i betydningen religion, normer og regler for sosial oppførsel og politisk samhand-

ling og praksis kan forklare respondentenes holdninger og deltakelse i det sosiale, økonomiske og politiske liv i en annerledes kulturell kontekst. Kvinnene kom grovt sett halvt om halvt fra landsbygd/by. To tredeler av innvandrerkvinnenes mødre var husmødre, mens majoriteten av deres fedre befant seg i den lavere middelklasse. Som tabell 10 viser, hadde flertallet av kvinnene en religiøs tilknytning. Majoriteten av chilenerne er kristne, de indiske er enten hinduer eller sikher, alle de pakistanske kvinnene er muslimer mens vietnameserne i hovedsak er kristne eller buddhister. I intervjuene kom det fram at etter de flestes oppfatning var ikke deres religion et hinder for deltakelse. Normer og regler for sosial oppførsel ble også av de fleste avvist å være av vesentlig betydning for deres politiske handling og praksis.

Et interessant aspekt som denne undersøkelsen illustrerte, er at kultur ikke er en konstant i individets liv. I møtet med nye utfordringer og alternativer kan individene motstå – men er også tilbøyelige til å tilpasse seg, justere og åpne opp for – nye kulturelle impulser. Et flertall av de intervjuede kvinnene påpekte at likestilling mellom kjønnene var kommet langt i Norge sammenliknet med i deres hjemland. Flere av kvinnene fastslo også at det er mulig å ha flere kulturelle identiteter, f.eks. en indisk eller pakistansk hjemme og en norsk på arbeidsplassen. For mange av dem var ikke dette et spørsmål om enten-eller, men mer om å inkorporere forskjellige kulturelle holdninger som de anså viktige i deres hverdagsliv. Dette viser seg også når det gjelder språk, mat og andre etniske tradisjoner som innvandrerkvinnene tilpasser seg innen sin familie eller kulturelle gruppe. Mange innvandrere uttrykte et ønske om å høre til og være en del av det norske samfunn, men

med gjensidig respekt for etnisitet og kultur.

Til sist, bosettingsstatus i det nye landet, og bakgrunnen for innvandringen, er viktig som grunnlag for politisk og økonomisk deltakelse. Borgerrettighetene – f.eks. arbeidstillatelse, stemmerett ved nasjonalvalg, rett til sosial og økonomisk hjelp – avhenger av hvilken type opp-

innvandrerkvinner bosatt i de to største og tettest befolkede byene, har jeg intet sammenlikningsgrunnlag når det gjelder dette, men betydningen av en stor innvandrergruppe og eksistensen av innvandrerorganisasjoner ble sett på som positivt for graden av deltakelse blant kvinnene i undersøkelsen. Det skapte grunnlag for å stifte interessegrupper.

Tabell 10. Religion, fødested. Prosent.

	Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt
Religion. N=63					
Ikke besvart	22,2	13,3	0	30,8	15,9
Ateist	5,6	0	0	0	1,6
Buddhist	0	0	0	23,1	4,8
Hindu	0	40,0	0	0	9,5
Muslim	0	0	100,0	0	27,0
Katolikk	61,1	6,7	0	38,5	27,0
Protestant	11,1	6,7	0	7,7	6,3
Sikh	0	33,3	0	0	7,9
Fødested. N=62					
By	88,9	50,0	11,8	69,2	54,8
Landsby	11,1	50,0	88,2	30,8	45,2

Tabell 11: Oppholdsstatus. Prosent.

	Chile	India	Pakistan	Vietnam	Totalt
Innvandrer	17,6	75,0	31,3	0	29,3
Flyktning	29,4	8,3	6,3	69,2	27,6
Politisk asyl	17,6	0	0	0	5,2
Student	0	8,3	6,3	0	3,4
Familiegjenforening	35,3	8,3	56,3	30,8	34,5

holdstillatelse en har. I Norge plasserer en flyktninger utover hele landet, og spesielt i distriktene. Dette gjelder spesielt vietnameserne, som sammenliknet med indere og pakistanere er en minoritet i Bergen og Oslo. Siden denne undersøkelsen har konsentrert seg om

Konklusjon

Hensikten med denne undersøkelsen var å finne ut noe om innvandrerkvinnens holdninger til politisk deltakelse, og disse holdningenes samsvar med praksis.

Hovedfunnet er at det er et stort gap mellom holdninger til politisk deltakelse – hvilke er svært positive – og faktisk deltakelse, som målt i stemmegivning er lav, og svært lav når det gjelder mer direkte former for deltakelse. Årsakene varierer, og det finnes ikke noen enkel forklaring på dette. Dette kommer også fram i analysedelen i rapporten. Full deltakelse forhindres av en rekke faktorer, som ikke så enkelt lar seg fjerne fordi de henger sammen med innvandrergruppenes sammensetning og deres situasjon som innvandrere i vertssamfunnet.

Denne studie er en utfordring til både myndighetene og innvandrerkvinnene selv om å gjøre noe. Adgang til rettigheter på lik linje med vertskapet betyr mye, men er meningsløst så lenge vertssamfunnet ikke legger forholdene bedre til rette for at disse mulighetene kan realiseres. Samtidig må det være lov til å stille krav til innvandrerkvinnene. Demokratiets eksistens hviler ikke bare på rettigheter, men også på plikt – plikt til som aktive samfunnsborgere å delta og utøve sine rettigheter i det sosiale, økonomiske og politiske samliv.

Veena Gill
forsker

Institutt for sammenliknende politikk
Universitetet i Bergen

Litteratur

- Bjørnstad, Nina. *Levekårsundersøkelse blant utenlandske statsborgere 1983 – Frekvensoversikter*. Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste, rapport nr. 85, Bergen 1990.
- Gill, Veena. *Citizenship in Practice: A Comparative Study of Immigrant Women in Norway*. Paper presentert ved «The international

Conference on Racism, Ethnicity and Politics in Contemporary Europe», European Research Centre, Loughborough, England, 24.–26. september 1993.

Heiberg, Turid og Inger Aguilar (red.). *Bak paragrafene – Rettssikkerhet og praktisering av Utlendingsloven*. Antirasistisk senter, Oslo 1991.

Hirdman, Yvonne. *The Swedish Welfare State and the Gender System: A Theoretical and Empirical Sketch*. Commission of Power, Uppsala 1987.

Kapoor, Nita (red.). *Vi er med! Rapport fra Kvinne til kvinne-konferansen*, Trondheim, 28.–30. august 1992, Oslo 1992.

Lafferty, William. Decision-Making Involvement in Norway: The Nature and Scope of Citizen Access in a Social Democratic Polity. I *European Journal of Political Research*, 1984 nr. 12, ss. 43–58.

Layton-Henry, Zig (red.). *The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*. Sage, London 1990.

Lie, Suzanne (red.). *Mellom to kulturer – kvinnelige innvandrere i Norge*. Universitetsforlaget, Oslo 1988.

Likestillingsrådet. *Fakta om innvandrerkvinner i Norge*. Oslo 1992.

Ng, Roxana. Sex, Ethnicity or Class? Some Methodological Considerations. I *Studies in Sexual Politics* 1984, no. 1.

NOS C 57

NOU 39 (1987/88) Om innvandringspolitikken.

Pateman, Carole. *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press, London 1970.

Pedersen, Elin. *Innvandrerkvinner i situasjon – eksisterende kunnskap og framtidige kunnskapsbehov*. Kommunal- og Arbeidsdepartementet, Oslo 1992.

Randall, Vicky. *Women and Politics*. Macmillans, London 1982.

Siim, Birte. *Models of Citizenship – Gender Relations, Citizenship and Democracy in the Scandinavian Welfare States*. ECPR, Bochum, 2.–7. april 1990.

Statistisk sentralbyrå. Kommunestyrevalget 1991. I *Statistikk*. Oslo 1993.

Utlendingsdirektoratet. *Fakta om flyktninger*. Oslo 1993.

Utlendingsdirektoratet. *Migrasjonsforskning i Norge 1980–1990. En prosjektoversikt*. Oslo 1990.

Verba, Sidney et al. (red.). *Participation and Political Equality*. Cambridge University Press, Cambridge 1980.

- Østby, Lars. *International Migration to Norway, 1991*. Statistisk sentralbyrå, Oslo 1992.
- Ålund, Aleksandra og Carl-Ulrik Schierup. *Paradoxes of Multiculturalism*. Avebury, Aldershot 1991.

Noter

1. Den statistiske teori for å bestemme utvalgsstørrelse er godt utviklet. I dette tilfellet var det imidlertid ikke så liketil. Generelt sett er de to viktige faktorer som bestemmer utvalgsstørrelse hovedvariabelens varians, og graden av ønsket presisjon i estimatene basert på undersøkelsesdata. Når det gjelder hovedvariabelens varians, er litteratur angående målgruppens politiske deltakelse nesten ikke-eksisterende. Det finnes lite tilgjengelig informasjon om innvandrernes handlingsmønstre når det gjelder utøvelse av borgerrettigheter og deltakelse i offentlig liv (en fersk prosjektoversikt over migrasjonsforskning i Norge inneholdt ikke en eneste referanse om kvinners politiske deltakelse. Se *Migrasjonsforskning i Norge 1980–1990. En prosjektoversikt*, Utlendingsdirektoratet, Oslo); for ikke å nevne mangelen på informasjon om intergruppevariasjoner vedrørende opphavsland, kjønn og andre relevante variabler. Imidlertid – gitt denne forstudiens preliminnære karakter – valg av utvalgsstørrelse ble foretatt etter både statistiske og praktiske overveielser.
2. Utvalget er ikke representativt for populasjonen, men jeg ville ha muligheten for å

foreta komparative analyser, og vurderte det derfor som tjenlig å ha så like grupper som mulig. SSB ble bedt om å foreta et tilfeldig, stratifisert disproporsjonalt utvalg fra Det sentrale personregister av ca. 50 kvinner fra hvert av de fire land, og som tilfredsstilte følgende kriterium: Hadde stemmerett ved siste kommune- og fylkestingsvalg, dvs. over atten år og bosatt i Norge minimum tre år.

3. For å oppnå respondentenes tillit og for å vektlegge undersøkelsens nøytralitet, ble Universitetets vanlige brevpapir brukt i korrespondansen. Respondentene ble i alle henvendelser garantert en fortrolig behandling.
4. NOS C 57.
5. Desember/januar ser ut til å være en populær ferietid for innvandrere.
6. Institutt for sammenliknende politikk
7. Unntaket var et tilfelle der en svigerfar var til stede i begynnelsen og stilte meg en masse spørsmål om meg selv, prosjektet og dets mål. Etter å ha forsikret seg om at jeg faktisk var den jeg ga meg ut for å være, en forsker, forlot han rommet.
8. Intervjuene påviste at manglende kunnskaper om den norske politiske terminologi (spørreskjemaet var på engelsk og norsk) førte til at noen av kvinnene blandet sammen begrepene «Regjering» og «Storting» – men dette kan jo også være et utslag av manglende sakkunnskap.
9. Det at flere pakistanere har stilt opp som kandidater ved valg – og blitt valgt, kan ha mobilisert øvrige pakistanere til å delta i valgene til støtte for disse.

Kvinnelige ledere i en machoverden

Av Turid Hagene

«Jeg er den eneste kvinne blant fire direktører; og jeg er også den eneste som oppfyller forpliktelsene. Vi kvinner er mer ansvarlige.» En kvinnelig direktør i Nicaragua uttrykte slik en vanlig oppfatning – at kvinner er moralsk overlegne menn, og at kvinner bringer denne moralske overlegenheten med seg inn i lederstillingene. De går inn i direktørstillinger på en kjønnset måte. I Norge har likestillingsdiskursen kastet et nøytralitetens slør over kjønn i arbeidslivet. Kvinnelige ledere havner i et dilemma som ser ut til bare å kunne løses dersom de virkelig var menn, siden den kropps- og kjønnsløse direktør bare finnes som abstraksjon. Likestillingspolitikken i Norge har ikke gitt oss større andel av kvinnelige ledere enn det nicaraguanske kvinner har skaffet seg selv uten noen offentlig likestillingspolitikk. Hvilke refleksjoner kan dette gi opphav til om likhets- og forskjellsfeminismen?

Nicaragua og Norge har det til felles at de er små land med en befolkning på rundt 4 mill. (1995). Men på de fleste andre områder er forskjellene kanskje mer iøynefallende enn likhetene. Det er store kontraster sosiokulturelt og økonomisk, i sysselsettingsstruktur og i sosial- og arbeidsmessig organisering (se tabell 1, 5 og 6). Forskjellene er også fram-
 tredende når det gjelder interessen for å

registrere forskjellige aspekter ved befolkningen og produsere statistikk over disse. I Norge finnes det systemer som gjør det praktisk talt umulig å leve uten å være registrert; folkeregister, skatter, krav om personnummer, offentlige forsikringsordninger og andre offentlige ytelser. De fleste har sin inntekt fra et formelt ansettelsesforhold, egen bedrift eller en offentlig ytelse. I Nicaragua

(Foto: Maud Nycander, Mira/Samfoto)

finnes riktignok et folkeregister, men ingen automatikk i registrering av fødsler, flyttinger og dødsfall. Siden selselsetting i uformell (uregistrert) sektor er svært omfattende, og offentlige ytelser er få og små, har også befolkningen liten interesse av selv å rapportere inn i de få registre som finnes, og ikke en gang befolkningens eksakte størrelse er kjent.

Måten hushold, familier og husarbeid er organisert på, er et annet område der forskjellene mellom de to land er slående. I Norge lever de fleste i små kjernefamilier (ned til én person), enslige mødre ofte alene med barn, og ytterst få er eller har hushjelp. I Nicaragua er det vanlig å ha hushjelp, bortsett fra hjemme hos hushjelpene, og det er vanlig å leve i en form for utvidet familie. Det norske familie- og husholdsmønster legger en husarbeidsbyrde på hver enkelt kvinne,

mens det nicaraguanske mønsteret legger svært mye husarbeid på noen kvinner og lite på andre. Tilsvarende gjelder for tilstedeværelse og omsorg. Ulikhetene mellom forskjellige kategorier kvinner i Nicaragua kan lette tilgangen til lederposisjoner for noen kvinner, mens de hindrer dem for andre.

Materialet jeg bygger på i denne artikkelen, har noe forskjellig karakter for de to landene. Fra Norge har jeg ikke noe eget kvalitativt materiale, men baserer meg på offentlig statistikk, lover og regler, vitenskapelige artikler og min egen erfaring fra mange arbeidsplasser gjennom et par årtier, deriblant personalarbeid og fagforeningsverv. Materialet mitt fra Nicaragua stammer fra et feltarbeid i 1992 for min hovedoppgave i historie (Hagene 1994). Jeg utførte deltagende observasjon på tre arbeidsplasser og gjennomførte 38 intervjuer, for det

meste med ledere på forskjellige nivåer. Tidligere (1988–90) hadde jeg vært leder av det norske fredskorpset i Nicaragua, og dermed fått et bredt kjennskap til ledere og ansatte på mange arbeidsplasser i forskjellige bransjer. Jeg ble den gang slått av hvor ofte jeg støtte på kvinner i lederposisjoner på alle nivåer. Dette inntrykket ble bekreftet da jeg senere samlet statistiske opplysninger og sammenlignet med norske tall (se tabell 2, 3 og 4). Norge har markedsført seg internasjonalt som ledende innen likestillingspolitikk med en særegen lovgivning og et likestillingsmaskineri,¹ og framstår som et land der likestillingen er kommet svært langt. I Nicaragua finnes ingen offentlig likestillingspolitikk, og som et fattig latinamerikansk land som snarere er kjent for sin *machisme*, forventer vi vel ikke noen konkurranse fra denne kanten på den internasjonale likestillings rankingliste. Paradoksalt nok har de altså likevel en høyere andel kvinnelige ledere enn Norge, så jeg ble nysgjerrig på hva slags prosesser som kunne ha ledet opp til dette paradokset.

Tabell 3 viser at kvinneandelen av ledere i Nicaragua i sandinistperioden (1979–90) var større enn kvinneandelen blant norske ledere i samme tidsrom. Stor kvinneandel i arbeidslivet i Norge gir ikke uttelling i form av tilsvarende andel kvinnelige ledere. Nicaragua derimot oppviser et kvinnelig ledersjikt uten tilsvarende kvinneandel i arbeidslivet. Dette kunne ha ledet oss til å anta at sandinistene hadde drevet en vellykket likestillingspolitikk. Men når vi ser på tabell 2, for tiårene før sandinistrevolusjonen, er forholdet det samme. Når jeg har arbeidet med en fortolkning av det paradokset jeg presenterer her, har jeg derfor antatt at jeg måtte gå atskillig bredere til verks enn til å se på politiske forhold.

Kjønnsdiskurs og konkurranse

Mitt materiale fra Nicaragua antyder at de kvinnelige lederne gikk til sine stillinger med en klar oppfatning av at de var forskjellige fra menn. Dermed kan vi si at de ikke nøytraliserte sin kvinnelighet, og vi kan se kvinnelige ledere som en atskilt kategori fra mannlige ledere. En kvinnelig leder sa det slik:

Jeg er den eneste kvinne blant fire direktører; og jeg er den eneste som oppfyller en direktørs forpliktelser. Vi kvinner er mer ansvarlige. En mann kan komme på jobb i bakrus, og da vil han ikke gjøre noenting. De andre direktørene her anstrenger seg ikke. Hvis alt går greit, gjør de jobben sin, men oppstår det problemer, sutrer de: «Jeg får ikke diett penger, jeg får ikke bensin», og så lar de være å løse oppgaven. Min avdeling tjener penger til organisasjonen, og vi gir dem i sin helhet til organisasjonen. (Intervju med Maria Elena, 17.02.92)

I løpet av intervjuet nevnte hun en rekke kvaliteter som kvinnelige ledere har til forskjell fra menn: De arbeider hardere, de er ikke korrupte, de utnytter ikke privilegier, de drikker ikke mye. I Nicaragua anses alkoholforbruk som en del av mannligheten. (Lancaster 1992, s. 39) En mann som avslår alkohol han blir tilbudt, risikerer å bli stemplet som *cochón*² (Lancaster 1992, s. 236), med mindre han er *evangélico*³, en gruppe menn som har akseptable grunner til ikke å drikke. Direktør Maria Elena presenterte et bilde av kvinner som mer ansvarlige personer. I mitt øvrige materiale fra Nicaragua fant jeg at dette var en del av den generelle feminine kjønnsdiskursen, der menn ofte ble forstått som uansvarlige eller barnslige.

Menn representerte makt, mens kvinnene ble sett som moralsk overlegne. Også når det gjaldt lederstil kunne denne moralske overlegenheten spores. Mens de mannlige direktørenes lederstil kunne karakteriseres som «fedre» eller «fyrster», kunne kvinnes lederstil oppsummeres som «forbilder». (Hagene 1994)

La oss se litt nærmere på det nicaraguanske kjønnssystemet. Det finnes en omfattende litteratur om kvinnes lidelser under machosystemet. (Cenzontle 1990, Sequeira et. al. 1989, Rodríguez 1990, Murguialday 1990) Men hvis vi ikke nøyer oss med å se kvinner som offer, men også som aktører, trenger vi fortolkninger som går under denne lidelsesoverflaten. Slik har jeg funnet Lancasters arbeid nyttig, der han definerer *machismo* slik: «*Machismo produces and circulates values: the value of men and women. What is ultimately produced (...) is one's social standing.*» (Lancaster 1992, s. 236) *Machismo* deltar i struktureringen av maktforhold, ikke så mye mellom kjønnene, som mellom menn. Mannlighet produseres, akkurat som makt, i en kontinuerlig prosess, og menn må derfor demonstrere sin mannlighet i sitt kroppsspråk og i alle sine handlinger og holdninger. Alt ses som kjønn; det aktive blir forstått som mannlige, det passive som kvinnelig. En mann må søke å komme ut på topp i all interaksjon, ellers risikerer han å synke ned mot nullpunktet, til *cochón*.

Kvinnens rolle i denne fortolkningen av *machismo*, er først og fremst å tjene som statister i transaksjoner mellom menn, slik det er *cochón*ens oppgave å tjene som negasjonen som definerer mannligheten. Konkurransen i dette systemet er ikke mellom mann og kvinne, men mellom menn, og kvinnene inngår ikke i den samme kategorien. Kvinnene er tydeligvis i stand til å opptre på egne

premisser i dette kjønnssystemet og tilta seg f.eks. lederstillinger. Kjønnsskjellene understrekes, menn og kvinner grupperes i hver sine kategorier, og vi kan lese dette som en underkommunisering av konkurranse mellom kjønnene når det gjelder å oppnå lederstillinger.

I Norge har likestillingspolitikken nettopp gått ut på at menn og kvinner skal behandles likt eller kjønnsnøytralt, og vurderes i en universell kategori. Slik skapes noe vi kan kalle en likhets/nøytralitets-diskurs. Kjønnsskjellene underkommuniseres, mens konkurransen mellom kjønnene blir overkommunisert, og mange menn anvender ulike hersketeknikker på arbeidsplassene for å utstøte kvinnene fra «deres» domene. (Acker 1993, Amble 1993, Lindgren 1993) I Norge er også konkurransemomentet klarere, siden stillinger utlyses og besettes etter at flere søkere har konkurrert, noe som ikke skjer i Nicaragua, hvor personlige bekjenskaper er den vanlige framgangsmåten ved ansettelser. (Hagene 1994)

Innenfor den likestillingsdiskurs som finnes i Norge, har kjønn ingen relevans i ledelsessammenheng. I praksis betraktes likevel kvinner lettere som kjønn; som et avvik fra normalen. Men kvinnene opplever også å bli sett som «avvikere» dersom de ikke opptre som kjønn. Dette bidrar til å skape et dilemma for kvinnelige ledere. Kvinner som understreker sitt kjønn gjennom f.eks. klær, sminke, hår, kroppsspråk, kommunikasjon og samtaletemaer i sine lederstillinger, risikerer å bli betraktet som malplasserte, ikke til å ta alvorlig. (Amble 1993) På den annen side, hvis de antar en maskulin stil, er de ikke «ordentlige kvinner», blir gjerne baksnakket som mannhaftige og omtales med nedsettende klengenavn som f.eks. «snøfreser». (Amble 1993, s. 94) Dette

dilemmaet er det også vanskelig å tematisere, ettersom det bryter med likestillingsdiskursen. Mange kvinner løser det med tilbaketrekning fra lederstillinger. (Amble 1993) Vi ser at overkommuniseringen av konkurranse og underkommuniseringen av kjønn får en dobbelt negativ virkning på kvinneandelen i ledersjiktet; dels oppmuntres utstøtning av kvinner, dels bidrar dette til at kvinnene trekker seg tilbake.

Kjønnsystemet framstår motsatt i de to landene; i Norge underkommuniseres kjønnsforskjellene, mens konkurransen mellom kjønnene framheves. I Nicaragua understrekes kjønnsforskjellen, mens konkurransen mellom kjønnene underkommuniseres.

Modernitet og aktørskap

I dette avsnittet skal jeg utforske noen dimensjoner ved moderniteten som har å gjøre med artikkelens tema:

- Tendensen til å formalisere og rutinisere prosedyrer som bør være forutsigbare for alle individer, i samsvar med regler som er offentlig kjent.
- Abstraksjon fra personer, eller upersonlighet, det Banuri (1990, s. 82) kaller «The Impersonality Postulate».

I Norge har det de siste par årtier eksistert et likestillingsmaskineri som i stor grad er bygd på formaliserte regler og prosedyrer og en forutaksept av upersonlighet. Det formelle grunnlaget for dette maskineriet utgjøres av Likestillingsloven av 1977 (Det juridiske fakultet 1994), Likestillingsombudet, og Likestillingsrådet. Når det gjelder ansettelse i offentlige stillinger, finnes det fra langt tilbake reglementer for

framgangsmåten (Administrasjonsdepartementet 1969/1994), utformet for å sikre likebehandling. Det slås fast at stillinger må annonseres i visse aviser med en minimumsfrist for å søke, og utlysningen må gjøre rede for hvilke kvalifikasjoner som kreves for å søke stillingen. Disse upartiske kriterier skal anvendes når en av søkerne velges ut til ansettelse i den offentlige stillingen, og likestilling mellom kjønnene kunne innarbeides som nok en dimensjon i dette regelverket. Det ble også innført et kvoteringsystem. I sin moderate form har dette systemet ikke økt kvinneandelen i lederstillinger vesentlig, men det kan derimot ha tjent til å gi inntrykk av en ulik konkurranse til kvinners fordel. Det kan stilles spørsmål om kvoteringsystemet først og fremst har fungert som en ytterligere framhevelse av konkurransen mellom kjønnene.

En høy grad av modernitet ser ut til å fremme tendensen til å oppfatte også personlige og sosiale forhold som samfunnsmessig kontrollerbare; samfunnsvitenskapene anvendes til å utvikle en sosial ingeniørkunst. I denne sammenhengen er det grunnleggende å registrere samfunnsmessige forhold på en slik måte at statistikk kan framstilles både for å diagnostisere, foreslå behandling og måle resultatet av behandlingen. Ved å registrere lederes kjønn, kunne statistikk produseres som viste at svært få kvinner fantes i disse stillingene. Etter årtier med likestillingspolitikk kan statistikken fastslå at lite har kommet ut av den på ledelsesfeltet. Interessen for å kategorisere, kvantifisere og dokumentere alle sosiale fenomener framstår som dimensjoner ved moderniteten. En bevisst bruk av denne kunnskapen om samfunnet for å endre det, det Giddens (1990/1994) kaller *modernitetens refleksivitet*, driver opp endringstempoet i

samfunnet. Resultatene av endringspolitikken er imidlertid ikke nødvendigvis som forventet, som vi har sett når det gjelder kjønnskvolter og likestillingspolitikk for kvinnelige ledere i Norge.

Gjennom maskineriet med formaliserte prosedyrer skapes et «bør»-nivå hvor modernitetens lover styrer uavhengig av personlige forbindelser og kjønn. Likevel, i praksis er det også mange situasjoner i Norge hvor de personlige forbindelser er avgjørende for resultatet, samtidig som det kreves at de formelle regler framstår som oppfylt. En slik partikularisme, om det nå gjelder kjønn eller andre aspekter, underkommuniseres, mens den formelle framgangsmåten fokuseres. Den formelt korrekte framgangsmåten er den som framstår i offentlighetens lys, mens det som finnes av personlige forbindelser skjules.

I Nicaragua fantes verken de tallrike statistikker over arbeidsliv, lønnsforskjeller e.l., eller et nettverk av lover og formaliserte regler hvor mulige ønsker om å fremme kvinners lederposisjoner kunne innarbeides. Ved ansettelser så det ut til å være en generell aksept for en partikularistisk framgangsmåte. Det betyr ikke at det manglet formelle kvalifikasjonskrav (Hagene 1994). Men det fantes ikke en diskurs hvor kravet var upersonlig og abstrakt utvelgelse på grunnlag av upartisk dokumentasjon. I mine intervjuer spurte jeg direktørene om framgangsmåten ved ansettelser. Et vanlig svar var som don Carlos':

Hvis jeg setter en annonse i avisene om en ledig stilling, kommer det minst 300 personer hit. Hvordan skal jeg kunne velge den beste blant alle disse? (Intervju, 10.03.92).

Hvorfor utsette seg for å skulle velge blant 300 ukjente søkere, når du i stedet

kan velge en du kjenner? Don Carlos setter ingen annonse i avisen, men setter ut et rykte om en ledig jobb. Dessuten tenker han over hvem han kjenner som kunne være passende. Når han har funnet en passende person, har han ingen krav på seg om å framstille sitt valg som resultatet av en rettferdig konkurranse, verken i forhold til kjønn eller noe annet kriterium. Personalet ansettes ut fra personlig forbindelse; det vet alle, og det anses som greit. I et slikt system blir det en viktig kvalifikasjon å være flink til å utvikle personlige forbindelser. (Dealy 1977)

Det norske systemet kan ses som en institusjonalisering av arbeidet for å bedre kvinnes situasjon. I Nicaragua er det ikke blitt lagt vekt på å skape slike institusjoner, og dermed er alle kvinner klar over at hvorvidt hun skal lykkes i stor grad avhenger av hennes eget aktørskap, av hennes evne til å manøvrere innenfor gjeldende system. Blant norske kvinner understrekes kanskje mer kampen for å skape gunstige strukturer og institusjoner. Den norske strategien kan forstås som en mindre vektlegging av kvinnes personlige rolle som aktør i eget liv. På et vis ser den norske tilnærmingen ut til å se det som mer høyverdig å slåss for endring i upersonlige strukturer enn å slåss for å endre sin egen situasjon.

Den universelle standards felle

I Norge krever den universelle likhetsdiskurs at menn og kvinner blir plassert i den samme kategori og vurdert ut fra en felles standard. Likestillingsretorikken forbyr at det knyttes kjønn til de krav som inngår i en stillingsbeskrivelse. Dette rommet er konstruert som kjønnsnøytralt. Som abstrakte

enheter kan stillingene beskrives kjønnsnøytralt, men den som fyller stillingen vil nødvendigvis være en kjønnert kropp. Konstruksjonen av den universelle, avkjønnede direktørstilling kan tjene til å skjule det faktum at modellen for denne konstruksjonen var en mannlig kropp. (Acker 1993) På hvilken måte er det «direktorelle» egentlig mannlig? Dels forutsetter deltakelsen i produksjonen at det finnes noen i den reproduktive sfæren som tar seg av oppgavene der. Denne forutsetningen avspeiler seg i en rekke forhold, som f.eks. arbeidstiden på direktørnivå, særlig i privat sektor: 14–16 timer daglig anses som normalt. (Amble 1993, s. 93) Kjønnsnøytraliteten er kanskje enda mindre til stede i den reproduktive sfæren, noe som gjenskapes i interaksjonen med produksjonssfæren: Ettersom direktøren arbeider så mange timer, kan han ikke ha oppgaver i hjemmet. Samtidig er det vanskelig for en kvinne i Norge å ta på seg lederoppgaver når det normalt kreves så lang arbeidsdag, ettersom hun har ansvaret for så mange oppgaver hjemme, og ingen andre til å løse dem for seg. Her framstår situasjonen for nicaraguanske kvinnelige ledere som atskillig mer gunstig, med hushjelp som normalen, flere i husholdet til å ta omsorgsoppgaver og muligens ikke slik vektlegging på lange arbeidsdager.⁴ Videre er det viktig å merke seg Ambles materiale på kvinner uten familieforpliktelser som også tenderer til å trekke seg fra lederstillinger. De lider under de lange arbeidsdagene i ledelsesfunksjoner på en annen måte enn det som gjelder for menn:

Etter hvert meldte suget seg, suget etter tid til et sosialt liv utenom jobben (...) En av kvinnene fortalte: «... Har måttet snu i farta, gå ned

igjen, (...) for så å ta det litt rolig opp igjen for å ta med hele meg. Jeg har prøvd å være noe annet (enn meg selv, forf. kom.) for å virke seriøs.

De opplever at lederstillinger ikke gir rom for «å være seg selv» i arbeidstiden, og savnet av fritid til dette blir da ekstra stort. Direktørkulturen anerkjenner ikke kvinnen som kvinne, mens den formodentlig i større grad er tilpasset mannen som mann. (Amble 1993, s. 95)

Et annet eksempel på mannlighet i det «direktorelle» er kommunikasjonsmåten, for eksempel på møter. En forfatter (Lindgren 1993) omtaler det som «møteritualet», hvor mennene gjennom sin deltakelse hierarkiserer seg i forhold til hverandre. Kvinnene derimot, ifølge Lindgren, prøver å unngå å gjenta ting som alt er sagt. Dessuten representerer de ofte andre temaer og innfallsvinkler enn mennene, slik at de nettopp ikke kan gjøre referanser til tidligere talere. Det som gir møteritualet sin mening er derimot nettopp å gjenta argumenter og plassere seg på parti med visse personer. Det kan se ut til at kvinnene ikke har forstått dette, eller ikke godtar denne arbeidsformen. I en studie observerer Lindgren (1993) at kvinners ritualer ser ut til å foregå *back stage* (Goffman 1971), og til forskjell fra mennenes hierarkiserende atferd *front stage*, går kvinnenes rituale ut på likhet, bekreftelse og utstøtning av de som bryter enigheten. (Lindgren 1993, s. 51)

I Nicaragua kategoriseres kvinner og menn hver for seg og vurderes ikke etter den samme standard. Kvinnene har plassert seg i direktørstillinger ved å gjøre bruk av de mulighetene som ligger i denne partikularistiske koden. Hvis en kvinne derimot skulle overskride grensene for sitt kjønn, kunne hun bli oppfattet som en dobbel trussel for

mennene; dels ville konkurransen bli understreket, dels ville det oppstå problemer med reproduksjonen av mannlighet. Dette gjelder særlig i prosesser hvor kvinner er nødvendige for at mennene skal kunne hierarkisere seg seg imellom. I mitt materiale fra Nicaragua kunne jeg observere at kvinner⁵ som kledte seg «som menn» ble oppfattet som personer med dårlig moral. (Hagene 1994) Dette kunne gjelde å gå i ermeløs T-skjorte, uten bh, med strandsandaler, uten pynt, sminke og øredobber; kort sagt, å unnlate å oppfylle reglene for kvinnelig utseende. Det så ut til at kvinner kunne skaffe seg adgang til den kvinnelige moralske overlegenhet gjennom å adlyde reglene for kvinnelig utseende, det Connell (1987) kaller *understreket* kvinnelighet. Det kreves tydeligvis at kvinner signaliserer klart at de er *ordentlige* kvinner i den nicaraguanske konteksten, men dette kravet er i det minste lettere å oppfylle når de ikke samtidig må spille rollen som mann.

Komplekse, samtidige og motsigelsesfylte prosesser

På ledelsesfeltet i Norge er det konstruert en likhetsdiskurs der «likhet» mer får betydningen «identisk» enn «likeverdig». Kampen for likhet har blitt en kamp mot forskjellighet. Denne strategien ser ut til å ha hatt en begrenset suksess, ettersom den har betydd å innføre et lag av kjønnsnøytralitet. Et viktig problem med dette er at det har tilslørt det faktum at direktørstillingen er skåret til etter en mannskropp.

I det nicaraguanske kjønssystemet tilhører menn og kvinner forskjellige kategorier. De hierarkiseres ikke på den samme skalaen, mens kategoriene i sin helhet blir hierarkisert med kategorien

«kvinne» som den underordnete kategori. Samtidig manøvrerer kvinner til sin fordel ut fra sin posisjon som «den andre», og stiger opp i lederstillinger uten at deres kvinnelighet berøres. Eller, som Villarreal (1994) sier i sin studie i en mexicansk landsby:

The women of Ayaquila maximize space for themselves, but also reproduce constraints in their struggle for survival. Juana bestows power upon her husband, subordinating some of her needs in order to accommodate to socially constructed interests, to the role of «good mother, wife and sister» which she perceives as relevant. This restricts her space but allows a degree of legitimation whereby she maintains authority ... (Villarreal 1994, s. 26)

Selv om manøvreringen innen det nicaraguanske kjønssystemet tillater at kvinnene stiger opp til direktørstillinger, er det verdt å merke seg at kvinnene på denne måten bidrar til å reproducere dette systemet, som ikke bare innebærer kjønnsforskjeller, men kjønnsulikheter.

Likhet, forskjell, rettferdighet?

Jeg satte meg innledningsvis det mål å foreslå en mulig fortolkning av den høyere prosent kvinnelige ledere i Nicaraguas *machistiske* kontekst enn i den norske, som er preget av «universalisme»-, «modernitets»-, og «likestillings»-diskurs. Som vi har sett, har ingen av disse strategiene løst problemene rundt kjønn og ledelse. I det norske tilfellet underkommuniseres kjønnsforskjellen, mens den understrekes i Nicaragua; i begge tilfeller fortsetter ulikheten.

Jeg vil til slutt bruke det materialet jeg har lagt fram her til å reflektere over likhets-/forskjellsdebatten innen feministisk teori. Med dette sikter jeg til fordelingen av den omfattende og rike litteraturen om biologisk og sosialt kjønn og kjønnsforskjeller som dermed konstrueres som en binær motsetning. Likhets- og forskjellsposisjonene kan forstås som forskjellige måter å forholde seg til «the Enlightenment legacy of humanistic rationalism» på (Mulinari 1995, s. 72):

A first position takes the stand that rights are related to all people because of human capacity of rational thinking. «Difference» must be repudiated: women are not less rational, nor more natural than men. A second position, the anti-rationalism, is a response to men as the norm within rationalism and aims to revalorize the feminine, underline the intuitive and emotional in women and argues that women are better off when emphasizing difference than when trying to be imperfect copies of Universal Man.

Den nicaraguanske strategien presentert her kan plasseres i forskjellsposisjonen, mens den norske hører hjemme i likhetsposisjonen. Samtidig vekker denne måten å organisere vår forståelse på et visst ubehag, siden den oppfordrer oss til å velge mellom likhet og forskjell. Som denne artikkelen peker på, er det ingen av disse strategiene som byr på en løsning på den mannlige dominans; dikotomien likhet/forskjell utgjør et dilemma uten løsning. Hvis dette dilemmaet oppstår ut fra de måter vi konstruerer og forstår virkeligheten på, kan det være gunstig å utforske våre virkelighetskonstruksjoner nærmere.

Scott (1990) bidrar til dette ved å

bruke Foucaults diskursbegrep for å antyde muligheter til å tenke annerledes om den plass likhet og forskjell har som organiserende prinsipper for politiske handlinger. Slik kunne vi oppdage at det som framstår som komplett forskjellige argumenter, hviler på den felles forutsetning at begreper konstitueres som hverandres motsetninger, og hierarkiseres. I samsvar med dette resonnementet foreslår Scott, med utgangspunkt i Derrida, at vi dekonstruerer den binære motsetningen likhet/forskjell for å avdekke de prosessene som ligger skjult i den. Scott (1990, s. 146) slår dermed til lyd for en likhet som ikke innebærer identitet, men som grunnlegges på forskjeller, «differences that confound, disrupt, and render ambiguous the meaning of any fixed binary opposition». Denne posisjonen minner om den Mulinari (1995) kaller post-rasjonalistisk, en tredje posisjon etter likhet og forskjell. Forskjellene blir i seg selv så mangfoldige at den seksuelle forskjellen utviskes.

Slik Scott velger ståstedet *likhet og forskjell*, finnes inspirasjoner til å *overskride* likhet/forskjell som dikotomi. Flax (1992) beskjeftiger seg også med det problematiske i den vestlige tenkningens dualisme, og trekker også på Foucault og Derrida. Hun peker på at det tiltrekkende ved likheten bygger på den moderne liberale politiske tenkning som ble skapt som en avvisning av ulike statuser. Likheten, som er så sentral for den liberale tenkning, blir så viktig fordi den avviser en autoritet som er basert på forskjeller, idet den hevder at det finnes en grunnleggende menneskelig identitet (naturrett, fornuft) som slår gjennom på tvers av forskjellene. Forskjell oppfattes som uatskillelig fra dominans, og likhet framstår som svært attraktiv. Flax tviler likevel på at vi kunne forestille oss likhet

uten en eller annen form for identitet, og viser til at til nå har ingen tiltak vært kjønnsnøytrale i sin natur eller anvendelse. Hun viser til at feminister har begynt å stille spørsmålsteget ved om likhet kunne bety noe annet enn en assimilering av en foruteksisterende og problematisk mannlig norm. Det materialet jeg her har lagt fram om kvinnelige ledere i Norge, kan stå som et eksempel på det. Det som omtales som kjønnsnøytralitet, viser seg å være konstruert med en mannlig kropp som modell, noe som lar seg gjøre ved hjelp av den kroppsfrie diskurs til den moderne liberale tenkning.

For øvrig stiller også denne debatten spørsmål ved modernitetens velsignelser. Sett innenfra framstår den norske sosiale ingeniørkunst som nesten perfekt, bare en liten finpuss mangler. Når vi kontrasterer den mot den nicaraguanske erfaringen, ser vi imidlertid at mer beskjedenhet er på sin plass, særlig tatt i betraktning at et hovedproblem ser ut til å være selve likhetsprinsippet. Et annet viktig poeng er hvordan kvinners forståelse av seg selv som aktører styrkes eller svekkes av de forskjellige strategier. Innenfor det abstrakte, upersonlige lekestillingsmaskineriet i Norge tåkelegges dette perspektivet, mens det framheves i den partikularistiske, personlige konteksten i Nicaragua. Til tross for at de nicaraguanske kvinnelige direktørenes strategi bidrar til å reprodusere den mannlige dominans, utgjør denne strategiens vektlegging av deres forståelse av seg selv som aktører en viktig lærdom. La oss ta den med til Flax' diskusjon om rettferdighet.

Det skulle være dominansen vi bekjemper

Verken likhet eller forskjell ser ut til å

innebære noen tilfredsstillende løsning, så la oss spole tilbake til hva problemet er. Problemet med kjønn slik det i dag er konstituert, er det faktum at kjønn eksisterer innenfor et dominansforhold. Det skulle derfor ikke være kjønn, kvinnelighet eller forskjeller vi bekjemper, men dominans. «The issue as I understand it is (...) how and why gender is a relation of domination.» (Flax 1992, s. 194) Flax går videre og argumenterer for at rettferdighet er et mer tjenlig mål enn likhet. Rettferdighet er et begrep som forutsetter en subjektivitet. Mange kritikere av den postmoderne tenkning hevder at arbeidene til filosofer som Foucault oppløser enhver mulighet for en subjektivitet. Flax erkjenner problemet, men hevder at Foucaults arbeid understreker forekomsten av undertrykte diskurser og lokale kunnskapsformer, til tross for maktens overvåkende og disiplinerende aspekter. Dette ville være utenkelig uten en eller annen form for subjektivitet. Foucault (1969/1972) diskuterer dette punktet med seg selv i *The Archaeology of Knowledge*, og fastslår at han skrev teksten uten å referere seg til et snakkende subjekt; ikke for å omgå problemet, men for å definere posisjoner og funksjoner som kunne inntas av subjekter i diskursens diversitet. «My aim was to show (...) how it was possible for men, within the same discursive practice, to speak of different objects, to have contrary opinions, and to make contradictory choices.» (s. 200) Flax peker på at arbeidene til Foucault og Derrida blant annet tar sikte på å bryte ned og forvitte de store normaliserende diskursene som har som oppgave å legitimere dominansmodellene i post-opplysningstidens stater. «This deconstructive project is to contribute to the clearing of spaces in which many disorderedly or local forms of life could flourish»

ish.» (Flax 1992, s. 198) Flax argumenterer altså for at rettferdighet er et holdbart mål, og vi ser at den nicaraguanske erfaringen med vektlegging av kvinners forståelse av sin egen aktørrolle kan ivaretas innenfor en slik strategi.

Mitt materiale antyder at de måtene som kjønnsforholdet impliserer dominans på, vil variere fra ett samfunn til et annet, og at kvinner som lever under forskjellige sosioøkonomiske og kulturelle forhold vil kunne velge forskjellige strategier og mål. Et globalt teoretisk mål vil derfor ha begrenset verdi, men det kunne tjene som et referansepunkt for lokaliserte og kontekstualiserte undersøkelser, og som støtte for faktisk pågående kamper.

I tråd med viktigheten av kvinners aktørskap, vil jeg også trekke fram Flax'

advarsel mot «den lengste løgnen», nemlig at det skulle finnes noe utenfor oss selv (Gud, Vitenskapen, Kunnskapen, Fornuften eller Sannheten) som kunne steppe inn på scenen og redde oss. Diskusjonen om den norske likestillingslovgivningen kan minne oss om at «the power of law lies in the collective human agreement to be bound by it and to include one's fellow humans within its protective space». (Flax 1992, s. 208) Derfor blir oppfordringen å våkne fra Vestens moderne liberale politiske tenkning, og innse at rettferdighet avhenger av oss selv som de ustabile og skjøre skapninger vi er.

*Turid Hagene
forskningsrådsstipendiat
Høgskolen i Oslo*

Appendix

I tabellene 2, 3 og 4 vil jeg presentere statistikk om kvinnelige ledere i Nicaragua og Norge. Mine kilder har ikke alltid benyttet samme definisjon av «direktør» eller «leder». I de tilfeller der begrepene er definert, gjengir jeg definisjonene i tabellteksten.

Forskjellig terminologi er ett problem, mens det som virkelig er problematisk ved en sammenligning av statistikk mellom de to landene, har å gjøre med den sosioøkonomiske og kulturelle konteksten. Jeg presenterer noen data som eksempler på det i tabellene 1, 5 og 6.

Tabell 1

Noen parametere vedrørende befolkning og arbeid, Nicaragua (1986) og Norge (1981 og 1993)

	Nicaragua 1986 *	Norge 1981 **	Norge 1993 **
Prosent i uformell sektor (Nic)	36	0 ***	0 ***
Prosent, selvstendig næringsdrivende (Nor)		9	6
Prosent i primærsektor	40	4	4
Prosent i sekundær- og tertiærsektor	24	87	85
Prosent av befolkningen under 16 år	47		20

* Monserrat, 1990

** NOS Norsk Offisiell Statistikk, 1994

*** Ikke registrert

Det er viktig å huske den forskjellige praksis de to land har når det gjelder registrering og kontroll av befolkningen. I Norge er det svært vanskelig å oppholde seg uten å være registrert, på grunn av skattesystemet, offentlige forsikringsordninger, sosiale ytelser, folkeregister, og selvsagt det faktum at de aller fleste har en inntekt som enten lønnstaker, bedriftseier eller mottaker av offentlige ytelser.

Klimaet og levekostnadene gjør at en inntekt er påkrevet, og de omtalte systemer danner et grunnlag for nokså pålitelig statistikk. I Nicaragua derimot finnes få offentlige ytelser, en tallrik befolkning som ikke er lønnsinntakere, og mindre offentlige ressurser til registrering og kontroll av befolkningen (som dessuten til dels motsetter seg slik kontroll). Ikke engang eksakte befolkningstall kan oppgis.

Kategoriene *uformell sektor* og *selvstendig næringsdrivende* kunne se ut til å dekke den samme virkelighet. Men selvstendig næringsdrivende refererer seg til en økonomisk aktivitet som i Norge er registrert, mens uformell sektor dekker uregistrert virksomhet i Nicaragua.

Tabell 2

Andel kvinnelige direktører, Nicaragua og Norge, 1963–72

	1963 Nicaragua	1971 Nicaragua	1972 Norge
Prosent kvinner av øk. aktiv befolkning	20	22	30
Prosent kvinner, direktører	11	13	9
Antall kvinnelige direktører	144	590	6.000
Kilde	1	2	3

1 Anuario de Estadística Laboral, OIT, 1963

2 Anuario de Estadística Laboral, OIT, 1971

3 Anuario de Estadística Laboral, OIT, 1972

Kommentarer:

Kategorisert som direktører, Nicaragua: «administrativt, eksekutivt og ledelses arbeid».

Kategorisert som direktører, Norge: «administrativt arbeid, ledelse av bedrifter og organisasjoner».

Kategorien «direktør» ser ut til å ha en temmelig lik anvendelse i de tre folketellingene som er kilder her. Det absolutte antall direktører framstår som ti ganger større i Norge (1972) enn i Nicaragua (1971). Fra tabell 1 vet vi at den nicaraguanske arbeidsstyrken konsentrerer seg i sektorer (uformell og primær) hvor få personer vil kunne kategoriseres som direktører. I de år denne tabellen omfatter, var også Norges befolkning ca. 1 million større enn Nicaraguas, og nesten halvparten av den nicaraguanske befolkningen var under 16 år, mens bare 20% av den norske befolkningen falt i denne kategorien. Disse forholdene kan bidra til å belyse den store forskjellen i absolutt antall direktører.

Tabell 3

Andel kvinnelige direktører, Nicaragua og Norge, 1981–93

	1981 Norge	1985 Nicaragua	1985 Nicaragua	1986 Nicaragua	1990 Norge	1993 Nicaragua
Prosent kvinner av øk. aktiv befolkning	41	35	33	36	45	44
Prosent kvinner, direktører	15	16	17	-	22	26
Antall kvinnelige direktører	48.000	-	488	-	87.000	5.764
Kilde	NOS 1981	Cenzontle	BDCE-OIT	Monserat	NOS 1990	BDCE-OIT

Kommentar:

NOS 1981 og 1990: Norsk Offisiell Statistikk. Definisjon av direktør: «person som bruker større del av sin arbeidsdag til å lede andres arbeid enn sitt eget».

Cenzontle: Cenzontle 1990. Ingen definisjon av «direktør».

BDCE-OIT: Banco de Datos del Central de Estadística de la OIT, Panamá. Ingen definisjon av «direktør».

Monserrat: Monserrat, 1990.

Vi merker oss at den norske definisjonen av direktør her er videre enn i tabell 1. Det kan forklare den store økningen i absolutt antall direktører i det norske materialet.

Tabell 4

Andel kvinnelige direktører ved noen nicaraguanske arbeidsplasser der norske fredskorpsdeltakere arbeidet, 1992

	Intervjuede direktører		Kooperativer		Industri		Helse	
	%	N	%	N	%	N	%	N
Kvinnelige ansatte	-	-	100	12	33	30	60	61
Kvinnelige direktører	43	7	100	6	33	5	60	10

Kilde: Feltarbeid, 1992

Kommentar:

Den første kolonnen omfatter 16 direktører som arbeidet i følgende bransjer:

Menn: Helse, miljø og industri.

Kvinner: Helse, sosialsektoren, kooperativorganisasjon og produksjon.

Kategorisert som *direktører*: direktør for organisasjon/bedrift, avdeling eller seksjon.

De tre følgende kolonner presenterer data fra arbeidsplasser hvor jeg gjennomførte deltakende observasjon noen uker på hvert sted:

- et produksjonskooperativ i en landsby
- en industribedrift i Managua
- en statlig helseinstitusjon i Managua med høyt utdannet personale

Tabell 5

Kvinnelig deltakelse i høyere utdanning og politikk, Nicaragua og Norge, 1984-92

Prosent kvinner av:	Nor 1991	Nic 1984	Nic 1992
Studenter, høyere utdanning	54	52	45 *
Medlemmer av nasjonal-forsamlingen	35	14	16
Medlemmer av regjeringen	47	36	8 ** (EP)
Kilde	LR	Cenzontle	HDR

Kommentar:

LR: Likestillingsrådet 1991.
Cenzontle: Cenzontle 1990.
HDR: Human Development Report, UNDP 1994.
EP: Europe Publications Ltd. 1993.

* Nedgangen i andel kvinnelige studenter i Nicaragua i 1992 kan ha vært påvirket av at det ble slutt på militærtjenesten og krigen i 1990. Samtidig steg studiekostnadene, og antall stipendier ble drastisk skåret ned, noe som også kan ha påvirket forholdet mellom antall kvinnelige og mannlige studenter.

** Den viktigste forklaringen på denne nedgangen ser ut til å ha vært skifte av regjerende parti fra Frente Sandinista de Liberación Nacional (FSLN) til valgkoalisjonen Unión Nacional Opositora (UNO).

Tabell 6

Noen sosioøkonomiske parametere, Nicaragua og Norge, 1987

	Nicaragua	Norge
BNP/capita, US\$	830	17 190
% under absolutt fattigdomsgrense	20	Ikke registrert
Forventet levealder	64	77
Befolkningsvekst	3,3	0,3
Mødredødelighet	47	2
% av aldersgruppen innskrevet ved barneskole	99	95
% av voksne som kan lese og skrive	88	Ikke registrert

Kilde: UNICEF 1990

Litteratur

- Acker, Joan. Å kjønne organisasjonsteori. I *Nytt om kvinneforskning* 1/93.
- Administrasjonsdepartementet. *Statens personalhåndbok*, Oslo 1994 (1969).
- Amble, Nina. Leder og kvinne. Hva handler det om? I *Nytt om kvinneforskning* 1/93.
- Arellano, Jorge Eduardo. *Nueva Historia de Nicaragua*. Fondo Editorial CIRA, Managua 1990.
- Banuri, Tariq. Modernization and its Discontents: A Cultural Perspective on the Theories of Development. I Marglin and Marglin. *Dominating Knowledge. Development, Culture, and Resistance*. Oxford 1990.
- Cenzontle. *Mujeres. Panorámica de su participación en Nicaragua*. Managua 1990.
- Connell, R.W. *Gender & Power. Society, the Person and Sexual Politics*. Polity Press, Cambridge 1987.
- Det juridiske fakultet. *Norges Lover 1658–1993*. Oslo 1994.
- Dealy, Glen Caudil. *The Public Man. An interpretation of Latin American and other catholic countries*. Amherst 1977.
- Europe Publications Ltd. *South America – Central America and the Caribbean*. London 1993.
- Flax, Jane. Beyond equality: gender, justice and difference. I Gisela Bock and Susan James (red.). *Beyond equality & difference. Citizenship, feminist politics and female subjectivity*, Routledge, London 1992.
- Foucault, Michel. *The Archaeology of Knowledge*. Pantheon Books, New York 1972 (1969).
- Gatens, Moira. *Feminism and Philosophy. Perspectives on Difference and Equality*. Polity Press, Cambridge 1991.
- Giddens, Anthony. *The Consequences of Modernity*. Cambridge 1994 (1990).
- Goffman, Erving. *The Presentation of Self in Everyday Life*. London 1971.
- Hagene, Turid. *Makt, mening og motstand. Erfaringer og dilemmaer med det norske fredskorpset i Nicaragua 1987–92*. NUPi-rapport 185, Oslo 1994.
- International Labour Office. *Year Book of Labour Statistics. Retrospective Edition on Population Censuses*. Geneva 1945–1989.
- International Labour Office (Oficina Internacional de Trabajo – OIT). *Banco de Datos del Centro de Estadística de la OIT*, Panamá 1985, 1993.
- Lancaster, Roger. *Life is hard. Machismo, danger and the intimacy of power in Nicaragua*. Berkeley 1992.
- Likestillingsrådet. *Kvinnelige og mannlige arbeidsledere. En statistisk oversikt over stillingsfordeling og lønn fra 1985 til 1978*. Oslo 1979.
- Likestillingsrådet. *Kvinner og ledelse. Statistikk*, Oslo 1991.
- Lindgren, Gerd. Rangordning och ritual. I *Nytt om kvinneforskning* 1/93.
- Monserat, Roser Sola. *Geografía y Estructura Económicas de Nicaragua en el contexto Centroamericano y de América Latina*. UCA, Managua 1990.
- Mulinari, Diana. *Motherwork and Politics in Revolutionary Nicaragua*, Bokbox Publications, Lund 1995.
- Murguialday, Clara. *Nicaragua, revolución y feminismo (1977–89)*. Madrid 1990.
- Organización Internacional de Trabajo (International Labour Office – ILO) *Anuario de Estadística Laboral*, Panama, 1963; *Anuario de Estadística Laboral*, Panama, 1971; *Anuario de Estadística Laboral*, Panama 1972.
- Rodriguez, Ileana. *Registradas en la historia. 10 años del quehacer feminista en Nicaragua*, Managua 1990.
- Scott, Joan W. Deconstructing Equality – Versus – Difference: Or, the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism. I M. Hirsch. & E. Fox Keller (red.). *Conflicts in Feminism*. Routledge, London 1990.
- Sequeira, O., A. Ulloa, A. Novello. *La vida cotidiana de la mujer campesina*, Managua 1989.
- Statistisk Sentralbyrå. *Norges Offentlige Statistikk (NOS)*, Oslo 1981, 1990.
- The Royal Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Children and Family Affairs. *Gender Equality in Norway. The National Report to the Fourth UN Conference on Women in Beijing 1995*. Oslo 1994.
- UNDP. *Human Development Report 1994*.
- UNICEF. *The State of the World's Children*. 1990.
- Villareal, Magdalena. *Wielding and Yielding. Power, Subordination and Gender Identity in the Context of a Mexican Development Project*, Wageningen 1994.
- Whitehead, Harriet. The bow and the burden strap. I Ortnér & Whitehead (red.). *Sexual Meanings. The Cultural Construction of Gender and Sexuality*. Cambridge 1981.

Andre kilder:

- Intervjuer
- Maria Elena, direktør på sektornivå i en nasjonal organisasjon, 17.02.92.
- Doña Ana, kooperativleder, 26.02.92.

Don Carlos, direktør ved en fabrikk i Managua, 10.03.92.

- Feltnotater, mars 1992.

Noter

1. *Gender Equality Machinery* er uttrykket som brukes i myndighetenes engelskspråklige rap-

port til Beijing-konferansen i 1995.

2. En mann som lar seg penetrere av en annen mann.
3. Medlem av en protestantisk sekt.
4. Jeg har ikke noe eget materiale på vanlig arbeidsdag for ledere i Nicaragua, men har observert at det ofte framstår som viktig å vise at du ikke trenger arbeide så mye, jf. Hagene (1994).
5. Dette kunne f.eks. gjelde norske kvinner.

Tanker rundt kvinnekonferansen i Beijing høsten 1995

Av Trine Hamran og Eirin Ytreberg

Sisterhood is power! NGO-forumet foran den store FN-kvinnekonferansen i Beijing høsten 1995 samlet kvinner fra hele verden. Hvordan møtes kvinner? Kjemper vi for en felles sak, eller er «kvinner kvinner verst»? Vi bruker vår erfaring fra det alternative forumet til å se på hva som skjer når kvinner møtes på tvers av kulturer.

Høsten 95 deltok vi på NGO Forum (NGO = Non-Governmental Organisations) i tilknytning til FNs fjerde kvinnekonferanse i Beijing. Et forum som med 3200 seminarer, debatter og andre arrangementer i løpet av 10 dager viste seg å ha en utrolig spennvidde med tolkninger av kvinnesak representert gjennom alt fra kvinnesirkus, spider woman theatre, kjenn-deg-selv-kurs til mer formelle politiske og faglige engasjement. Dette mangfoldet kan ses på som en styrke NGO-forumet hadde i forhold til den offisielle konferansen fordi den ga rom for rik meningsutveksling hvor alle kunne delta.

Konferansen var strengere politisk rettet, de som deltok var i stor grad formelle representanter. Grunnlaget for deltakelse var snevrere, og gjenspeilet seg blant annet i en mye høyere andel menn involvert i denne offisielle konferansen.

Mye av forumet var innrettet på å drive lobbyvirksomhet overfor konferansen, en aktivitet som imidlertid syntes å være forbeholdt de mer øvede forumdeltakere.

Vi vil med denne artikkelen se på problemer knyttet til likestillingsspørsmål i lys av egen erfaring fra det alternative NGO-forumet i Beijing.

Felles kjønn, felles sak?

Er det viktig at kvinner fra hele verden samles i én konferanse? Er kjønn en så viktig faktor at det gir felles ståsted? Overskygger kjønnsperspektivet forhold som kultur, religion og sosial klasse, slik at det gir grunnlag for debatt og læring? Parolen «Sisterhood is power» gikk igjen på forumet, særlig fra amerikansk hold. Etnisitet er et av de viktigste grunnlagene vi har for identitetsbygging ifølge antropologen Fredrik Barth. Ved et kultur møte vil dette bli signifikant. Kjønn er også et slikt grunnleggende kriterium, men hva skjer når så å si bare kvinner møtes, med høyst ulik kulturell bakgrunn? Vil kjønn bli viktigere, eller er det kulturforskjellene som blir viktige. I denne amerikanske parolen, gjerne ropt ut i et snev av halleluja, ligger det en enorm optimisme på vegne av kvinnesaken. En slik forståelse kan føre til foredrag av typen «6-timers arbeidsdag for alle». Men er dette virkelig prioriterte og oppnåelige krav for flertallet av kvinnene? Kan det ikke være mulig at vestlige kvinner som har kjempet lenge, og oppnådd en del, kommer trekkende med sine krav som ikke er reelle og identifiserbare for flertallet av verdens kvinner? Troen på at kvinnesak betyr det samme for alle verdens kvinner, er problematisk. Man risikerer å innta en etnosentrisk holdning overfor hva som er viktig i andre kulturer.

Under forumet opplevde vi noen ganger at forskjellige ståsteder for et tema førte til konflikter mellom ulike grupper. En måte å «løse» dette på, var å beskyldte hverandre for fundamentalisme. Som vestlige kvinner har vi opplevd hjemme at mennesker i andre land lett utropes til fundamentalister, og at de derved utdefineres fra en debatt. Er de andre fundamentalister, mens vi er objektive?

Fundamentalistene kommer

Hvordan kan vi forstå andres forståelse? Religion som er et sterkt uttrykk for kultur og identitet hos mange, blir så sterkt at det overskygger den eventuelle felles sak. Ikke nødvendigvis fordi vi vil ha det slik, det kan ligge som en ubevisst holdning, en sannhet vi tar med oss hjemmefra. Fundamentalismedebatten illustrerer noen viktige poenger i forhold til problemene med krysskulturell kommunikasjon. På en workshop arrangert av asyl-iranske, ikke-muslimske kvinner, tok man opp kvinners forhold til fundamentalisme. I den velfylte salen fantes representanter for vestlig og ikke-vestlig kultur, religiøse og verdslige, men det ble etter hvert klart hvem som var i flertall. Man ble enige om at ikke bare islam, men alle religioner var undertrykkende, og at kvinner først og fremst må se på hvordan religion misbrukes. En muslimsk kvinne fra Sudan reiste seg og protesterte på at Islam skulle være undertrykkende for kvinner. Hun hevdet med stort engasjement at kjønnene var like for Gud, men at visse ting ikke ville ta seg ut for en kvinne å gjøre, f.eks. lede et bønnemøte fordi da ville alle mennene kunne se i skjortene hennes. På dette innspillet reagerte salen med latter og hånende protester, i en slik grad at kvinnen fra Sudan forlot rommet. Denne hendelsen, og mange liknende i løpet av forumet, peker på problemet med å kalle kvinnesak for et fellesanliggende. Det kan godt hende at søsterskap er makt, men det spørres om et slikt søsterskap finnes. Problemet når man tillater seg å le av en annens holdninger på en slik måte, er at man ler fordi man har rett. Det viser hvor lett det er å ta sin egen sannhet for gitt. Man kommer til å konstruere opp sine motstandere. Forumet skulle være en utmerket sjanse til å utvide ens horisont i

forhold til forståelse av andres ståsteder. Imidlertid ser det ut til at man har med seg sine forestillinger hjemmefra. I den siste tid er det i media her i Norge skrevet og debattert en del om det som kalles vårt nye fiendebilde, islam, eller i en annen versjon, muslimske fundamentalister. Dette har i høy grad formet vårt bilde, men hvem er denne fundamentalisten? For en muslim vil forholdet til egen religion være preget av mange andre faktorer enn den helige skrift i seg selv. Sosiokulturell bakgrunn og alder kan gjøre store utslag i måten man utøver religionen på. Å ta hverandre på alvor vil si å ta høyde for denne kompleksiteten som media hjelper oss med å overse. Også islam er i forandring.

Det blir også et skille i hva vi velger å se på som fundamentalistisk. I Vesten ser man gjerne på kristne fundamentalister som marginale grupper, sære sekter som ikke trenger å bli tatt på alvor, mens de muslimske fundamentalistene, som jo er flinke til å pådra seg oppmerksomhet, får stå som representanter ikke bare for et samfunn, men for hele den muslimske verden. I løpet av forumet fikk vi erfare at «vi» kunne være vel så fundamentalistiske i våre meningsuttrykk, i kraft av å ha forstått den rette sannhet.

Muslimske kvinner mobiliserte stort på konferansen, og kan ha virket overveldende. De som har valgt å kle seg i svarte kapper, hijab, er også veldig synlige, symbolikken er ikke til å ta feil av. Et problem ved vår unyanserte holdning til muslimske kvinner er at vi kan ta for gitt at disse kvinnene er undertrykte, noe de selv ikke vet om, og dessuten rabiater fundamentalister. Således underkjenner man også at islam er i endring, og man forstår en moderniseringsprosess som noe allment. Når de går kledd som oss, er de fri.

Skal man forstå ihjel?

Denne differensieringen i synet på muslimsk fundamentalisme blir fra andre hold beskyldt for å være en utøvelse av kulturel relativisme og intellektualisering som kun kan bidra til fortsatt undertrykkelse av muslimske kvinner. I vår iver etter å forstå kulturen på egne premisser, overser vi det som er faktisk undertrykkelse, sies det. Med en slik holdning tar man for gitt at undertrykking kan være noe objektivt gitt, som man ikke nødvendigvis vil eller har evne til å se selv. Det er i tilfellet her vi skal komme inn og hjelpe til med en oppvåkning.

Men hvordan skal så denne bevisstgjøringen finne sted? Iranske kvinner i asyl hevdet at kvinner mangler sosial tilstedeværelse, og at *fundamentalisme* gir dem en viss grad av deltakelse og identitet. Skal man umiddelbart ta dette fra dem, og er det nødvendigvis fundamentalisme det er snakk om? En kvinne forteller fra Tyrkia at man der har en verdslig regjering som undertrykker religiøs deltakelse. I denne sammenhengen blir islam brukt som motvekt til amerikanisering.

Seksualitet som menneskerettighet?

I denne fjerde kvinnekongressen ble nye problemstillinger satt på dagsorden. Begrepet kvinnesak ble utvidet, blant annet måten seksualitet ble definert inn under det, deriblant homofili.

Homofili var et betent tema både på NGO-forumet og på den offisielle delen av konferansen. For det første prøvde deltakere å sette homofilibegrepet i sammenheng med menneskerettigheter. Det var ikke gjort på tidligere konferanser.

Dette ble det store diskusjoner omkring, og mange ble meget provosert.

På den ene siden har du lesbiske og deres støttespillere som bruker en kvinnekongress til å få økt de lesbiskes rettigheter som kvinner og mennesker. På den andre siden var det mennesker som av ulike grunner så på homofili som avvik og noe sykkelig, og overhodet ikke ville sette dette i sammenheng med menneskerettigheter. De negative reaksjonene gikk til tider svært langt. Her var det ikke mye plass til diskusjon og interesse for å lytte til den andre parten. Et eksempel på dette er fra Dagbladet den 12. september 1995:

Under et møte gikk kristne og muslimske fundamentalister til frontalangrep på lesbiske og homofile. De mobiliserte fordi det i forslaget til kvinnekongressens handlingsplan, sies at diskriminering på grunnlag av seksuell legning er brudd på menneskerettighetene. «Det er en katastrofe hvis forslaget går igjennom» uttalte Gwen Landolt fra organisasjonen «Canadas virkelige kvinner». Videre sa hun: «Et av de mest forvirrende begreper de vil innføre er *seksuell legning*. Mange land vet ikke hva det er, for de har ikke dette problemet. De vil pådytte oss sin livsførsel og ødelegge familiene, som er ryggraden i samfunnet. Seksuell legning kan bety sex med barn og sex med dyr.

Men denne medieversjonen på homofili dekket ikke alt. De homofiles organisasjoner lobbier, og de organiserte workshops der de bl.a. utvekslet erfaringer og lærte av hverandre. Her var det ikke konflikter som dominerte, men dialog og interesse for å lære av hverandre,

og man så framgang i forhold til tidligere konferanser.

Utdanning, en vei til endring?

I utviklingsspørsmål, og også på NGO-forum, er utdanning ofte sett på som et virkemiddel for å øke kvinners valgmuligheter og selvstendighet. Er dette et gode som vi kvinner i den vestlige verden har skaffet oss, og som vi kan hjelpe våre medsøstre i andre deler av verden til å skaffe seg? Er vi foregangsland og har fått alt så fint til? Norske kvinner tar høyere utdanning, og da skulle vel alt være bra. Er det virkelig slik, at vi ved hjelp av høyere utdanning har kommet oss opp og frem og har blitt likestilt med mennene? Det gjelder bare til en viss grad. Kvinnelige studenter i Norge er en stor del av studentmassen, men kvinneandelen blir lavere jo høyere opp i systemet en kommer. Også valg av studieretning er kjønnsdelt. Disse tingene er med på å gi kvinner færre muligheter enn menn har i arbeidslivet. Mange hevder at de skjevhetene som fortsatt finnes mellom menn og kvinner, vil forsvinne av seg selv med tid og stunder. Som unge, kvinnelige studenter hadde vi en oppfatning av at dette var ting som det aktivt måtte gjøres noe med, og vi hadde erfaringer fra slikt arbeid på universiteter i Norge.

Dette ville vi ta opp på vår workshop «Organizing feminist student groups at universities in the nineties». Vi holdt en workshop i ungdomsteltet på kongressområdet. I utgangspunktet lurte vi på om en debatt om temaet vi hadde valgt, ville bli litt problematisk med deltakere som vi antok hadde veldig forskjellig bakgrunn.

Det kom kvinner fra alle verdensdeler på workshopen. Mange var interessert i hvordan det var mulig å starte grupper,

og kom også med egne erfaringer. Gisèle fra Burkina Faso var veldig interessert i å danne en jentegruppe på sitt universitet, men påpekte også at hovedproblemet i hennes hjemland var at kvinner hadde liten mulighet til å ta høyere utdanning. Gisèle pekte også på noen vanskeligheter ved satsing på utdanning i forhold til sitt eget liv. En konsekvens var at hun risikerte å ikke bli gift hvis hun fikk seg utdanning. Hun fortalte at noen menn kunne la sine kvinner velge om de ville ha utdanning, men hun stilte spørsmålsteget ved om det ville bli et reelt valg da kvinner i hjemlandet hennes er gifteklare i trettenårsalderen. Men hun kom også med et eksempel fra moras liv som viste utdanningen sin styrke. I Burkina Faso har menn lov til å ha flere koner, og Gisèles far ville etter mange års ekteskap med hennes mor, skaffe seg enda en kone. Gisèles mor fortalte ham at hun ville skille seg fra ham hvis han gjorde det, noe hun hadde mulighet til pga. høy utdanning og lønnet arbeid. Faren skaffet seg ikke en kone nummer to. Dette er et eksempel på at utdanningsspørsmål er komplekse og at endring ikke nødvendigvis kan tvinges inn i et samfunn fordi dette kan få sosiale konsekvenser. Endring må kanskje skje innenfra, over tid, for å kunne godtas. Det som først og fremst blir vår oppgave er i så fall å støtte de som er nøkkelpersoner for endring.

Forumet sett utenfra

Vi har opplevd et mangfold på konferansen, men synes ikke at dette er ivare tatt i media. Det var mye fokusering på konflikter, fundamentalistiske grupper, Kina som vertsland, en eventuell boikott av kvinnekongressen, og hvordan norske politikere burde oppføre seg i

en internasjonal kontekst. På denne måten utelates andre vel så viktige saker.

Før vi reiste var vi tvunget til å forholde oss til spørsmålet om boikott. Her er medias fokusering utrolig viktig, og konflikter settes i fokus.

En sak som fikk spesielt mye omtale var Kinas utestenging av tibetanske kvinner, og senere hvordan kinesisk politi forfulgte de få tibetanerne som *fikk* delta. Statsminister Gro Harlem Brundtland ble oppfordret til å ikke reise for å holde avslutningstalen på FN-konferansen, bla. av lederen av Stortingets Tibetkomité, Harald Ellefsen (Dagbladet 4. sept. 95).

Ved boikott av konferansen ville kvinnesaken mulighet til et internasjonalt møte bli spolert i denne omgang. Det var problematisk at FN hadde gått inn for Kina som vert for konferansen, men da denne beslutningen sto fast, var det viktigere ting å forsvare enn boikott. Viktige personer, og for mange forbilder, som Hillary Clinton og Gro Harlem Brundtland, ville først og fremst ha boikottet de mange som hadde forberedt seg til forumet, ved å bli hjemme.

Sånn sett havner også media i den felle at de til tider representerer den rette tro ved å fokusere på oppfordring til boikott heller enn å nyansere hva dette innebærer, eller kritisere FN mer direkte.

Har vi da intet felles?

Det fokuseres på konflikt, men det er heller ingen grunn til å fastslå at kvinnesak er én felles sak. Som vi har opplevd forumet, er det store kulturelle betingelser til stede, men det betyr ikke at et forum av denne typen er bortkastet.

Vi opplevde at felles for kvinnene på forumet, store kulturelle uenigheter til tross, var det enorme engasjementet for

det man jobbet med. Dette kan gi den enkelte aktør en styrke i det hun selv jobber med. Det at grasrota er engasjert og tror på det de opplever som viktig i forhold til egen kultur, er vel så viktig som at man blir enige om et slutt-dokument. Noen hevdet at alle kvinner har dette felles; undertrykkelse, ansvar for barn, og skylda for alt. Samtidig kunne kvinner fortelle om den enorme styrken som ligger i det å ha ansvar for omsorg og reproduksjon.

Det er ikke nødvendigvis slik at man jobber for de samme mål, og det er neppe meningen. Likevel er det interessant å møte sterke kvinner fra ulike deler av verden og lære om hvordan de jobber for viktige saker. Bevissthetsendring er en viktig strategi for mange, en forutsetning for at sosial endring skal være mulig.

Vi tror at NGO-forumet kan virke som underskog for meningsutveksling, i skyggen av mer bastante konflikter. Det var åpenbart en del «propaganda-ministere» til stede på konferansen (deriblant våre egne), men likevel var det fruktbart.

Finnes en vei mellom boikottoppfordringer, fundamentalistbeskyldninger og kulturforskjeller? Det kan være vanskelig å kommunisere på tvers av kulturer, men det gjør det enda viktigere at vi insisterer på å forsøke.

*Trine Hamran og Eirin Ytreberg
studenter ved
Universitetet i Oslo og
Universitetet i Tromsø*

Vi reiste som representanter for studentenes kvinnepolitiske komité på Universitetet i Tromsø.

Med økonomisk støtte fra:

- Sekretariatet for kvinneforskning
- Universitetet i Tromsø
- SEMUT (Senter for miljø og utvikling, Universitetet i Tromsø)
- Barne- og familiedepartementet

Litteratur

Fawzi El-Sohl, Camilla og Judy Mabro. Introduction, Muslim Women's choices. Berg, Oxford 1994.

Hva innebærer kritiske studier av menn?

Av Jeff Hearn

Kategorien «menn» gjennomstrømmer og er på samme tid merkelig usynlig i samfunnsvitenskapene. Alminnelig (mainstream) eller som den kanadiske feministiske teoretikeren Mary O'Brien (1981) har kalt det – «almannelig» (malestream) – samfunnsvitenskap både handler om menn og lar være å omtale menn åpent. Denne forsømmelsen er mer enn rent slurv, men er heller ikke noen planlagt sammensvergelse, sier Jeff Hearn; den er innebygd i en selvforklarende verden som er dominert av menns liv og opplevelser – som også gir bakgrunn for de menn som tilfeldigvis er samfunnsforskere.

I den almannelige samfunnsvitenskapens verden gjennomgår ord og meninger noen ganger forvirrende endringer. Ord som «samfunn», «kultur», «klassekultur», «staten», «arbeidere», «ledelse» osv. blir brukt selv om det ville være mer presist å snakke direkte om «menn», eller enda mer presist å si «vanligvis menn» eller «hovedsakelig menn». For noen år siden hørte jeg et foredrag på et internasjonalt seminar som handlet om det å eldes og om alderdomsopplevelser. Mot slutten begynte jeg å lure på om foredragsholderen faktisk snakket om

både kvinner og menn. Jeg spurte, og han svarte «Å nei» – alle i hans studie var menn. Han nevnte det bare ikke, og skjenket ikke en tanke til hvordan dette kunne være relevant for forståelsen av materialet.

Andre ganger kan man observere det motsatte. Her blir imidlertid selve strukturen i språket viktig. Det engelske ordet *man* – noen ganger med stor forbokstav – brukes fortsatt i betydningen «mennesker», «samfunn», «kvinner og menn». Mer spesifikt refereres det videre til «forretningsmenn» eller «formenn»

når det ville ha vært mer korrekt å si «forretningsmenn og -kvinner» eller «formenn og -kvinner».

Eksempelene ovenfor viser hva det vil si å ta kjønn for gitt. Oppfatninger hentet fra ikke-sosiologisk tenkning, blir brukt i samfunnsforskerens verden. Forsømmelser av denne typen er klare eksempler på før-vitenskapelig tanke og handling: de tenker ikke engang på – enn si vurderer – den mest grunnleggende informasjonen i sin forskning. Et godt eksempel på dette er den forbløffende neglisjeringen av kategorien menn i studiet av ledelse og menns korporative makt (Collinson og Hearn 1996).

Når det er sagt, har den allmenne retningen også sine unntak. Jeg skal nevne to. Ett er evnen samfunnsforskere har til å legge merke til at menn må snakkes om *som menn* i studier av *andre* samfunn, og da spesielt samfunn som befinner seg langt unna, samfunn som kulturelt er svært annerledes, eller som er i et underordnet forhold til det samfunnet som observerer, som f.eks. i et koloniforhold. Da *kan* menn legges merke til som annerledes enn kvinner, og disse forskjellene kan deretter bli forstått som et produkt av en annen «kultur» (som kanskje fremstår som naturskapt). Et annet eksempel er studiet av underordnede grupper innenfor en gitt kultur, f.eks. «røffe menn av arbeiderklassen», «hjemløse menn», «mannlige sigøynere», «fargede menn». Det er lettere å legge merke til disse *andre* (andre menn) *innenfor* et gitt samfunn, enn å tenke over de menn som *synes å være* i samfunnets sentrum.

Kritiske studier av menn

I kontrast til alt dette har det i de senere år vært en tydelig utvikling i retning av eksplisitte, kritiske og kjønnede studier

av menn. Disse kommer fra tre hovedretninger:

(i) Feministisk vitenskap; dels som en generell kritikk av forhold mellom kjønnene (her kunne man referere til nær sagt hvilken som helst feministisk tekst), og dels som en spesiell kritikk med særlig fokus på menn (for eksempel Friedman og Sarah 1982; Cockburn 1983; Hanmer 1990). Menn som problem har faktisk alltid vært på feminismens agenda.

(ii) Homofil vitenskap kan, men behøver ikke, være kritisk til menn. Ved å ta utgangspunkt i, undersøke eller prise mannlig samkjønnsbegjær, skiller den seg fra det meste av feministisk arbeid, og kan faktisk ofte unnlate å gi en generell kritikk av menn (se Edwards 1994).

(iii) Menns reaksjoner på feminismen skiller seg vanligvis fra homofil vitenskap, og tar mange former – for og mot feminisme. Den er også alltid foreløpig, alltid uferdig. I en grunnleggende forstand *svarer* menn aldri helt på spørsmålene feminismen stiller. Menns forhold til feminismen er alltid problematisk (Hearn 1992).

Det finnes også en fjerde kategori av arbeider som delvis springer ut fra en eller flere av de tre retningene, men som finner seg bedre til rette innenfor eksisterende teoretiske eller disiplinmessige rammer. Dermed plasseres det kritiske studiet av menn i forlengelsen av mer etablerte fagdisipliner – som for eksempel psykologi eller historie.

Kritiske studier av menn omfatter studier av menn som er gjort på kritisk grunnlag og utført av både kvinner og menn. I den engelsktalende britiske sammenhengen er det ikke det samme som «mannsstudier». «Mannsstudier»

assosieres med amerikanske initiativer, handler kun om menn og domineres av menn, og er enten ambivalente i forhold til feminismen eller til og med antifeministiske.¹ Begrepet «kritiske studier av menn» innebærer at:

- (i) studiene er *kritiske* (altså feministiske eller profeministiske);
- (ii) studiene *handler om* menn;
- (iii) studiene kan utføres av både *menn og kvinner*.

Om dette ikke gjøres klart, er det alltid en fare for å utvikle studier av menn uten bevissthet om at kunnskapsgrunnlaget er skapt av feministisk eller annet kritisk arbeid. Det kan til og med være en fare for at menn, mer eller mindre bevisst, fremmer en ny, og kanskje mer subtil, dominans over kvinnestudier og kvinner i vitenskapen. Studier av menn innebærer alltid en fare for å utvikle ny praksis som bidrar til å glemme kvinner og kjønnsrelaterte maktforhold mellom menn og kvinner. La meg bare nevne tre måter menn kan gjøre dette på: En er ved å begynne med henvisninger til feministiske arbeider og så fortsette studiet av menn uten å følge opp implikasjonene av det feministiske arbeidet. En annen er å referere til feminismen generelt, men ikke sitere den. En tredje måte er å ikke referere til feministisk arbeid i det hele tatt. Jeg har sett klare eksempler på alle tre i Storbritannia, og går ut fra at liknende eksempler finnes i de nordiske landene.

Gjennom utviklingen i den senere tid har kritiske studier av menn gått fra å være en relativt obskur aktivitet til å bli en institusjonalisert praksis i universiteter og liknende institusjoner. Å produsere viktige nye bidrag til debatten – spesielt til den som foregår utenfor selvbiografien og beskrivelsen av politisk praksis – forutsetter nå at man har tilgang til betydelige mengder tid, ressurser og

andres publikasjoner. Dette er en profesjonaliseringsprosess som påvirker måten menn og maskulinitet blir forstått på.

Implikasjoner for kvinne- og kjønnsforskning

Hvilke implikasjoner har så nyere kritiske studier av menn for kvinne- og kjønnsforskning? De er mange, og kan sees i sammenheng med bl.a. følgende saker: begrunnelsene for å studere menn i det hele tatt; navnet på fagområdet; teoretiske rammeverk; utvikling av undervisningsplaner; læremåter og -modeller; anbefalte kilder, tekster og lesestoff; akademisk og disiplinmessig innplassering; økonomiske og menneskelige ressurser; utvikling av nettverk og tilknytninger; forholdet til eksisterende institusjoner for kvinnestudier, til homofile studier, til profeministisk aktivisme og til minoritetsstudier; organisasjonspolitikk; og ekstern respons fra politiske miljøer, media, undervisningssektoren og allmennheten for øvrig.²

I det videre vil jeg fokusere på fire spørsmål:

- (i) ulike politiske standpunkt og diskursive praksiser som kan benyttes i studiet av menn
- (ii) metodikk og forskningsmetoder
- (iii) «resultatene» av empiriske undersøkelser
- (iv) akademiske disipliner, og mulige omdanninger av disse

Gjennom det hele baserer jeg meg hovedsakelig på debatter og forskning i Storbritannia og andre engelsktalende land. Jeg er klar over at vektleggingen her kan være forskjellig fra det som er vanlig i Norden. For meg er det faktisk av spesiell interesse å undersøke hvorvidt

ulikheter i dominerende politisk ideologi om likestilling mellom kjønnene fører til utvikling av ulike former for studier av menn innenfor ulike samfunn. Det er ikke nødvendigvis noe likhetstegn mellom likestillingsideologi og menns profeminisme. Mens likestilling, feminisme og profeminisme åpenbart har svært forskjellig virkning på ulike samfunn, ser mange spørsmål omkring kjønnsrelasjoner ut til å være påfallende allestedsnærværende. Dette inkluderer i denne sammenhengen spørsmål som hvem som bør studere menn, hvordan menn bør studeres, hva som prioriteres i studier av menn, og med hvilke mål og hvilken politikk slike studier utføres.

Politiske posisjoner og diskursive praksiser

Studier av menn varierer – så også kritiske studier av menn. Bakgrunnen for variasjonene kan være fagdisiplinære referansepunkter, metodiske og erkjennelsesteoretiske preferanser, om studiene utføres av menn eller kvinner, eller av menn og kvinner som samarbeider. Disse variasjonene handler også om hvilket politisk syn og hvilken diskursiv praksis som knytter forfatteren/forskeren/publikum sammen med objektet «menn». Studier om eller av menn er ikke i seg selv «gode» eller «onde», det handler ikke om hva du gjør, men om hvordan du gjør det. Studiene preges ulikt alt etter hvilke tilnærmingsmåter som velges og hvilke politiske mål en har med studiene. Disse standpunktene er forskjellige for menn og kvinner. Kvinner forsker og skriver i forhold til et annet objekt, «menn». Vi menn forholder oss til et likt objekt, til og med til en kategori vi er en del av.

Kvinner studier av menn innenfor

kritiske studier av menn kan være generelle eller spesifikke, spredte eller fokuserte. De kan benevne menn *som menn*, eller studere menn *som annerledes enn kvinner*. De kan «bli kjent med» menn gjennom menns innvirkning på kvinners situasjon. I denne betydningen er ikke makt noe man innehar eller noe som kan spores gjennom evnen til å frembringe velkjente utfall, men gjenkjennes gjennom *innflytelse*, ofte over kvinner og barn. På denne måten kan en del feministiske arbeider om menn og menns makt ha en viss tilknytning til et foucaultsk maktbegrep, til tross for Foucaults manglende oppmerksomhet om materielt kjønnede praksiser og prosesser (Diamond og Quinby 1988; Sawicki 1991; McNay 1992; Ramazanoglu 1993). Mens disse debattene ofte har vært av teoretisk karakter og heller generelle, finnes det også et økende antall eksempler på (feministiske) vitenskapskvinner som benytter noen foucaultske forståelser og tilnærminger for å studere spesifikke sosiale situasjoner, spesielt hva angår bestemte menn og bestemte påvirkninger menn har på bestemte kvinner. I Storbritannia har f.eks. prosjektet «Kvinneforskning og aids» undersøkt unge kvinners forhold til og opplevelse av seksualitet og seksualisert vold, og har gjennom det stilt spørsmål om (unge) menns seksualitet og seksualisert vold (se f.eks. Holland et al. 1993).

Menns forhold til studiet av menn er ganske annerledes. Akkurat som feministisk vitenskap henter sin informasjon fra en rekke politiske beslutninger, synspunkter og retninger, kan også mange menns kritiske vitenskap trekke på ulike politiske retninger og ulike feminismer. Noen behandler menn som en fast (naturlig og/eller sosial) størrelse eller som et «emne» som bør unngås, men det finnes en rekke alternative diskurser. Å kartlegge slike diskurser er spesielt viktig for menn som forsker på problemet

menns vold. Alternative diskurser innbefatter (i) *allianse med og tilknytning til* studieobjektet. Forskeren/forfatteren plasserer seg som involvert i en sympatisk allianse-/tilknytningsprosess overfor mennene, som forstås som «oss» heller enn «dem». Dette sees klart i antifeministiske og mytedannende fremstillinger, i arbeider om menns rettigheter, og i enkelte amerikanske mannsstudier. Poenget med disse fremstillingene er å finne *frelse* for menn i en tid med forandring og forvirring. En annen diskurs preges av (ii) *atskillelse og omveltning*. Det klareste eksemplet på dette er Stoltenbergs *Å nekte å være mann* (1990), hvor han ønsker «å gjøre hva [han] kan for å avsverge og velte [...] kulturen vi lever i med dens maskuline løgner» (Stoltenberg 1977, s. 41). Han ønsker å distansere seg fra andre menn, ikke sympatisere med eller slutte seg til dem. Menn blir slik et «de andre», som forfatteren ikke er en del av.

Stilt overfor disse to motsatte standpunktene, har mange forskere og forfattere fulgt en mer kompleks kurs som byr på minst tre muligheter: ambivalens, annerledeshet og kritisk bedømmelse. Her anerkjennes nødvendigheten av for det første å se selvmotsigelsen i menns opplevelser og sosiale posisjon (middelvei), for det andre å se hvordan overordnede menns makt skaper i hvert fall noen underordnede menn (kvalifisert tilknytning), og for det tredje menns vedvarende makt, og dermed den fundamentale betydning av kritisk bedømmelse (kvalifisert atskillelse)³. I den første av disse tre, *ambivalens*, (iii) diskuteres både menns makt og omkostninger for menn. Forskeren/forfatteren er ambivalent i forhold til objektet – på samme tid sympatisk og undergravende (se Kann 1986). På den andre siden kan menn forsøke å gjenopprette objektet menn gjennom *alteritet* (iv) – som den andre, eller t.o.m. som «den Andre». Dette er

enklere å vise når f.eks. fargede menn erkjenner at de er gjort til den Andre i kolonisamfunnets sammenheng, eller når homofile menn erkjenner at de er blitt identifisert som de Andre i det heteroseksuelle samfunnet. Det kan også stilles spørsmål om det er gagnlig å utspørre dominerende grupper menn som de Andre. Til slutt kan menn stille opp et i hovedsak kritisk forhold til objektet menn gjennom (v) *kritisk engasjement, spørsmål og endring*. Menn distanseres ikke gjennom atskillelse eller omveltning, men engasjeres i henhold til maksimen at man forstår verden gjennom å endre den eller forsøke å endre den. At menn utvikler en kritisk relasjon til menn hviler dels på muligheten av et profeministisk, antipatriarkalsk standpunkt og eksempel. Slike kritiske relasjoner oppstår ikke i det tomme rom eller som et resultat av individuell viljehandling. De hviler på utviklingen av profeministisk, antipatriarkalsk praksis, aktiviteter, forskning og organisering, og positive relasjoner med feministisk teori og praksis (Hearn 1989).

Alle disse mulige utgangspunktene som er skissert for kvinner og for menn, er tilgjengelige når kvinner og menn arbeider sammen. Det er fullt mulig for kvinner og menn å involvere seg i skrivesamarbeid med det annet kjønn, der ett kjønn blir del av det annets diskursive utgangspunkt. Mer direkte uttrykt: En kvinne kan gjennom samarbeid bli en del av definisjonene menn setter, og kan mer eller mindre bevisst sette navnet sitt på arbeid som hovedsakelig handler om *menn* som studerer menn, eller – mindre vanlig – menn kan bli del av et samarbeid der menn primært studeres gjennom kvinners definisjoner. En måte å endre disse mønstrene på, er at kvinner og menn samarbeider om å utforme parallelle forskningsprosjekter for deretter å tenke gjennom hvordan samarbeidet er kjønnnet (Hanmer and Hearn

1997), eller å skrive om det samme prosjektet både sammen og hver for seg (Hearn og Parkin 1987, rev. utg. 1995).

De ulike mulighetene for kritiske studier av menn påvirker altså kvinne- og kjønnsforskning på mange måter. Det er en fare for at menn glemmer det som tidligere er forsket og skrevet om menn, for at menn utvikler diskursive praksiser for å studere menn som heller handler om menns forhold til *hverandre* enn om maktrelasjoner mellom menn og kvinner, og for at kvinner inkorporeres i menns situasjonsbeskrivelse i forskning som forutsetningsvis skulle gjøres i samarbeid. På den annen side åpner også kritiske studier av menn for muligheten av å kjønne den dominerende sosiale gruppen – menn, for å utvikle en bredere kritisk vurdering av menn, og til og med for å fremme nye måter kvinner og menn kan samarbeide om forskning og skriving på. Dette siste punktet understreker hvor viktig maktrelasjoner er for *gjennomføring* av forskning om menn og studier av menn mer generelt.

Metodikk og metoder

Beskrivelser av forskning og forskningsmetoder diskuterer av og til kjønn, av og til ikke. De færreste av disse tekstene tar hensyn til debatter om feministisk forskning og feministiske forskningsmetoder. Mens det ofte debatteres hvorvidt feministisk forskning utgjør en utpreget annerledes tilnærming enn «ikke-feministisk» forskning, er det riktig å si at feministisk forskning har belyst hvilken viktig rolle kjønnsmakt (*gendered power*) spiller i hele forskningsprosessen, så vel som i forbindelse med en rekke særskilte sider ved forskning. Disse omfatter spørsmål knyttet til erkjennelsesteori, etikk, samarbeid, gjensidighet, maktforhold mellom forsker og forskerobjekt, emosjoner i forskning.

Å studere menn kritisk innebærer et lignende sett sammenhenger og brudd som for andre tilnærminger til forskning, både ikke-feministiske og feministiske. I forskningen om menn som har vært voldelige mot kvinner de har kjent, må alle trinn i forskningen tenkes kritisk igjennom på måter som en ikke kan lese om i lærebøker, verken feministiske eller ikke-feministiske. Konfidensialitet og anonymitet gis gjerne uten vilkår i forskning, men da jeg var med og intervjuet menn som nylig hadde vært voldelige overfor kvinner, fant vi at vi trengte en annen formulering av konfidensialitetsregelen. Dette fikk oss til å undersøke hvordan konfidensialitetstanken er sosialt konstruert med ganske ulike betydninger for ulike yrkesgrupper eller interesserte parter, f.eks. politi, advokater, sosialarbeidere, rådgivere. Vi kunne ikke gi konfidensialitet uten vilkår (Hearn 1993). Vi sa og skrev til intervjuobjektene at dette var «et konfidensielt forskningsintervju», men at det ble holdt «innenfor lovens grenser». Dette var ikke noen perfekt måte å «begå konfidensialitet» på, men det betydde at de (mannlige) intervjuerne kunne føle seg trygge på at dersom de intervjuet en mann som for eksempel tilsto et uløst mord eller bekreftet at han helt sikkert kom til å angripe en kvinne den kvelden, så var det mulig å gjøre noe med det. Det var dels for å beskytte kvinner og barn mot vold, og dels for å beskytte intervjueren.

Mer generelt må intervjuprosessen tenkes igjennom når det er menn eller kvinner som intervjuer menn innenfor rammen av kritiske studier av menn. Feministisk forskning har vist at kvinner kan intervju kvinner med empati, solidaritet og til og med vennskap (Oakley 1981). Påfølgende debatter har anført noen av problemene ved en for enkel tilnærming til at kvinner intervjuer kvinner, for eksempel vedrørende spørsmålet om forskjeller mellom kvinner (for

eksempel Edwards 1994). Å intervju menn gjør disse spørsmålene enda mer komplekse. Når kvinner intervjuer menn kan en rekke tilleggsspørsmål spille med, f.eks. trussel og trygghet; heteroseksuelle definisjoner av situasjonen, inkludert flørtning; dualistiske rollemønstre. Det er også spørsmål om hvem intervjueren skylder troskap til. Å intervju de som har makt, er ikke i seg selv endimensjonalt. Kvinnelige intervjuere kan møte kjønns makt fra mannlige intervjuobjekter, men kan selv være mektigere i kraft av for eksempel rase, evner, klasse, utdanning.

Når menn intervjuer menn møter vi noen av de samme, men også noen forskjellige problemstillinger. Først og fremst må man spørre seg om menn søker likeverd, eller til og med empati, i intervjuet. Når menn intervjuer menn innenfor sammenhengen kritiske studier av menn, må man basere seg på flere intervju-modeller, blant dem feministiske modeller, modeller for intervjuer av likemenn, og særskilt profeministiske modeller. Mannlige intervjuere kan komme til å føle sterk sympati for mannlige intervjuobjekter. De må også være klar over forskjeller for eksempel mellom klasser og raser. De må dessuten tilstrebe bevissthet om at det at de begge er menn, kan bety at de deler antakelser eller til og med «hemmelig» forståelse. Dette er særskilt viktig i forskning på menns dominans og undertrykking, f.eks. menns vold mot kvinner og barn (Hearn 1993, 1997b). Når menn skal intervjuer menn kritisk, vil det sannsynligvis bli en motsetningsfylt prosess.

La meg til slutt i denne delen vise til to andre eksempler på metoder som benyttes i forskning på menn. En har å gjøre med anvendelsen av Frigga Haug (1986) og hennes kollegers hukommelsesarbeid i menns selvstudier. Bob Pease (1996) benyttet denne metoden med en gruppe selvidentifisert profemi-

nistiske menn som han var en del av i en atten måneders periode. Deltakerne rapporterte fra sin egen erindring erfaringer som var relevante for utvikling av profeminisme. Dette aktualiserer en rekke metodespørsmål – deltakernes relativt langvarige forpliktelse, at forskeren befant seg både innenfor og utenfor gruppen, erindringenes status, hvordan mennene forholdt seg til andre som kanskje ikke var enige med dem. Som en tilnærming til det siste av disse spørsmålene, tok Pease opp samtalepartnermetoden fra Alain Touraines (1977) studium av sosiale bevegelser. Gjennom denne metoden ble «andre», fra mannsrettighetsaktivister til feministiske aktivister, brakt inn i gruppen som ulike slags kritikere, referansepersoner og klargjørere. Disse arbeidsmåtene er dynamiske, interaktive, grunnlagsproblematiserende og i stadig endring.⁴ David Jackson (1990) utviklet en lignende prosess i sin kritiske selvbiografi. Der brukte han sitt eget liv som kilde for å teoretisere over prosessen å gi en kjønnet fremstilling av en gutt, en ung mann og en mann.

Til slutt kan vi se på spørsmålet om «gjenvinning» (*recovery*) av data. David Morgan (1992) oppfordrer til å lese de sosiologiske klassikerne på nytt, for å forstå hvordan «menn» konstrueres i akademisk litteratur. Poenget kan benyttes for samfunnsvitenskap generelt. På samme måte kan man se på forskningsdata samlet for et formål på nytt, i den hensikt å undersøke hva dette materialet sier om menn. For eksempel ble data som var samlet inn for å studere likestilling i private foretak, brukt for å kaste lys over dominerende former for «ledelsesmaskulinitet» (Collinson og Hearn 1994). I enkelte ledelsesformer – autoritære, paternalistiske, karrierestyrte, uformelle, igangsettende – bygges menn som ledere samtidig som ledere bygges som menn (se Collinson og Hearn 1996).

Forsknings«resultater»

Det er interessant hvordan årsak/virkning-tenkning fremdeles gjør seg gjeldende når forskning diskuteres. Dette skjer på tross av utstrakt kritikk av lineære, hygienske forskningsmodeller fra feministiske forskere og andre (f.eks. Stanley og Wise 1983, 1993). Kritiske studier av menn er velegnet til å problematisere forskningens resultatbegrep på en rekke måter. For det første bygger forskning på forskjellige måter på klart kjønnede maktforhold. Data produseres gjennom disse kjønnede maktrelasjonene. Resultatene fremkommer ikke uten videre, de utsettes selv for utstrakte avgjørelser og tolkninger. Eksemplet med livshistoriearbeid viser at det å få mening ut av «resultatene» nødvendiggjør utvalg og avgjørelser om hvordan fortellingen skal formidles, om man skal være «tro» mot historiene mennene har fortalt, eller om de skal bedømmes kritisk. Harry Christians (1994) studie av antisexistiske menn benytter den første strategien, og finner at en ikke-stereotyp familiebakgrunn og et nært, vanligvis seksuelt forhold til en feminist er to trekk i disse mennenes historier. Om man kan snakke om årsakssammenhenger, er svært vanskelig å vurdere. Dessverre refererer ikke Christian til det utstrakte tilfanget av feministisk biografi og selvbiografi, og det ser ut til at han går glipp av mange muligheter til mer komplekse fortolkninger av disse fortellingene.

I kontrast til dette har en del forskning om menn som utgangspunkt at menns beretninger ikke kan tas for god fisk. Dette er igjen spesielt viktig i forskning om menns vold, der spørsmål om fornektelse og bagatellisering kan være særskilt viktig. Et godt eksempel på dette er evalueringstudien av programmer initiert av rettsvesenet for menn som er dømt for vold mot kvinner de kjenner (Dobash et al. 1996). I denne forsk-

ningsstudien ble menn som deltok (eller ikke deltok) i programmene intervjuet, men også – der det var mulig – deres kvinnelige partnere eller eks-partnere. Mens menn rapporterte betydelig reduksjon av sin vold i løpet av og etter programmet, rapporterte kvinnene målbare, men mindre, reduksjoner enn mennene. Når det er sagt, er det viktig å bemerke at kvinners egen innrapportering av vold ikke utgjør noen absolutt «sannhet», og at den formidles gjennom en rekke sosiale prosesser. Kvinner kan spesielt redefinere sine opplevelser av vold fra menn over tid (Kelly 1988), og kan på bestemte tidspunkt i livet mer eller mindre bevisst velge å underrapportere sine opplevelser av vold, for eksempel for å bidra til å holde i live et bestemt forhold til en bestemt mann, eller til og med for å gjenskape feminine mønstre og selvbebreidelsesmønstre i beretninger om tidligere forhold.

Min egen nyere forskning om menns vold mot kvinner har belyst hvordan menn som forteller om sin egen vold har en mye snevrere definisjon enn kvinner av hva som kan forstås som vold. Mens kvinner opplever vold i sosiale situasjoner som faktisk eller potensielt er ute av kontroll (Hanmer og Saunders 1984), definerer menn vold langt mer direkte som fysisk vold utover å holde, dytte og skubbe, som vold som ikke spesifikt defineres som «seksuell», vold som leder til arrest, eller vold som forårsaker eller kan forårsake synlig skade (Hearn 1996c, 1997a). Denne forskningen har også kastet lys over mange andre spørsmål, som menns sosiale støtteapparat og dets tvetydighet (Hearn 1997a), menns kontaktmønstre med velferdsetater og kriminaldomstoler (Hearn 1996c), hvordan menns heteroseksualitet tas for gitt (Hearn 1996b), og kanskje først og fremst kompleksiteten i menns makt over kvinner (Hearn 1997b), med hensyn til varighet såvel som grad av dominans, og

mangfoldet i former for manns vold og spesielle forhold menn har til vold. Et hovedfunn er at det ikke finnes en bestemt «type» menn eller bestemte grupper av menn som er voldelige overfor kvinner de kjenner. Denne åpne konklusjonen gjenspeiler Holters (1996) forskning som antyder at det snarere er de autoritære prinsipper som er mange-sidige enn at det skulle finnes en bestemt autoritær type mann.

Et annet eksempel på empirisk forskning om menn er forskning om menn i organisasjoner og ledelse. Analyse av ledelsespraksis viser en rekke mulige maskuline ledelsesdiskurser (Collinson og Hearn 1994). Annen historisk og empirisk forskning på bestemte typer menn som ledere har avslørt at makt og dominans vedvarer, og at det samtidig finnes et bredt og komplekst spekter av relasjoner i bestemte organisasjonssammenhenger. Det er derfor viktig å være våken for at menn agerer på mange måter i organisasjoner og ledelse. I én sammenheng kan for eksempel menns homososialitet være synlig (Roper 1996); i en annen kan nyintroduserte ledelsesformer både komme til å bekrefte denne korporative makten og åpne opp nye handlingsrom for kvinner (Prichard 1996). Det er interessant hvordan nyere kritisk arbeid om menn i organisasjoner og ledelse har belyst hvor komplekse, tvetydige, motsetningsfylte og paradoksale forhold mellom kjønnene er (se Hearn og Parkin 1987, rev.utg. 1995). Som i forskning på menns vold, er vi opptatt av samtidige forekomster av forbindelser og forskjeller mellom menn og mellom maskuliniteter (Hearn og Collinson 1993).

Akademiske disipliner

For å kunne overveie de implikasjoner forskning om menn har for de akade-

miske disipliner, vender jeg tilbake til diskusjonene om betegnelsen på fagfeltet. I noen debatter om studier av menn, og spesielt de som kaller seg «mannsstudier» (*Men's Studies*) innenfor amerikansk akademisk verden, defineres prosjektet som å skape en ny og atskilt disiplin. Et av nøkkelspørsmålene for kritiske studier av menn er hvordan denne utviklingen skal plasseres i forhold til kvinne- og kjønnsforskning, og dessuten i forhold til de tradisjonelle disiplinene som eksisterte før kvinneforskningen ble institusjonalisert (sosio-logi, psykologi, historie, litteratur osv.).

Bruken av begrepet «mannsstudier» har ikke vært til hjelp for denne debatten i den engelskspråklige verden. Jeg er likevel klar over at det nærliggende begrepet «mannsforskning» brukes med et noe annet innhold i Norden. I Storbritannia er «mannsstudier» et uklart begrep som tilslører om det er menn som studerer eller menn som blir studert. Dessuten innebærer det at studiene hører til, eller eies av, menn. Dette kan medføre den tvilsomme slutning at kvinner bør være forsiktige med å kommentere disse studiene av og om menn. Begrepet «mannsstudier» kan se ut til å være politisk nøytralt, men er det ikke; det kan så absolutt innbefatte studier som enten åpent eller subtilt er antifeministiske. Begrepet impliserer også en falsk likeverdighet, parallellitet eller komplementaritet med kvinneforskning. Det er derfor mer klargjørende å snakke om kritiske studier av menn (eller en lignende formulering), som presiserer at dette er studier som *omhandler* menn, ikke bare *utføres* av menn, som er *kritiske*, og som er åpne for alle, *kvinner og menn*.

En slik utvikling av kritiske studier av menn er mer åpen enn en enkel reproduksjon av nok en atskilt akademisk disiplin kalt «mannsstudier». Kritiske studier av menn problematiserer ikke

bare innholdet i, men også prosessen og erkjennelsesteorien bak, slike studier. Et slikt navn bidrar også til å stille spørsmål ved konvensjonelle disiplingrenser som definerer studiene, og som kan hemme dem. I første og enkleste forstand er kritiske studier av menn, liksom kvinne- og kjønnsforskning generelt, både multi-disiplinære og interdisiplinære. De overskrider konvensjonelle akademiske disipliner. For det andre er kritiske studier av menn på en tvetydig måte både del og ikke del av kvinne- og kjønnsforskningen, slik den er blitt institusjonalisert. De er en del av kvinne- og kjønnsforskning i den tosidige forstand at kvinner som produserer kvinne- og kjønnsforskning også kan lage kritiske studier av menn, og at politisk kontroll av kvinne- og kjønnsforskning, inklusive kritiske studier av menn, må ivaretas sammen med kvinner. På den annen side er ikke de menn som produserer kritiske studier av menn, fullt og utvetydig en del av kvinne- og kjønnsforskningen; de har ikke tilgang til kontroll over kvinneforskningen, og bør heller ikke ha det. Vi står til en viss grad i et tvetydig utenforforhold til kvinne- og kjønnsforskningen. Denne tvetydigheten kan gjøre seg gjeldende på alle slags måter – i undervisning, læreplaner, forskning, publisering, osv. En relevant sammenligning er spørsmålet om hvite kan ta del i den institusjonelle utviklingen av minoritetsstudier. For det tredje kan kritiske studier av menn både være en del av eksisterende konvensjonelle akademiske disipliner og engasjert i å omforme disse disiplinene, som f.eks. når en stiller spørsmål ved avgrensning av fagdisipliner, legger til rette for arbeid innenfor mange fag samtidig eller på tvers av faggrenser, introduserer kvinne- og kjønnsforskning til forskere (og spesielt menn) i slike disipliner, og utfører kritisk kjønnsforskning om menn innenfor disse disiplinene.

Slik kan en studere menn kritisk innenfor alle de eksisterende konvensjonelle akademiske disiplinene, men studiet vil få ulik form i ulike fag. I statsvitenskap og historie kan det innebære en radikal omdefinering av hva som menes med staten, eller sivilsamfunnet, eller krig/fred. I psykologi og sosialpsykologi kan det innebære å avklare i hvilken grad begreper som autonomi, avhengighet og følelser hviler på bestemte oppfatninger om menn eller kvinner i bestemte sosiale sammenhenger. Å kalle menn for menn, som kjønnede sosiale subjekter heller enn ikke-kjønnede, asosiale objekter, kan bety at mye av den konvensjonelle disiplinkunnskapen må omskrives både hva angår revisjon av innhold, begrep og teorier, og revisjon av disiplinenes historiske bakgrunn, slik de typisk er kontrollert og utviklet av menn. På denne måten åpner kritiske studier av menn for studier av *akademia selv*, og av menns makt og plass der. Hvordan beholder menn kontrollen over disiplinene? Hvilke åpne og mer subtile midler brukes? Hvordan støtter menn andre menn? Hvordan henger dette sammen med menns offentlige og private liv? (se Morgan 1981).

Kritiske studier av menn er altså ikke én «ting»; det er en serie aktiviteter som inkluderer å studere, forske, lese, skrive, snakke, undervise, lære, spekulere, tenke, planlegge, administrere, organisere. Disse aktivitetene er i seg selv kjønnede; kjønn er altså et mangfoldig fenomen. Kritiske studier av menn er en tvetydig videreføring som overlapper med og befinner seg mellom kvinneforskning, tradisjonelle *almannelige* disipliner og tverrfaglig arbeid.

Konklusjon

Til slutt kan det være nyttig å spørre hvor disse kritiske studiene av menn leder hen.

Jeg skal nevne fire hovedsaker som fortjener oppmerksomhet i fremtiden.

For det første må kritiske studier av menn holdes under nøye oppsikt – for å unngå å skape en ny maktbase for menn og en ny måte å overse og glemme kvinner, feministisk arbeid og kjønnete maktrelasjoner mellom menn og kvinner på.

For det andre må fokus på menn understrekes – ved å nevne menn som menn – samtidig som kategorien menn undersøkes som historisk, kulturspesifikk og ideologisk betinget. Kategorien menn er både kategorisk grunnleggende for å forstå kjønnete maktrelasjoner og står utsatt til for dekonstruksjon og opphevelse. Menn er ikke noen abstrakt, ubevegelig kategori (se Hearn 1992), men reprodukeres historisk gjennom bestemte strukturer og praksiser. På samme måte må begrepene som brukes for å analysere menn – som maskulinitet, maskuliniteter, menns praksiser og menns subjektiviteter – brukes med kritisk varsomhet. Det er spesielt viktig når vi tar i betraktning hele registeret av mannlige væremåter.

For det tredje må vi spørre i hvilken grad dominerende vitenskapelig kunnskap er basert på en bestemt type subjektivitet hos akademiske menn. I hvilken grad er det som kalles «objektivitet» i seg selv en annen type subjektivitet – ofte gjort mulig gjennom usynlige bestrebelser, uuttalt makt, utelukkelse og marginalisering, og 1001 andre måter almannelig vitenskap er blitt og blir utført på? I hvilken grad er det mulig for menn å utvikle en profeministisk, antipatriarkalsk praksis i våre akademiske liv, så vel som i våre personlige og private liv? Et problem er at omdanning av menns subjektivitet i retning av profeministisk, antipatriarkalsk praksis vil oppleves som at man krever mye. Det er en oppfordring de fleste menn vil ta i med varsomhet, fordi

det innebærer å endre sine egne liv. For mange akademiske menn er nok det for mye å be om, for mye å risikere, for målrettet og på samme tid for fordomsfritt. Det er derfor trolig at menn vil delta i kritiske studier av menn med ganske varierende grad av personlig og politisk engasjement. Mannlige akademikeres varierende tilknytning til profeministisk politisk aktivisme utenfor den akademiske verden viser dette. Selv om det kan være en ønskelig forbindelse å utvikle, vil antakeligvis få akademikere konsentrere seg om den. Denne sosiale og politiske struktureringen av akademisk aktivitet må forstås og analyseres samtidig som man tolererer (lever med) den og kritiserer den. Mer presist betyr det å leve med menns ulike grader av profeministisk engasjement, og samtidig være klar til å sette grenser for og opponere mot antifeminisme hos menn.

Å legge vekt på subjektivitet og objektivitet er nært knyttet til et fjerde poeng: behovet for å ta opp tausheten omkring menns teoretiseringer. Dominerende samfunnsvitenskapelig teori har unnlatt å utvikle en refleksiv teori om menn, både om menn som teoriens opphavsmenn og om menn som en generell sosial kategori. Her er det ikke bare spørsmål om teknikker for teoriutvikling, men også om hva som i bunn og grunn teller som teori. Menns kritiske teoretisering må gå i inngrep med og ta opp i seg refleksiv, samfunnsvitenskapelig fundert forståelse av denne tausheten.

Til slutt er det viktig å se på noen av områdene innenfor mannsstudier der det er behov for kritisk, empirisk arbeid – fra det svært intime og fortiede – følelser, seksualitet, vold, kropp, alderdom, funksjonshemming, død – til det store og globale – internasjonal finans, produksjon og handel, multinasjonale selskaper, militarisme, utviklingshjelp, statlige og mellomstatlige organisasjoner, global kommunikasjon og media, reproduktiv og

medisinsk teknologi. Videre er studier av de komplekse sammenhengene mellom det intime og det globale en prioritet i forskningsutviklingen (Hearn 1996a). Gjennom det hele er det nødvendig å være bevisst kompleksiteten ved makt og maktforhold. Menn må benevnes og dekonstrueres. Om kritiske studier av menn ikke utvikles med bevissthet om politiske sammenhenger, er de ingenting verdt.

Jeff Hearn
stipendiat
Økonomisk/samfunnsvitenskapelig
fakultet
sosialpolitiske fag
Universitetet i Manchester

Artikkelen er oversatt av Frøydis Jaren og kommentert av Øystein Gullvåg Holter og Anne K. Haugestad for *Kvinneforskning*.

Litteratur

- Acker, M. The Good Guys. I *The IASOM Newsletter* 3 (1), 1996.
- Christian, H. *The Making of Anti-Sexist Men*. Routledge, London 1994.
- Cockburn, C. *Brothers*. Pluto, London 1983.
- Collinson, D. og J. Hearn. Naming men as men: Implications for work, organizations and management. I *Gender, Work and Organization* 1 (1), 1994.
- Collinson, D. og J. Hearn (red.). *Men as Managers, Managers as Men*. Sage, London 1996.
- Diamond, L. og I. Quinby (red.). *Feminism and Foucault*. Northeastern University Press, Boston 1988.
- Dobash, R., R.E. Dobash, K. Cavanagh, og R. Lewis. *Research Evaluation of Programmes for Violent Men*. The Scottish Office, Edinburgh 1996.
- Edwards, T. *Erotics and Politics*. Routledge, London 1994.
- Friedman, S. og E. Sarah. (red.). *On the Problem of Men*. The Women's Press, London 1982.
- Hanmer, J. Men, Power and the Exploitation of Women. I J. Hearn and D. Morgan (red.). *Men, Masculinities and Social Theory*. Unwin Hyman, London 1990.
- Hanmer, J. og J. Hearn. Gender and Welfare. I A. Oakley, J. Popay and F. Williams (red.). *Welfare Research*. UCL Press, London 1997.
- Hanmer, J. og S. Saunders. *Well Founded Fear*. Hutchinson, London 1984.
- Hearn, J. *The Gender of Oppression. Men, Masculinity and the Critique of Marxism*. Wheatleaf, Brighton 1987.
- Hearn, J. Reviewing men and masculinities – or mostly boys' own papers. I *Theory, Culture and Society*, 6, 1989.
- Hearn, J. *Men in the Public Eye*. Routledge, London 1992.
- Hearn, J. *Researching Men and Researching Men's Violence*. University of Bradford, Bradford 1993.
- Hearn, J. Deconstructing the Dominant: Making the One(s) the Other(s). I *Organization*, 3 (4), 1996a.
- Hearn, J. Heteroseksuaalinen Vakivalta Lahipiirin Naisia Kohtaan. I *Janus*, 4 (1), 1996b.
- Hearn, J. Men's Violence to Known Women: Men's Account and Men's Policy Developments. I B. Fawcett, B. Featherstone, J. Hearn and C. Toft (red.). *Violence and Gender Relations*. Sage, London 1996c.
- Hearn, J. Men will be Men: The Ambiguity of Men's Support for Men who have been Violent to Known Women. I J. Edwards, J. Hearn og J. Popay (red.). *The Trouble with Men...* Routledge, London 1997a.
- Hearn, J. *The Violence of Men*. Sage, London 1997b.
- Hearn, J. og D.L. Collinson. Theorizing Unities and Differences between Men and between Masculinities. I H. Brod og M. Kaufman (red.). *Theorizing Masculinities*. Sage, Thousand Oaks, CA 1993.
- Hearn, J. og W. Parkin. «Sex» at «Work». Wheatleaf, Brighton 1987. Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf, London 1995.
- Holland, J., C. Ramazanoglu og S. Sharpe. *Wimp or Gladiator: Contradictions in Acquiring Masculine Sexuality*. WRAP/MRAP Paper 9. Tufnell Press, London 1993.
- Holter, Ø.G. Authoritarianism and Masculinity. I *The IASOM Newsletter*, 3 (1), 1996.
- Jackson, D. *Unmasking Masculinity*. Unwin, London 1990.
- Kann, M. The Costs of Being on Top. I *Journal of National Association for Women Deans, Administrators and Counselors*, 49 (4), 1986.
- Kelly, L. *Surviving Sexual Violence*. Polity, Cambridge 1988.

- McNay, L. *Foucault and Feminism*. Polity, Cambridge 1992.
- Morgan, D.H.J. *Men, Masculinity and the Process of Sociological Enquiry*. I H. Roberts (red.). *Doing Feminist Research*. Routledge and Kegan Paul, London 1981.
- Morgan, D.H.J. *Discovering Men*. Routledge, London 1992.
- Oakley, A. *Interviewing Women: A Contradiction in Terms*. I H. Roberts (red.). *Doing Feminist Research*. Routledge and Kegan Paul, London 1981.
- Pease, B. *Reforming Men: Masculine Subjectives and the Politics and Practices of Profeminism*. Theses submitted for Doctor of Philosophy. La Trobe University, Bundoora 1996.
- Prichard, C. *Managing Universities: Is it Men's Work?* I D.L. Collinson og J. Hearn (red.). *Men as Managers, Managers as Men*. Sage, London 1996.
- Ramazanoglu, C. (red.). *Up Against Foucault*. Routledge, London 1993.
- Roper, M. «Seduction and Succession»: Circuits of Homosocial Desire in Management. I D.L. Collinson og J. Hearn (red.). *Men as Managers, Managers as Men*. Sage, London 1996.
- Sawicki, J. *Disciplining Foucault: Feminism, Power and the Body*. Routledge, London og New York 1991.
- Stanley, L. og S. Wise. *Breaking Out*. Routledge and Kegan Paul, London 1983.
- Stanley, L. og S. Wise. *Breaking Out Again*. Routledge, London 1993.
- Stoltenberg, J. *Refusing to be a Man*. I J. Snodgrass (red.). *A Book of Readings For Men Against Sexism*. Times Change Press, Albion, Ca. 1977.
- Stoltenberg, J. *Refusing to be a Man*. Meridian, London 1990.
- Touraine, A. *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Cambridge University Press, Cambridge 1977.

Noter

1. Dette er starten på en mye bredere diskusjon som handler om (i) å gi studiene et navn og (ii) om dette er et «felt» i det hele tatt (se Hearn 1989). Diskusjonen tas opp mer detaljert senere i artikkelen i avsnittet «Akademiske disipliner». Alternative navn er «kritikken av menn» (Hearn og Morgan 1990), «studier av mannsdominans» og «mannlig kjønnsforskning». Generelle prinsipper for slike kritiske studier av menn omhandles i Hearn 1987, kap. 12; Hearn og Morgan 1990, kap. 13, som kompromisser: Menns støtte til feministisk forskning og kvinneforskning, fokus på menns makt over kvinner, manglende jevnbyrdighet med kvinneforskning, utviklingen av mannskritikk i lys av feminismen, å identifisere den underliggende oppgaven å endre menn, og oppmerksomhet om langtidseffektene av at menn studerer menn.
2. Listen stammer fra pågående arbeid som omhandler det politiske grunnlaget for å studere menn, og som jeg utfører i samarbeid med Bob Pease, Royal Melbourne Institute of Technology, Australia.
3. Denne diskursive praksisen befinner seg altså i tradisjonen fra kritisk filosofi, kritisk samfunnsvitenskap og kritisk teori.
4. Martin Ackers amerikanske studie (1996) viser en annerledes metodologisk tilnærming til studiet av «menn som enten identifiserte seg med den profeministiske, antisexistiske bevegelsen, eller som ble identifisert av andre som relativt ikke-sexistiske». Her begynte han intervjuet med spørsmålet «Hvordan vet du at du er på vei mot ikke-sexisme?»

Amerikansk tekstilkunst etter 1970

Tradisjon og fornyelse i et kjønnsperspektiv¹

Av Jorunn Haakestad

Hvilken sammenheng er det mellom estetikk og kjønn? Og befinner dagens tekstile yringer seg et sted mellom *skjebne* og *opprør*? Hva innebærer det? Jorunn Haakestad svarer ved å ta utgangspunkt i tekstilkunstnere som Anni Albers, Judy Chicago og Miriam Shapiro og analysere deres kunst i det spenningsfulle rommet som skapes ved hjelp av de to begrepene og deres slektninger *tradisjon* og *fornyelse*.

Tekstilkunst er et mangetydig begrep. Jeg skal derfor nærme meg temaet ved å definere tekstilkunst. Deretter skal jeg risse opp tekstilkunstens to tradisjonsspor i amerikansk (her forstått som nord-amerikansk) 1970-tallskunst: Som del av den store modernismetradisjonen og som del av en modernismekritisk tradisjon. I lys av disse to tradisjonene vil jeg trekke inn kjønnsperspektivet og blant annet spørre om hvilken sammenheng det er mellom estetikk og kjønn.

For å få fram de to tradisjonssporenes feste i historien – og for å få fram hva fornyelsen representerer i de to tradisjonene, vil jeg stilisere forløpet og ved

hjelp av eksempler belyse det kvinnelige kunstnersubjektet mellom «skjebne» og «opprør». Som teoretisk rammeverk omkring framstillingen ligger ideer knyttet til kunst som institusjon og forståelse av kjønn som del av et «genussystem» eller en «kjønnsordning». Begrepet om et «genussystem» er utviklet av Yvonne Hirdman. Hun forstår atskillelsen eller segregeringen mellom mannlig og kvinnelig som noe som foregår kontinuerlig gjennom meningsskapende og maktskapende prosesser. I disse prosessene er både kvinner og menn handlende subjekter. Fra å spørre om hvordan kvinneundertrykkningen reprodu-

seres, opprettholdes og forandres, spør hun om hvordan kjønn er en integrert del av prosesser og strukturer. Hirdman karakteriserer genussystemet ved to logikker eller prinsipper som 1) kontinuerlig opprettholder et skille mellom kjønnene og 2) etablerer og reetablerer det mannlige som norm. Det er ifølge henne viktig å undersøke hvordan atskillelsen mellom kjønnene fungerer – og når den oppheves.

Avslutningsvis vil jeg diskutere hvilken kunsthistorisk status bevegelsene i 1970-tallets amerikanske tekstilkunst har i dag og hvilke ettervirkninger de har på dagens kunstsituasjon. For å sette det på spissen: Hvordan er forholdet mellom tekstilkunst, skjebne og opprør?

Tekstilkunst: Et mangetydig begrep

Da The Museum of Modern Art i New York i 1969 presenterte en stor kollektivutstilling av tekstile verk, var det under den uttalte hensikten om å vise tekstil billedkunst. I katalogforordet ble det framhevet at utviklingen innen de tekstile håndverksteknikkene hadde tvunget fram en ny innstilling til det tradisjonelle kunsthåndverket. Utstillingen «Wall Hangings» var kurert for å bli betraktet i lys av det 20. århundrets kunstfelt, stod det i katalogen, og utstillerne var ikke en del av tekstilindustrien, men de tilhørte kunstverdenen. Når dette poenget, som er selvsagt for andre, tradisjonelle kunstdisipliner, ble framhevet i katalogens forord, må det ses på bakgrunn av tekstilmediets nye posisjon i kunstverdenen. Først og fremst var det viktig å trekke grensen mot det brukbare; mot håndverk og industridesign. For i USA som i Europa, har teksten i dette

hundreåret vært knyttet til tre ulike, men i flere sammenhenger innbyrdes forenlige, poler:

- En lauslig håndverksinstitusjon, som middel til å skape billedtepper og gobeliner etter kartong.
- En håndverksbasert produksjon innenfor bruks- og kunsthåndverkstradisjonen.
- Som selvstendig kunstart, som et billedkunstmedium.

Når jeg i det følgende skal tematisere amerikansk tekstilkunst på 1970-tallet – og jeg vil først og fremst behandle tiåret 1970–1980 – gjør jeg det med en klar avgrensing til håndverk, bruksorientert kunsthåndverk og design. De verk hvor jeg finner at tekstile teknikker og tekstile materialer inngår som kunstmidler, vil jeg i denne sammenheng karakterisere som tekstilkunst, forutsatt at verkene er blitt akseptert som kunst i profesjonelle billedkunstsammenhenger. Konkret vil det si at jeg i analysen av amerikansk tekstilkunst på 1970-tallet vil operere med et kunstbegrep som setter kunstmidlene og ikke fagdisiplinene i sentrum.

Modernismetradisjonen: Tekstil som «skjebne»

Men hvilken tradisjon skal vi så skrive det tekstile kunstverket inn i? Tekstilkunstens tradisjon er, som vi har sett, knyttet til håndverksinstitusjonen, til det brukbare kunsthåndverket, slik det ble utviklet av William Morris og den engelske Arts and Crafts-bevegelsen fra ca. 1870-tallet. Som et ungt medium i kunstverdenen er det derfor nærliggende å hente fram tekstilkunstens basis i det tradisjonelle håndverket. Men ved å

skrive det tekstile kunstverket inn i en ren håndverkstradisjon, vil dette samtidig ekskludere det tekstile objektet fra kunstens verden. For i kunstverdenen eksisterer det et skarpt skille mellom kunsten på den ene siden og håndverket på den andre. Dette har vært et omdreiningspunkt i kunsthistorien, og det har preget både utførelse og oppfatning av kunstverkene. Den amerikanske kunstkritikeren Harold Rosenberg uttaler dette presist i 1978:

Ettersom kunsten beveger seg stadig lengre fra sin opprinnelse i håndverket, er muligheter for objektive verdandarder redusert til sitt forsvinningspunkt. I vår tid kan ikke håndverket, med sine målbare ferdigheter, bli gjenforenet med kunstens interesser og praksiser. Den moderne kunstners ferdigheter er de motsatte av håndverkerens: i stedet for å skaffe seg kunnskap om teknikker som vil sette ham i stand til å produsere serier av objekter, vil dagens kunstner perfeksjonere de midlene som er tilpasset hans særlige arbeid. Hans teknikk (...) tenderer til å gjøre kunstneren til sin egen skapelse. (Rosenberg, sitert etter Constantine og Larsen 1985, s. 9. Min oversettelse.)

Som kunstverk på kunstens scene må vi betrakte det tekstile objektet som frigjort fra håndverket. Det vil igjen si at teknikker og materialer inngår i nye meningssammenhenger og dermed får en ny betydning, enten som tegn eller, som i den modernistiske tradisjonen, som bærer av et spesifikt, materialorientert uttrykk. Med andre ord: hovedretningen i 1970-tallets amerikanske tekstilkunst står dypt forankret i den modernismetradisjonen som Clement Greenberg var med på å skape og som han har formulert på følgende måte:

Det viste seg snart at det unike og særegne for hver enkelt kunstart sammenfalt med det som var mediets vesen. Selvkritikkens mål ble å rense kunstarten for all innflytelse som enten hadde kommet eller kunne komme utenfra fra andre medier. Kunsten ville dermed bli «ren» og i sin «renhet» finne grunnlaget for sine kvalitetskriterier såvel som for sin uavhengighet. «Renhet» betød selvbestemmelse. (Greenberg, sitert etter Meyer 1996, s. 31.)

Det er i denne tradisjonen vi finner kilden til at institusjonen kunst åpner opp for tekstile objekter: Under etiketter som «vevde former», «myk-skulptur» og «vegg-oppheng», ble det lagt vekt på kunstobjektene egenekspresjon slik den kom til uttrykk i de ulike materialer og i de forskjellige tekniske variasjonene som ble benyttet i frie (det vil si nye!) kombinasjoner.

Denne modernismen har sitt utspring i det som gjerne kalles det modernes tredje fase, altså fra det tidspunktet billedkunsten løsrev seg fra representasjonen, ble gjenstandsløs, og konsentrerte seg om å rendyrke de kunstmidlene som var spesifikke for hvert enkelt medium. Derfor kan Mildred Constantine og Jack Lenor Larsen i 1985 kalle sin bok om den euro-amerikanske tekstilkunsten fra 1970 og framover for *The Art Fabric: Mainstream*. I denne boka skriver de nettopp tekstilkunsten inn i en hovedretning innenfor den modernistiske kunsthistorien, og det er i denne tradisjonen vi finner forbindelsen mellom tekstilkunst og skjebne. For å tydeliggjøre forholdet mellom tradisjon og fornyelse, skal jeg med Anni Albers som hovedfigur tematisere dette i et kjønnsperspektiv. Med Coco Chanel selvbevisste uttalelse: «Jeg levde dette århundrets liv» i minne, skal

jeg gjøre den tyskfødte kunstner, designer og kulturspreder Anni Albers til en tilsvarende metafor: Hun levde den kvinnelige tekstilkunstners liv i dette hundreåret.

Anni Albers (1899 –): Amor fati

Anni Albers ønsket å bli maler. Da hun begynte på Staatliche Bauhaus i Weimar i Tyskland i 1922, hadde hun studert maleri i Hamburg og Berlin. På Bauhaus fantes imidlertid en kvinneavdeling – die Frauenabteilung – som igjen var synonym med vevavdelingen. Med få unntak ble alle kvinnelige studenter plassert i die Frauenabteilung, som i 1920, ett år etter skolens grunnleggelse, var blitt til vevavdelingen eller vevverkstedet. Anni Albers' møte med den radikale, eksperimentelle utdanningsinstitusjonen Bauhaus medførte med andre ord at hun ble fratatt faglige valgmuligheter. Og stedet for dette var Das Staatliche Bauhaus, grunnlagt etter den 1. verdenskrigens katastrofer og kaos, Bauhaus, som i høyestemte ordelag og i flammende protest mot mekaniseringen av kunsten og av livet, hadde proklamert at skolen skulle være med på å bygge framtidens verdslige katedral.

50% av studentene var kvinner det første semester. Skolens rektor, Walter Gropius, fryktet imidlertid at Bauhaus skulle utvikles til en kvinneskole, og han sørget umiddelbart for å isolere kvinnene i en egen avdeling, samtidig som han fikk utarbeidet regler som skulle redusere antall kvinner til en tredjedel. Kjønnsegregeringen var imidlertid kombinert med et uttalt mål om likebehandling, og i et notat til lærerne understreket Gropius at det sterke og det svake kjønn skulle behandles likt. De skulle ha like rettigheter og plikter (Droste 1988, s. 74).

Bauhaus blir slik et godt eksempel på en indre/grunnleggende selvmotsigelse i kunstverdenen under det moderne: På den ene siden underlegges alle mennesker de samme normer, regler og verdier; på den andre siden opprettholdes et distinkt skille mellom mannen og kvinnen. Kvinnen, som ved å få sine muligheter begrenset og slik blir tvunget til å reproducere bestemte stereotypier, får i dette systemet eller denne situasjonen status som «den andre» (konf. de Beauvoir), som den som underordnes en mannlig norm (Hirdman 1988).

Da Anni Albers etter nazistenes maktovertakelse flyktet til USA og ble lærer på Black Mountain College i Chicago i 1933, var dette arven hun tok med seg: En utdanning på høyt profesjonelt nivå, en kjønnsdelt kunstverden og en forståelse av kunsten under det moderne hvor et hvilket som helst håndverksprodukt kunne bli kunst. Ifølge Walter Gropius' kunstneriske program kunne «kunst» nemlig ikke læres. Det som kunne læres var håndverksteknikker, men dersom et håndverksprodukt skulle utfolde seg som kunst, måtte det være skapt ut fra en indre, sjelelig trang.

Albers var lærer på Black Mountain College i 16 år. Hva representerte så hennes undervisning i USA? Hva var nytt? Først og fremst brakte hun med seg en profesjonell, intellektuell holdning til vevfaget. Hennes ideer om å forbinde håndveving med industridesign, hennes ideer om å forbinde vev med kunst og arkitektur og hennes tilknytning til Klee og Kandiskys kunstfilosofi, stod i skarp motsetning til den tradisjonelle innstillingen til vevhåndverket i USA. I en tidskriftdebatt i 1941 ble Albers' undervisning og ideer kraftig imøtegått fra flere hold: I et innlegg som framholdt at vevernes inntog i industri og kunst måtte være for en spøk å regne, stod det: «For

det første vever vi fordi vi liker å gjøre det (...) for det andre vever vi fordi vi liker å ha våre egne vakre tekstiler, laget med våre egne hender, omkring oss» (Weltge 1993, s. 168). Det var amatørens stemme som kom til orde, og dette var det typiske.

Som lærer på Black Mountain var Anni Albers med på å forme de tekstilkunstnerne som skulle bli toneangivende i amerikansk 1970-talls tekstilkunst. Og jeg siterer fra Sigrid Wortman Weltges bok *Bauhaus textiles*:

I Amerika hadde Anni Albers fått anledning til å legge grunnlaget for tekstilens frigjøring fra den rigide, forutinntatte funksjonens fengsel mot den mangfoldige ekspresjonen som skulle komme på syttitallet. Ved slik å åpne øyne og sinn, førte Anni Albers an. (Weltge 1993, s. 171. Min oversettelse.)

Selv stilte hun ut separat på Museum of Modern Art i New York i 1949. Hun er den eneste veveren som har stilt ut separat der, fram til 1980 (for å være helt korrekt, fram til 1978; da gikk Honig Fines bok i trykken). På 1960-tallet gjorde hun seg bemerket som fri kunstner i veven og ved å arbeide med grafikk. Bøkene hennes *On design* og *On weaving* har vært standardverk fram til i dag. Aldri har hun satt kvinne- og kjønsspørsmål på agendaen. For henne var kvinnespørsmålet et ikke-tema. I alle de intervjuer og tekster som er produsert om livet hennes, gir hun uttrykk for en ting: Tilfredshet over at hun ble ledet mot vevens stringente muligheter for uttrykk.

Ser vi Anni Albers' «skjebne» i lys av Yvonne Hirdmans teori om genus-systemet, kan vi si at Albers og Gropius var samstemte om en type «genuskontrakt». I denne uuttalte, usynlige

kontraktens kulturelle nivå finner vi forestillinger om hvordan relasjonen mellom kvinner og menn i et gitt samfunn, på en gitt tid, burde være. I «genuskontrakten» ligger samtidig svært konkrete forestillinger om hvilke redskaper og arbeidsområder som hører til de to kjønn. «Genuskontrakten» setter seg altså gjenom som en stum overenskomst, som ikke er problematisert eller bevisst. Slik personifiserte både Anni Albers og Walter Gropius modernismens «kjønnsblindhet» og retningens egenforståelse som intellektuell, allmenngyldig og universell.

Det er i denne modernismetradisjonen vi finner hovedtyngden av amerikansk tekstilkunst på 1970-tallet: som Lenore Tawney og Claire Zeisler. Begge hadde fått utdanning i det amerikanske «Bauhaus», og begge stilte ut på den første fiberkunstutstillingen i USA i 1963.

Tekstil ble trukket inn i kunstverdenen ved modernismens gjennombrudd. Modernismen utgjør slik tekstilkunstens tradisjon, og denne tradisjonen utgjør «mainstream», eller hovedretningen for den meningssammenhengen som amerikansk tekstil inngikk i på 1970-tallet. Innebygd i denne tradisjonen lå ideer om de «store fortellingene», om framskritt, om likhet og om universalitet. Fornylese vil derfor si videreføring av grunnelementer i uttrykket knyttet til det materialspesifikke, det teknisk innovative, det abstrakte. Men den klassiske modernismen var truet innenfra.

Tekstil som opprør

På 1970-tallet var den amerikanske kunstverdenen preget av endring og redefinering av normer knyttet til kunstverkets status som et tidløst og allmenn-

gyldig hele. Problemstillinger som forholdet mellom kunst og liv, mellom det høye og det lave, mellom deltaker og tilskuer, mellom kunsten og håndverket, var satt under debatt allerede med pop-kunstens manifestasjoner fra tidlig 1960-tall. Forståelsen av «verket» som et ekte uttrykk for et stabilt, integrert og autentisk kunstnersubjekt, ble utfordret i samspillet mellom kritikere og kunstnere. Kunstverket var i ferd med å framstå som en sosial konstruksjon, befridd for nødvendige og tilstrekkelige (verk-immanente) egenskaper. Dette kom til uttrykk i en økende tendens til at de tradisjonelle faggrensene ble brutt ned. Collager, installasjoner og multimediaframvisninger i Fluxus-tradisjonen åpnet for det mangfoldige, åpne og sammensatte kunstverket hvor gjenbruk av dagliglivets trivielle materialer og gjenstander inn gikk.

I tekstilrelaterte sammenhenger rokket dette ved «mainstream»-tekstilens fundament. Endringen i bruk av tekstile kunstmidler kom, betegnende nok, ikke fra «klassiske» tekstile kunstmiljøer, men fra den tradisjonelle billedkunsten. Det var med andre ord en fornyelse i tekstil som først via maleriet nådde tekstilkunsten. Det som var felles for denne opposisjonen kan uttrykkes slagordsmessig: Det handlet om å «utfordre modernismen».

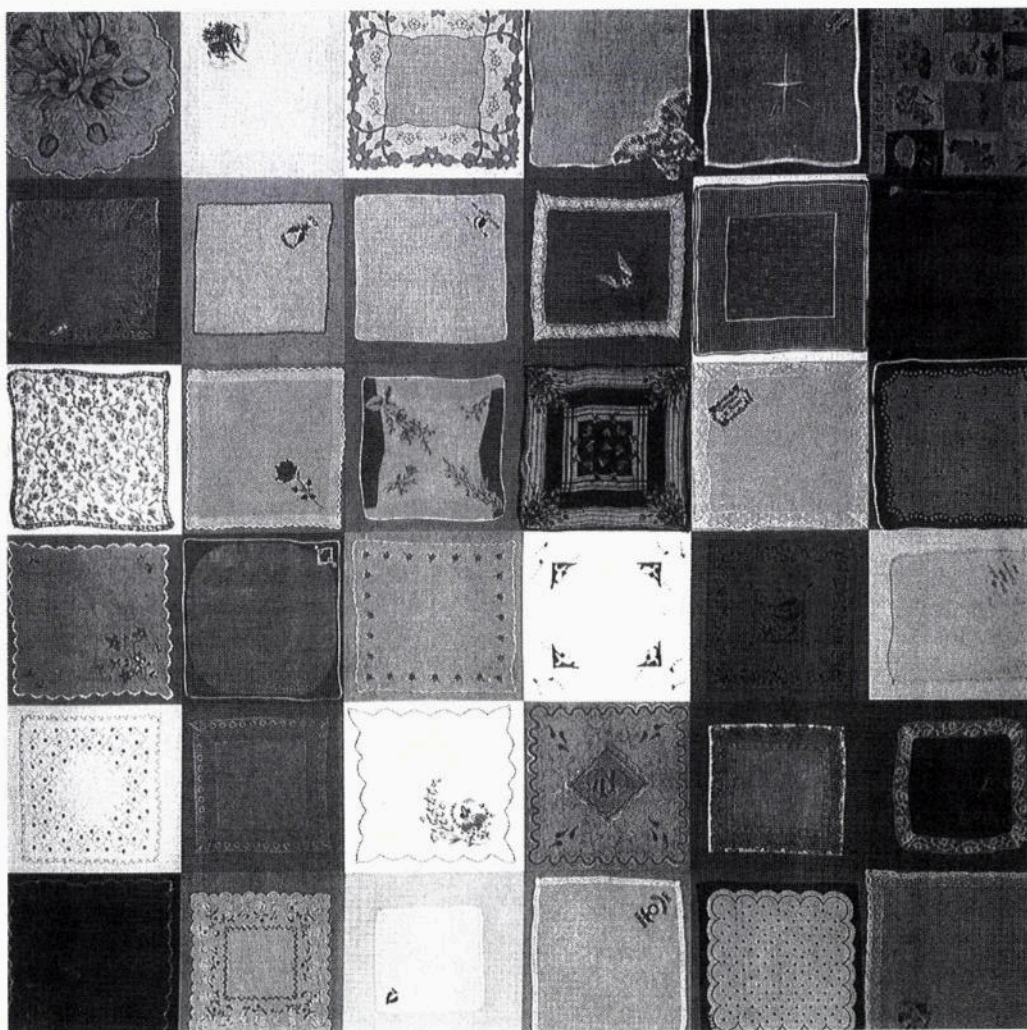
Den omdefinering av ikoner, uttrykk og visuelle forbilder som kom på 1970-tallet, står i nær sammenheng med tre samfunnsopprør og en «revolusjon»: De svartes opprør, studentenes opprør og kvinneopprøret: Disse «opprørene» må igjen ses i lys av den såkalte utdanningsrevolusjonen. De kvinner som ledet an i dette forsøket på å reformulere sentrale normer i kunstinstitusjonen, de var – og dette er avgjørende – allerede sentralt plassert i kunstfeltet: som kunst-

nere, som kunsthistorikere og som kritikere. De rettet søkelyset mot institusjonens forvaltning av kunsthistorien, av kunstkritikken og av utstillingspolitikken.

I 1972 var 75 % av alle kunststuderende i USA kvinner. Samtidig var under 10% av nyanskaffelsene ved de offentlige museene som dokumenterte samtidskunst, utført av kvinnelige kunstnere (Fine 1978, s. 147). Universitetenes undervisning i kunsthistorie representerte en utelukkelse og usynliggjøring av skapende, utøvende, kvinner. (Konferer H.W. Jansons *History of Art*, et standardverk som kom i store opplag fra 1962 til langt inn i 1970-årene og som ikke omtalte en eneste kvinnelig kunstner).² Den amerikanske kvinnebevegelsen fokuserte på den sosiale konstruksjonen av kjønn, og institusjonen kunst ble i denne situasjonen av endring «avslørt» som sosialt kjønn, det vil si at den ble identifisert med normer knyttet til hvit, middelklasse, (obligatorisk) heteroseksuell mann. Sammen med en kritikk av en generell meningskrise i maleriet ble selve grunnlaget, eller grunnforutsetningene, for å skape kunst problematisert. Reorienteringen innebar at personlige, subjektive og private erfaringer ble gjort til gjenstand for kunstnerisk utforskning, på linje med offentlige og politiske aktiviteter.

Om å endre sin skjebne

Judy Chicago og Miriam Schapiro var kunstnere som fram til 1960-tallets slutt hadde arbeidet innenfor en konstruktivistisk, abstrakt maleritradisjon. På 1970-tallet utforsket de hele det vokabularet som er typisk for det postmoderne uttrykket: parodi, repetisjon, dekorasjon, motsetninger og gjenbruk av bilder.

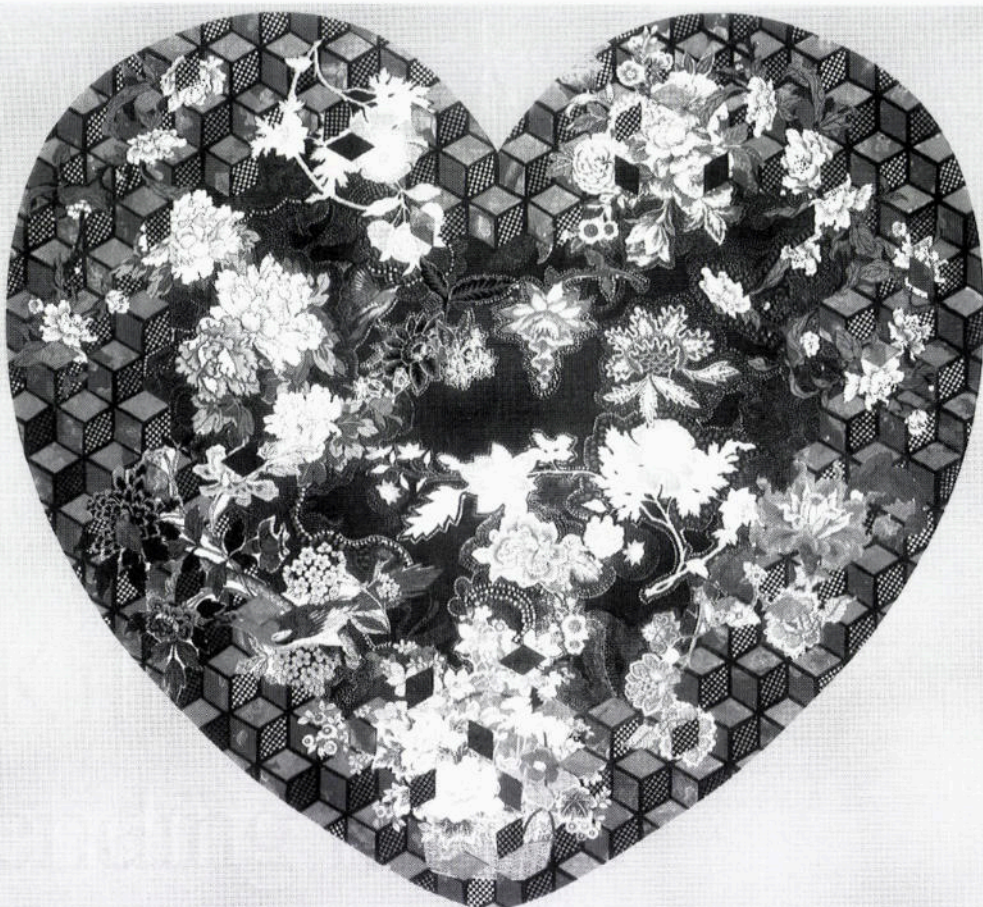
«Connection» av Miriam Schapiro, 1976. Akryl og lommetørklær. 180 x 180 cm.

Prosjektene deres gikk ut på å hente inn i kunstverket erfaringsmateriale fra det tradisjonelle, private kvinnelivets verden. I dette lå også en bevisst nedbygging av forholdet mellom det høye og det lave kunstuttrykket, det vil si en nedbygging av forholdet mellom en anonym, kollektiv og amatørmessig tekstil kvinnetradisjon og den individuelle, subjektive og profesjonelle kunstverdenen.

I 1977 uttalte Schapiro at hun ønsket å

verdsette de tradisjonelle kvinneaktivitetene og å lage en forbindelse mellom henne selv og den ukjente kvinnelige «kunstneren» som laget quilts, de kvinnene som hadde utført «usynlig kvinnearbeid» gjennom århundrer. Disse ville hun anerkjenne. Disse ville hun hedre (Broud 1994, s. 208).

Ikke bare enkeltkunstnere, men også museene inkorporerte det tradisjonelle, anonyme og rikt mønstrede tekstilarbeidet i sitt utstillingsprogram på 70-tallet.

«Garden of Paradise» av Miriam Schapiro, 1980. 150 x 160 cm. Collage med akryl og stoff.

For eksempel viste Whitney Museum of American Art i New York i 1971 en stor utstilling av antikke quilt-arbeider under tittelen «Abstract Design in American Quilts». Det var altså de geometriske mønstrene som gjorde disse arbeidene interessante blant en generasjon konservatorer som var oppdradd med abstrakt kunst.

Men for Chicago og Schapiro var det ikke teppenes abstrakte geometri som tiltrakk oppmerksomheten, derimot var

de interessert i quiltarbeidene som symbolske og kulturelt kjønnede gjenstander. Dekorasjon og ornamentering er blitt oppfattet som fremmedelementer i Vestens modernismetradisjon, samtidig som det dekorative assosiativt er blitt identifisert som feminine uttrykk. Ifølge Schapiro er mønster og dekorasjon slik å betrakte som kulturelt kjønnnet og slik sett underordnet en mannlig, abstrakt norm.

Sammenfattende kan vi si at de forskjellige modernismekritiske og femi-

nistiske kunstprosjektene i tekstil gikk ut på:

1. Å reetablere kjønnssegresjonen, for slik å tydeliggjøre samfunnets og kunstverdenens stadige opprettholdelse av et mannlig primat.
2. Å blande estetiske spørsmål med psykologiske og kjønnspolitiske, i kontrast til datidens kunstverden.
3. Å utforske forhold omkring spørsmål knyttet til eksistensen av særlig kvinnelige uttrykk eller billedspråk, for slik å gi kvinner et redskap til identitetsbygging og selvforståelse *som kvinne*.

Mellom «skjebne» og «opprør»

I 1970-årenes amerikanske tekstilkunst kan vi meisle ut følgende to hovedretninger i lys av tradisjon og fornyelse: En formalt orientert, abstrakt tekstilkunst og denne retnings mulige motsetning: en figurær tradisjon hvor mønstre og dekorative elementer inngikk som del av kunstmidlene. Hvilken posisjon har så disse to ulike retningene i dag? På hvilken måte representerte modernismekritikken et brudd med sentrale normer i kunstinstitusjonen? Og hvordan skal vi forstå dette i lys av begrepet om et «genussystem», altså om de to prinsippene som 1) kontinuerlig opprettholder et skille mellom kjønnene og som 2) etablerer og reetablerer det mannlige som norm?

Tekstiltradisjonen fra Bauhaus og Anni Albers er, som vi har sett, lenket til modernismens selvforståelse som overskridende og kontinuerlig fornyende. Her skjedde *fornyelsen i tekstil innenfor den klassiske modernismetradisjonen*. Denne tradisjonen motsetter seg i dyp forstand Hirdmans begreper, fordi vurderings-

kriteriene da vil ligge utenfor kunstens område. Denne retningen fortsatte å problematisere spørsmål om kunstobjektet i seg selv. Kunsten var ikke et objekt som skulle representere noe annet, den var i seg selv subjektet for undersøkelsen og rensset for alle emosjonelle og sosiale konnotasjoner – herunder også kjønnspolitiske og kunstnersubjekt-orienterte spørsmål. I denne tradisjonen kan kunstneren, som privatperson, for så vidt være feminist, men dette influerer ikke nødvendigvis på kunstens eller uttrykkets tematikk og emneområder.

Den andre retningen var modernismekritisk (blant annet representert ved The Pattern and Decoration Movement). *Fornyetelsen bestod her i «et program» om å bryte med modernismetradisjonen ved å knytte an til et «varmt», livsnært og kvinnerelatert tekstilt kunstuttrykk*. Dette prosjektet kan betraktes som et forsøk på å oppheve «genuskontrakten» og erstatte den mannlige norm med en kvinnelig. I ettertid er det enkelt å se at resultatet ble en oversettelse av et modernismeprojekt hvor det generaliserte mannlige ble oversatt til det generaliserte kvinnelige. Og prinsippet om å gjeninnføre kjønnsdelingen ble en videreføring av stereotypier.

Men først og fremst er det åpenbart at det fremdeles utspilles en kamp om å fastslå verdien av og karakteren til den feministiske modernismekritikken fra kunstverdenens forstående felt. I boka *The transformation of the avant-garde – The New York Art World, 1940–1985* oppsummerer kultursosiologen Diana Crane retningen som en liten, relativt avgrenset bevegelse som særlig var knyttet til de som følte seg ekskludert fra kunstnersamfunnet og fra kunstmarkedet.

Også kunsthistorikerne Norma Broude og Mary Garrard framholder at betydningsfastsettelsen av de feministiske

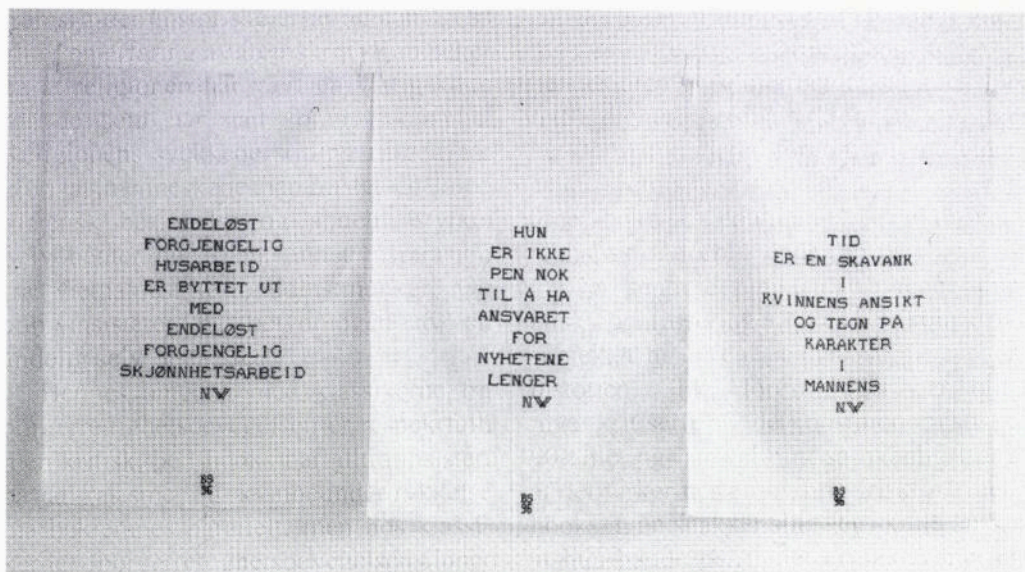
kunstbevegelsene ikke er avsluttet. De kan vekselvis oppfattes i den klassiske moderismetradisjonen: som avantgarde-bevegelser som i tradisjonell forstand gjorde opprør innenfra, for siden å bli del av eller inngå i «mainstream». I dette lyset blir retningen en del av de bevegelsene som kjennetegner kunsten under det moderne som ved å motsette seg tradisjonen, viderefører den. Eller bevegelsen kan sies å ha satt merker etter seg innenfor hele kunstfeltet ved å tydeliggjøre selve fundamentet for institusjonen kunst: som sosialt preget og kulturelt kjønnnet. Diskusjonene om et eget kvinneuttrykk/kvinnespråk avviser Broude og Garrard imidlertid som en naiv utopi (Broude og Garrard 1994, s. 10).

Men relaterer vi Hirdmans forståelse av genussystemet til hele det tekstile feltet, kan vi si at tekstilmediets karakter av å være dominert av kvinnelige utøvere innebærer en kulturell arv. Da tekstilkunsten ble trukket inn i billedkunstens institusjonelle nett, var tekstil allerede en «kjønnnet» kunst, en kunstdisiplin som i særlig grad var forbundet med – og stadig

ble assosiert med – kvinnesyssel og håndverk. Slik sett kan vi si at det er mediet, ikke selve uttrykket, som bærer i seg en kjønnsdimensjon og slik stadfester og viderefører deler av genussystemets indre logikk. Men den tekstile arven har samtidig gitt kvinner et redskap til å beherske et kunstmedium på en slik måte at de selv har vært med på å sette verdistandarder, utvikle normer og definere premisser. Den kulturelle tekstile arven gir derfor muligheter for både tradisjon, fornyelse og overskridelse. Med Anni Albers som metafor kan vi si at hun ved å elske sin skjebne, overvant den. Et sted mellom «skjebne» og «opprør» finner vi dagens tekstile ytringer. Og som i Pandoras eske, er håpet igjen på bunnen: «Visst har vi likestilling I», Tekstil, broderi av Brit Sørli. Høstutstillingen 1996.

Jorunn Haakestad
direktør

Vestlandske kunstindustrimuseum

Litteratur

- Albers, Anni. *On Designing*. Wesleyan University Press, Middeltown, Connecticut 1987.
- Albers, Anni. *On Weaving*. Wesleyan University Press, Middeltown, Connecticut 1987.
- Broud, Norma og Mary D. Garrard (red.). *The Power of feminist art: the American movement of the 1970s, history and impact*. Harry N. Abrams, Inc. New York 1994.
- Constatine, Mildred og Jack Lenor Larsen. *The Art Fabric: Mainstream*. 1985
- Crane, Diana. *The transformation of the avant-garde. The New York Art World 1940–1985*. The University of Chicago Press, Chicago 1989.
- Droste, Magdalena. *Gunta Stölzl Weberei am Bauhaus und aus eigener Werkstatt: Bauhaus-Archiv*. Berlin, katalog, 1987.
- Hirdman, Yvonne. Genussystemet – refleksjoner kring kvinnors sociale underordning. I

Kvinnovetenskaplig tidskrift, vol. 9. Lund 1988.

- Fine, Elsa Honig. *Women and Art. History of Women Painters and Sculptors from the Renaissance to the 20th Century*. Allanheld & Schram/Prior, London 1978.
- Meyer, Siri. Det fortrengetes hjemkomst i det postmoderne: om kjærlighet og kom-munitarisme. I *Samtiden*, nr. 4, Oslo 1996.
- Weltge, Sigrid Wortman. *Bauhaus textiles. Women artists and the weaving workshop*. Thames and Hudson, London 1993.

Noter

1. Prøveforelesning over oppgitt emne til dr. art.-graden i kunsthistorie.
2. Se også *Kvinneforskning* nr. 3/96, tema-nummer om Kunsthistorie, kvinners kunst, kunstkritikk, red. anm.

Killing Rage— ending racism

En bok om rasisme og raseri

Ved Fredrik Oppegaard

bell hooks:

Killing Rage, ending racism

Henry Holt & company

New York 1995

I de senere år har brutale voldshandlinger, opprør i store byer og en strøm av

dyster statistikk minnet verden om den vedvarende tilstand av rasisme som hersker i USA. Samtidig er de svarte amerikanernes egen kultur – med den problematiske erfaring den inneholder – påtrengende til stede i vår hverdag. Det er en erfaring som handler mye om aggresjon og fortvilelse – mye om raseri.

Noe av det mest bekymringsfulle ved situasjonen, slik jeg ser det fra mitt norske ståsted, er den påfallende mangel på politiske ledere som med styrke og autoritet kan ta opp og videreføre arven fra 60-tallets borgerrettighetsbevegelse.

Men det finnes lyspunkter. Opp fra en understrøm under populærkulturens mainstream dukker det i disse år opp noen høyst individuelle og svært radikale svarte stemmer – som raskt har fått et betydelig gjennomslag i media. Til sammen utgjør de et vitalt og positivt trekk ved dagens amerikanske kultur. Bassgitaristen og vokalistene som kaller seg Me'shell Nge'de Ocello er en av disse. Hun behandler temaer som sex, rase og religion med en sjeldent eksplisitt lyrikk og følsomhet. Hun fikk et gjennombrudd allerede med sin debutplate «Plantation Lullabies» i 1994. James Earl Hardy utga samme år suksessromanen «B-Boy Blues», en åpenhjertig skildring av et svart tabu – seksuelle forhold mellom svarte menn.

Filmskaperne Spike Lee og John Singleton hører selvfølgelig også med i dette bildet. De har gjort det stort med filmer som tar utgangspunkt i svarte menns virkelighet.

Blant disse nye, alternative stemmene nevnes stadig oftere også en kvinnelig engelskprofessor som kaller seg bell hooks. Som så mange andre radikale afro-amerikanere, markerer hun sitt opprør mot de svartes historiske skjebne ved ikke å bruke det engelske navn som hun har fått fra sine forfedre, et navn som jo opprinnelig må komme fra en hvit slaveeier. Og hun vil at vi skal skrive det navnet hun har antatt uten store forbokstaver.

bell hooks er født på 50-tallet og fikk sin politiske og intellektuelle utvikling bestemt av 60- og 70-tallets radikalisme. De viktigste bøkene hennes kom på 80-

tallet. Og nå på 90-tallet fremstår hun som en etablert essayist og en ofte brukt samfunnskommentator.

Hun er en akademiker som slett ikke er redd for å bruke «den kulørte presse» for å nå frem til et publikum. Hun skriver analytiske artikler om hvordan massemedia gjenspeiler, men også utnytter minefeltene i samfunnet – rase, sex og religion. Men hun kan også skrive glødende hyldningsartikler til Tina Turner i *Interview Magazine*.

Da hun sent ifjor utga sin ellefte og hittil siste bok, essaysamlingen *Killing Rage*, ble hun presentert i en seks-helsiders artikkel av redaktør Ingrid Sischey i *Interview*. Boken kom ut da sjokket over Oklahoma-bomben og den økende oppmerksomhet rundt de ekstreme høyregruppene preget stemningen i landet. Og den store oppmerksomhet som bell hooks fikk, var nok et utslag av at mange ønsket seg en radikal leder som kunne fornye og videreføre den anti-rasistiske kampen i USA og ta opp arven fra Martin Luther King Jr, James Baldwin og Malcolm X. En arv som svært mange amerikanere tross alt er stolte av.

Killing Rage er en håpefull bok og en bok som er skrevet med ærefrykt for de store ofre og det store arbeidet som mer enn hundre års antirasisme i USA har frembragt. Det er en optimistisk bok selv om essayene i boken samler seg om et problematisk tema – raseriet; det naturlige og nødvendige raseri som alle svarte amerikanere må føle på grunn av sin historiske skjebne. Dette raseriet – «black rage» – har stadig oftere blitt trukket frem for å forklare voldshandlinger som begås av svarte. Raseriet fremstilles av og til i media som en patologisk impuls hos svarte som gjør at de er en konstant, uforutsigbar og irrasjonell trussel mot alle hvite.

bell hooks tar opp temaet fordi hun

mener det er avgjørende viktig å korrigere slike forestillinger, men også fordi hun mener at raseriet kan være – eller bli til – noe positivt. Det dreier seg om et farlig raseri, det er hun enig i. Et raseri som kan ødelegge den som bærer det, eller få ham eller henne til å ødelegge andre. Men like farlig som raseriet selv, er fornektelsen av det. bell hooks finner en helende styrke og en sunn kraft i «the black rage» og ser en kilde til positiv samfunnsforandring i denne. Det er en slags psyko-kulturell terapi og samfunnsforvandling hun går inn for her – som den eneste farbare vei.

I essayene tar hun for seg trivielle hverdagsopplevelser, barndomsminner og samtaler hun har ført og analyserer frem skjulte lag av rasisme. Hun utforsker begjær, sorg og smerte og deres sammenheng med det sosiale og kulturelle, et arbeidsfelt som er mer typisk for den skjønnlitterære forfatter, men som bell hooks også behersker. Hennes metode gjør at erfaringen hun formidler kommer veldig nær leseren og tvinger leseren til å ransake egne minner, hverdagserfaringer og avbrutte samtaler.

Styrke og håp finner hun først og fremst i den historiske erfaring som tross alt er en erfaring av fremskritt. Hun peker på at religionen har vært en viktig kilde for de som har gått foran i kampen. Religionens svekkede stilling i tiden har gjort at menneskene har mistet en kilde til etisk besinnelse og åndelig styrke. Selv henter hun blant annet inspirasjon fra vietnamesiske buddhistmunker. Og hun insisterer på betydningen av en åndelig selvforståelse.

Hennes omgang med klassikerne fra borgerrettighetsbevegelsen er respektfull, men kritisk. bell hooks har alltid insistert på at rasisme og kvinneundertrykkelse må bekjempes parallelt, men hos klassikerne i borgerrettighetsbevegelsen finner

hun gjennomgående et patriarkalsk grunnsyn. Hun viser hvor kjønnnet antirasismens språk har vært. Hvordan det sentrale spørsmål har blitt at svarte menn ikke anerkjennes og respekteres som menn av det hvite samfunn og derfor heller ikke kan fylle en rolle som forsørger, oppdrager og beskytter av kjernefamilien som det patriarkalske samfunns- og familiesyn forutsetter.

Hennes kritikk er ofte både overraskende, treffende og betimelig. Selv blir jeg minnet om hvor påfallende lett også vi som ellers er kritiske til et patriarkalsk samfunns- og familiesyn har kommet til å akseptere patriarkalske synspunkter når de fremsettes i en antirasistisk sammenheng.

bell hooks avslutter boken med et essay om «the beloved community». Det var Martin Luther Kings navn på en drøm om et samfunn der ingen lenger ser hudfarge. Selv om hun mener at en slik fornektelse av rasemessig forskjellighet er grunnleggende feil, vil hun ikke forkaste den lengselen som bor i en slik visjon. Det er en lengsel som ingen snakker om i dag. Vi har blitt for kyniske, sier hun, og hun minner igjen om de som har gått forut. Hun minner om sin kjærlighet til de hvite og svarte menneskene i hennes hjemby som arbeidet sammen for rettferdighet. De små sirklene av kjærlighet som inkluderer forhold til individer av alle etnisiteter og som representerer «the beloved community» i konkret, realistisk og forpliktende form.

Det sentrale punktet for henne blir altså identifisering med et kollektivt subjekt i historien, et «vi» som beveger historien. Slike forestillinger har blitt mye kritisert på det postmodernistiske 90-tallet og har vel blitt så uvanlig i dag at det virker nesten nytt og friskt når bell hooks igjen snakker slik. Jeg skulle ønske at hun hadde behandlet kritikken mot et

slikt historieforhold. Jeg er sikker på at hun kunne ha mye å si om det. Men så er jo dette ikke en teoritung bok som først og fremst henvender seg til akademiske lesere.

Jeg skal til slutt innrømme at jeg hadde fryktet at hun ville være kjedelig og forutsigelig, at hun skulle være ulidelig politisk korrekt og trettende. Hun kan bli det også – innimellom, for denne

samlingen kunne ha vært strammere redigert. Men hun er først og fremst overraskende, vittig, klarøyd og klok. Og hun har overbevist meg om at svart feminisme er en idéstrømning som det er nødvendig å ta på alvor.

Bokomtalen er tidligere utgitt i MiRA – forum for minoritetskvinner nr. 2/96.

Pakistanske kvinners «elendige» liv

Ved Sissel Østberg

Hege Storhaug:
*Mashallah. En reise blant kvinner i
Pakistan*
Aschehoug 1996

Jeg har møtt norske skolebarn som nekter å tro at barn i Afrika kan oppleve fest og glede. Dette er et resultat av skolens elendighetsfokusering. Bildene av sultne og døende barn stenger alle andre bilder ute. Ikke bare er dette en virkelighetsforfalskning, men jeg tror heller ikke den ensidige elendighetsfokuseringen skaper det engasjement som er skolens målsetting. Tvert imot blir fordommene om «de stakkars andre» forsterket.

Den samme fare ser jeg i mye av den litteratur om muslimske kvinner som nå flommer ut på markedet. Tilsynelatende skrives bøkene i kvinnesakens navn for å rette oppmerksomheten mot den undertrykkelse som foregår, men de selges som varmt hvetebrød i kioskene fordi de inneholder ingredienser som sex, vold og religion. Og ikke minst: de gir næring til den unisone fordømmelse av enten islam/muslimske samfunn alene eller kombi-

nert med en fordømmelse av muslimske menn. Den sist utkomne innen denne genren i Norge er *Mashallah. En reise blant kvinner i Pakistan* skrevet av journalisten Hege Storhaug. Det er fra ende til annen en beskrivelse av de grusomste kvinneskjebner: tvangsekteskap, mishandling, vold.

Skjev fokusering

Det er ingen grunn til å betvile at de kvinneliv som Storhaug skildrer, virkelig finnes, og det er all grunn til både å gjøre deres skjebner kjent og å hjelpe dem ut av elendigheten. Det som er heller tvilsomt med boka er imidlertid at den pretenderer å si noe generelt om pakistanske kvinners liv, ikke bare i Pakistan, men i Norge. På side 8 sier Storhaug: «Jeg har søkt 'det typiske', vel vitende om at 'alle pakistanere tenker og handler ikke slik.'» Hun tar et forbehold om at mangfold finnes, men sier likevel at det er det typiske hun søker. Dette kommer også frem i beskrivelsen av hvordan hun selv ble engasjert i dette stoffet. Hun

hadde som journalist dekket en rettssak i Norge der en norsk-pakistansk jente fikk medhold i retten til å oppløse et ekteskap inngått under tvang i Pakistan. Hege Storhaug skrev en artikkel om «Sima» i Dagbladet 8. november 1992. (Dette synes for øvrig å være samme kvinne som i boken *Izzat* av Nasim Karim kalles «Noreen»). Etter møtet med Simas forferdelige skjebne ønsket Storhaug å sette seg mer inn i norsk-pakistanske kvinners liv. Fordi hun hadde problemer med å få innpass i norsk-pakistanske kvinnemiljøer i Oslo (ut fra egne erfaringer skulle ikke dette være så vanskelig), dro hun til Pakistan. Hvem oppsøker hun der? Nesten utelukkende informanter som bekrefter hennes førsteinntrykk av kvinner som ofre for maskulin undertrykkelse. «Som man spørger, får man svar.». På side 34 siteres en pakistansk kvinne som arbeider for Røde Halvmåne: «Den ekstremt patriarkalske kulturen, hvor kvinner betraktes som eiendel for kjøp og salg, fører til at de vokser opp underernærte på mat og kjærlighet.» Slike utsagn passer godt inn i den norske journalistens forestillinger, og forblir stående uimotsagt. Å karakterisere pakistansk kultur som patriarkalsk har jeg ut fra mitt kjennskap til pakistanske miljøer både i Pakistan og i Norge ikke problemer med, men å si at kvinner betraktes som eiendom for kjøp og salg blir helt galt.

Når Storhaug endelig møter en kvinne som er fornøyd med livet sitt (en norsk kvinne gift i Pakistan), så virker hun helt uinteressert. Hun gir opp å grave frem opplysninger fordi det ikke er spor av problemer: «Jeg gir opp. Denne kvinnen har tydeligvis ikke behov for å betro seg til meg, og er lite interessert i å høre om meg og mitt» (side 124). Hva slags holdning er dette uttrykk for? For det første burde det ikke forbause noen at

kvinnen ikke ønsket å betro seg til en journalist. Hvem vil egentlig det? Det kan i hvert fall ikke tas som tegn på at kvinnen hadde noe å skjule. For det andre skulle man nesten tro det var journalistens historie som var i sentrum. Dette inntrykket blir forsterket jo lenger ut i boka vi kommer.

Eksotisme

Jeg ser ingen grunn til å kritisere Storhaug for å la seg personlig involvere i andre menneskers liv under sine opphold i Pakistan, men når hun lager journalistiske poenger ut av at nakenbilder av henne selv og en kvinnelig pakistansk maler blir funnet av sistnevntes ektemann, så har hun etter min mening stilt seg lagelig til for hugg – både fra malerinnens ektemann og fra den offentlige opinionen som skal bedømme seriositeten i hennes beretning. Denne beretningen sier mer om Storhaugs manglende innsikt i pakistanske normer og verdier enn om den pakistanske mannens undertrykkelse av sin kone. Og det var vel ikke meningen?

Historien som fortelles om den pakistanske malerinnen osrer etter min mening av det som ofte kalles eksotisme. «De andre» fremstilles som forlokkende og farlige på samme tid. «Hun lar seks meter myk silke stryke kinnet mens hun begjærlig suger inn lukten av parfymen fra forrige ulydige utskeielse, og takker Gud for alt det vakre han har skapt og tildelt henne som kvinne» (side 31). Vestlige beretninger om Orienten har alltid vært preget av dette, med skildringer av haremskulturer som et absolutt høydepunkt. Jeg beklager å måtte si det, men deler av Storhaugs beretning gir meg slike assosiasjoner. Det begynner faktisk med omslagsfotoet som Storhaug

selv har tatt og som viser en kvinne helt innhyllet i rødt og sort slik at bare ett øye hemmelighetsfullt ser inn i kamera. Dette bildet gir helt andre assosiasjoner enn til den typiske pakistanske kvinne i Punjab eller på Tøyen. Det vektlegges da også til stadighet at en av hovedkvinnene i boka kler seg i en brusende sari og ikke i vanlige kvinneklær. Når hun skriver om de tradisjonelle pakistanske kvinneklærne heter det: «Men hun nekter å ta på seg den nasjonale, islamske drakten, den formløse sekken – tunika med side bukser under. Hun er kjønn. Hun er kvinne.»

Beskrivelse og fortolkning

Et annet eksempel viser også at Storhaug kommer skjevt ut i sine beskrivelser. Under et av oppholdene i Pakistan blir hun «varslet» om et forestående bryllup mellom en norsk-pakistansk jente og en pakistansk gutt. Hun finner frem til stedet, og under dekke av å være antropologistudent (en løgn som i denne situasjonen etter min mening er helt uforsvarlig) får hun lov til å overvære bryllupet. Hun skriver: «Bruden virker helt uinteressert» (side 218). «Jeg har ennå ikke sett henne smile. Noe må være på gang» (side 219). Dette er ingen beskrivelse, men en fortolkning. Det Storhaug ikke synes å være klar over, er at det er forventet at enhver pakistansk (eller indisk) brud skal se alvorlig ut, uansett om hun er fylt av lykkelig forventning eller sorg. Det «noe som er på gang» er ikke noe eksepsjonelt, halvkriminelt, tvangsmessig som Storhaug legger opp til, men ganske enkelt en side ved det tradisjonelle arrangerte ekteskapet. Det er den mest avgjørende

dagen i disse kvinnes liv, en overgang fra et liv til et annet.

Den enkelte og fellesskapet

Jeg kan ikke se at Storhaug noe sted prøver å forstå det arrangerte ekteskapet som del av en større sosial og kulturell helhet. En beskrivelse av pakistanske kvinners liv vil alltid forbli fragmentarisk hvis den ikke tar utgangspunkt i en forståelse av storfamilien og kvinnefellesskapet innen denne. Kvinners og menns liv er i en helt annen grad enn i Norge relasjonelle liv, det vil si at den enkelte fra barndommen av opplever seg som del av en større forpliktende helhet, storfamilien. Dette kan vel i seg selv ikke sies å være undertrykkende?

Selvfølgelig skjer det at enkeltpersoner av forskjellige grunner bryter ut for å stå på egne ben, og selvfølgelig har de juridisk og moralsk rett til det (særlig i Norge). Det blir imidlertid prinsipielt galt å forsøke å forstå det typiske ved pakistanske kvinners liv ved utelukkende å studere dem som har brutt ut. Like galt blir det selvfølgelig å plassere alle pakistanere i en ferdig definert kulturell boks. På samme måte er det opplagt at nordmenn på den ene siden ikke lever opp til stereotypien «demokratiske, gode snille individualister», men på den annen side burde det være slike opplagt at studiet av kvinner på krisesentrene heller ikke sier alt om kvinners liv i Norge. Kanskje ikke engang det typiske.

Storhaug går imidlertid nettopp i den fella. I sin søken etter det typiske pakistanske kvinnelige oppsøker hun «krisesentrene» og generaliserer ut fra de skjebner hun møter der. Som pakistaner ville jeg følt meg krenket og provosert.

Mangfold fra kvinnelige filosofer

Ved Hilde Bondevik

Mary Warnock (red.):
Women Philosophers
University of Cambridge
J.M. Dent, London 1996

Tradisjonelt har som kjent kvinnelige tenkere blitt oversett og utestengt fra politiske og filosofiske debatter, både i egen samtid og i ettertiden. Også mange av de kvinnene som faktisk oppnådde en viss status og anerkjennelse mens de levde – og således var med på å prege ulike diskurser – har vært glemt for senere generasjoner og har i hvert fall ikke fått plass i tradisjonelle filosofi-historier.

Filosofen Mary Warnock har i *Women Philosophers* samlet utdrag fra 17 kvinnelige filosofer gjennom de siste 400 årene. De fleste av disse kvinnene vil nok for mange være ukjente, i hvert fall utenfor akademiske fagmiljøer. Noen er imidlertid velrenommerte som Mary Wollstonecraft, Hannah Arendt og Simone de Beauvoir. Stort sett vitner de ulike bidragene om originalitet og

engasjement, og speiler kvinner med dyp innsikt i filosofiske spørsmål. *Women Philosophers* vil trolig derfor være et nytt og spennende bekjentskap for mange.

Som anmelder føler jeg nok at boka er noe uangripelig. Dette på grunn av bokas form, innhold og redaktørens intensjon. For det første kan jeg ikke på en faglig forsvarlig måte gå grundig og kritisk inn i de enkelte tekstutdragene. Dette fordi det vil overskride tildelt plass, og fordi enkelte av bidragene går ut over mine preferanser. Dernest fordi Warnock legitimerer sine valg ved å redegjøre forholdsvis inngående for de kriteriene hun har lagt til grunn for samlingen. Istedenfor å analysere og kritisere de enkelte bidragene, presenterer jeg følgelig boka på en mer generell måte.

Utvalgsriterier

Noe av det første jeg blir nysgjerrig på når jeg leser en samling av filosofiske tekster, er nettopp hvilke kriterier som legges til grunn for de utdragene som er

representert: Hvem har for eksempel status som filosof, hvilke filosofiske grunnposisjoner har fått plass, har de ulike filosofene eventuelt noe til felles, og ikke minst: hvilke intensjoner ligger bak en slik samling? Warnock, som selv har etikk og bevissthetsfilosofi som hovedinteresse, begynner denne samlingen med å redegjøre for sine utvalgs-kriterier. For det første – og innlysende nok – er det bare bidrag fra kvinnelige filosofer. Kvinnene som er viet plass har imidlertid ikke, med unntak av noen få, uttalte feministiske preferanser, og enkelte kan heller karakteriseres som «amatørfilosof» enn filosofer. Det siste henger sammen med at det først er i vårt århundre at kvinnelige filosofer har fått ansettelse på filosofiske institutter, og dermed større muligheter til å publisere artikler i anerkjente tidsskrift, noe som selvsagt er essensielt for å tilhøre den filosofiske stand. De kvinnene som er representert fra vårt århundre er eller har da også vært akademisk ansatt, og de har vært med på å forme viktige filosofiske diskurser.

Går man derimot lengre tilbake i tid, hadde ikke kvinner adgang til akademiske stillinger, de fikk sjelden publisert sine tanker og mange ble, som nevnt, oversett i sin tids debatter. Det blir derfor særlig interessant å se på hvilke kvinner, og hvilke filosofiske områder, redaktøren har prioritert i sitt prosjekt. Det vesentlige for Warnock i denne sammenheng er for det andre at de ulike bidragene skal uttrykke noe generelt og allment. Artikkelforfatterne skal være kjent med sentrale filosofiske tanker og abstrakte ideer, og ha vært i dialog med andre filosofer. De bør dessuten gå bak åpenbare fakta, tematisere underliggende føringer, være sannhetssøkende og argumentere konsistent. Kriteriene som er lagt til grunn for dette utvalget er følgende de samme som

de vi vanligvis forbinder med tradisjonell filosofi, og de fleste av bokas bidrag oppfyller langt på vei disse.

Utelatt teologi og feminisme

Warnock har for det tredje valgt å utelate bidrag som er av teologisk og feministisk karakter. Riktig nok sporer vi klart en religiøs overbevisning i de tidligste utdragene, for eksempel hos Anne Conway. Dette henger imidlertid sammen med at det er først på 1700-tallet det er mulig å skille religion og filosofi. Warnocks argumenter for å utelate disse områdene er særlig det at hun ønsker å unngå de «typiske» kvinnelige filosofiske emnene. Derne hevder hun at både teologiske og feministiske filosofiske arbeider ofte hviler mer på dogmatikk og mystiske erfaringer, enn på konsistent argumentasjon og objektiv analyse. Dessuten faller de utenfor kravet om en viss allmenngyldighet.

Sentrale tenkere fra vårt århundre som for eksempel Simone Weil, Sandra Harding, Alison Jaggar og Julia Kristeva har følgelig ikke fått plass. Unntakene er den tidligere nevnte Mary Wollstonecraft, som er representert med et utdrag fra hennes anerkjente *A Vindication of the Rights of Women*, og Simone de Beauvoir. De Beauvoir er imidlertid ikke presentert gjennom *Det annet kjønn*, men gjennom det langt mindre kjente, men likevel sammenlignbare og originale essayet *Old Age*. Også i *Old Age* makter de Beauvoir å være personlig, uten å bli privat. Og også her tematiseres de erfaringer kvinner gjør, i kraft av å være kvinner. Det er imidlertid en eldre kvinne som taler til oss – tankevekkende og fremdeles med en klart eksistensialistisk stemme.

Spennvidde

Så til innholdet. I boka møter vi et bredt spekter av filosofiske emner og problemstillinger. De områdene som behandles eller berøres er blant annet ontologi, kunnskapsteori, identitets- og bevissthetsproblematikk, moralfilosofi, politisk begrepsanalyse, vitenskapsfilosofi og språkfilosofi. Også forholdsvis moderne moralfilosofiske artikler og utdrag har fått plass. Jeg vil særlig fremheve Philippa Foots artikkel *Moral argument* fra 1958, og Mary Midgleys *Beast and Man* fra 1979 som noe av det beste jeg har lest på lenge. Likeledes er Judith Jarvis Thomsons viktige artikkel *A defense of abortion* fra 1986 spesielt grundig og god, en artikkel som så å si har fått status som standardtekst i abortproblematikken. Fra vårt århundre er det ellers symptomatisk at særlig språk- og meningsteori, samt eksistensialistisk inspirert tenkning, er viet plass. Postmodernistiske diskurser er imidlertid ikke representert. Dette blant annet fordi Warnock mener de faller utenfor filosofien.

Samlingen er kronologisk ordnet og starter med den tidligere nevnte vitalistiske naturviteren Anne Conway (1637–1679), en tenker som ifølge Warnock er av de kvinnene som urettmessig har blitt oversett. Conway var nemlig kjent i egen samtid, og beundret av blant andre Leibnitz. Trolig har hun også inspirert hans banebrytende tenkning. Conway var, som de fleste av 1600-tallets filosofer, opptatt av hva som eksisterer i universet og hvordan man kan skille mellom forskjellige ting. Hennes teorier representerer et alternativ til den mekanistiske og materialistiske naturoppfatningen som etter hvert ble rådende. I det utdraget vi får presentert argumenterer blant annet Conway mot Descartes' tosubstanslære.

Med mange temaer og forfattere letter det lesningen at Warnock innledningsvis gir en kort presentasjon av de forskjellige bidragene. Hun har dessuten valgt å introdusere de enkelte filosofene i forbindelse med deres utdrag, og hun foreslår tilleggslitteratur for spesielt interesserte. Dette synes jeg fungerer bra. Enkelte ganger kunne jeg imidlertid ønsket mer opplysninger om de ulike tenkerne og det aktuelle utdraget. Boka inneholder dessuten en kronologisk oversikt over en del viktige filosofer og deres arbeider i nyere tid.

På grunn av bokas mangfold og form kan de ulike bidragene klart leses uavhengig av hverandre. Det er altså ingen samling man behøver å lese fortløpende fra første til siste side. Boka er dessuten forholdsvis kompakt, og enkelte av artiklene krever et faglig våkent sinn. Den egner seg derfor ikke som sengelektyre, i hvert fall ikke for de som sjelden leser filosofi. De fleste leserne vil nok imidlertid finne flere artikler og problemområder som engasjerer. Med andre ord inneholder boka noe for enhver smak.

Boka avrundes med et bidrag fra Susan Haacks bok *Evidence and Inquiry: Towards Reconstruction in Epistemology* (1993). Haack går i dette utdraget i rette med både fundamentalistiske kunnskapsteoretiske posisjoner, som for eksempel Descartes, og mer moderne relativistiske posisjoner. Samtidig ønsker hun å re-etablere muligheter for epistemologien etter postmodernismens dekonstruksjon.

Warnocks intensjon med boka har klart vært å vise bredden, variasjonen og dybden blant kvinnelige filosofer. Langt på vei synes jeg også hun har lyktes med dette. Så kan vi spørre: Har så disse ulike kvinnelige filosofene noe til felles? Speiler utdragene en genuin «feminin stemme»? Warnock stiller seg også dette

spørsmålet. Hennes svar er i denne sammenhengen *nei*, noe hun mener kvinner og kvinnelige filosofer bør være stolte av. Jeg er derimot usikker. Ikke fordi jeg synes de ulike bidragene tilsier en felles stemme eller grunnholdning, som avviker fra mannlige filosofer. Jeg kan heller ikke konkret peke på hva dette eventuelt skulle være, selv om kanskje andre lesere ville komme til en annen konklusjon. Men jeg synes kanskje Warnock ut fra dette utvalget mener å påstå noe generelt om kvinnelige filosofer. I så fall er utvalget for snevert, særlig med tanke på de områdene som er utelatt. Likeledes stiller jeg meg undrende til hennes påstand om at de store filosofiske spørsmål er uavhengige av, og overskrider, kjønn.

Men noe essensielt feminint eller ikke: *Women Philosophers* er blitt en fin og engasjerende samling, med en del eldre tekster og forholdsvis mange mer moderne og viktige bidrag. Av de 17 kvinnene som er representert, har langt de fleste levd i det 20. århundre. For meg som først og fremst er ex.phil.-lærer med særlig interesse for feministisk vitenskapsfilosofi, er dette en litt uvanlig samling. Det typiske er jo at de fleste antologier med kvinnelige bidragsyttere innenfor mitt fagfelt og beslektede disipliner, tematiserer feminisme i en eller annen forstand. Kanskje nettopp derfor er denne boka særlig spennende og tankevekkende. *Women Philosophers* er en viktig samling, og en bok jeg sikkert vil ta fram igjen flere ganger fra hylla.

Hekser og kulturelle syndebukker

Ved Jone Salomonsen

Andrew Sanders:

A Deed without a Name

The Witch in Society and History

Berg Publishers, Oxford 1995

Det er ikke entydig hva begrepet «heks» refererer til i dag. Selve ordet «heks» vekker nok fortsatt et bilde av en «samfunnsfiende» av det kvinnelige slaget, om hun så er blitt noe karikert og stakkarslig med årene: en ondskapsfull, gammel kjerring med sopelime og kjøkkenbrygg som pønsker på å ødelegge liv og helse for andre mennesker. I verste fall er hun alliert med den onde selv. Gjennom misjonæren, kolonialisten og vitenskapsmannen har vi både eksportert og fått vitalisert dette heksebildet.

Andre heksebilder

Med den «historiske hekse» tenker vi gjerne på inkvisisjon og heksebrekking i europeisk senmiddelalder og renessanse. Heksejakt symboliserer det inkarnerte

maktovergrep: fra den store, stygge ulven (kirken) mot landsbyoriginaler, vitenskapsmenn og annerledes tenkende (kjettere/hekser). Kirkens jakt på hekser uttrykker demonologi og overtro, et kulturelt stadium vi har lagt bak oss.

Kvinnebevegelsen har vridt på «hekse» og modernisert henne: nå er hun symbolet på kvinnelig styrke, egenrådighet, og positiv annerledeshet. Den «feministiske hekse» er økologisk orientert, vegetarianer, healer, jordmor, naturmedisiner, animist og klok kone – alt i ett. Hun er en politisk opprører og frihetsforkjemper, og har sin historiske forløper i typer som Jeanne d'Arc.

Fra ny-religiøst hold er hekse gjort identisk med en før-kristen, europeisk sjaman – det vil si en healer og en stamprest(inne) – og har økt sin popularitet som religiøs identifikasjonsfigur for både kvinner og menn gjennom den såkalte gudinnebevegelsen og heksebevegelsen, særlig i USA og England. Den «religiøse hekse» leder an i arbeidet med å gjendikte før-kristen mytologi, gudinne-symbolikk og naturorienterte ritualer.

Heksa som sosial sydebukk

Inn i dette komplekse meningsunivers har den britiske sosialantropologen Andrew Sanders hevet sin stemme. Han forsøker å gå på tvers av faggrensene (historie, antropologi, religionshistorie og sosiologi) og trekker opp de tverrkulturelle og historiske linjene i det som til sammen tegner «hekse-figuren». Hans utgangspunkt er kulturrelativt og politisk: hekse er for ham en sosial konstruksjon som mennesker i ulike kulturer og til ulike tider bevisst har skapt i sin jakt på sydebukker og fiendebilder. Heksa er med andre ord et uskyldig offer, og det er andre som har tillagt henne overmenneskelige evner og ondskapsfulle hensikter og gjort henne til den klassiske «svarte magikeren».

Sanders' hovedperspektiv er at hekse ikke døde med opplysningstiden og avsvergelsen av et magisk verdensbilde, men at hun går som en rød tråd fra de ikke-kristne, tradisjonelle kulturene (både vestlige og ikke-vestlige) og inn i vår egen moderne tidsalder. Som semantisk figur er hun nemlig identisk med «sydebukken», enten denne heter «landsbyoriginalen», «jøden», «innvandreren» eller «den aids-syke». Gjennom case-studier – det være seg inkvisisjonens rettsmøter eller Hitlers *Mein Kampf*, afrikansk heksejakt (Ndembu) eller indiansk utmanøvrering av politiske motstandere (Navaho) – viser Sanders hvordan individer som oppleves som en trussel mot eksisterende normer og maktstrukturer, er mest utsatt for å få merkelappen «heks». At en slik merke-

lapp fortsatt kan være dødelig er både nazismen og militante amerikanske, kristne fundamentalister eksempler på.

God innføring

Med sin rasjonalisme skreller Sanders av «hekse» hennes mer heroiske og metafysiske sider, det vil si, slik hun er tegnet av feminister og nyreligiøse. Det forflater figuren, selv om hun på denne måten nok blir mer «historisk korrekt». Et viktig og korrigerende poeng i forhold til den nyreligiøse hekse-konsepsjonen er det faktum at den europeiske hekse ikke ble skapt av kirken, men er et førkristent produkt. Fram til 1200-tallet mente faktisk kirken at heksetro var et uttrykk for hedensk overtro. Men med framveksten av en ny teologisk demonlære og en offensiv inkvisisjon, fikk prestene det travelt med å tørke støvet av den hedenske hekse. Nå ble hun hevdet å være reelt eksisterende og blåst opp til djevelens medsammensvorne. Som kjent var bålet den eneste medisin som kunne rense samfunnet og menneskesinnet fra hennes væren og ondskapsfulle *Deed without a Name*.

Sanders' bok er en generell innføringsbok, tverr-kulturelt og historisk, til fenomenet hekser og hekseri. Han formidler ikke ny og original forskning, men leser, refererer og systematiserer eksisterende forskningslitteratur ut fra «sydebukk»-perspektivet. Disse begrensninger tatt i betraktning: boken er innholdsrik og ytterst lesverdig for studenter på lavere nivå og for den allment interesserte.

90-åras feminisme – et uttrykk for forskjellsfeminisme?

Ved Ingeborg Aarseth

Barbara Findlen:

Listen up. Voices from the next feminist generation

Seal Press, Seattle 1995

Tross påstander om at feminismen erklæres død, samt mange unge kvinners avstandstagnning fra å erkjenne seg som feminist, viser Findlen i sin antologi hvordan feminismen er blitt en sentral filosofi for flere av dagens unge kvinner, en måte å definere seg selv som kvinne på, en ramme for det å stå fram som feminist. Likevel påpeker Findlen at til tross for at mange føler seg fremmedgjort i kategorien feminisme, er dette den første generasjonen som stiller spørsmålsteget ved forskjellsbehandlingen mellom kvinner og menn – og forventer en endring!

Dette at likhet mellom kjønn er så til de grader infiltrert i vår tankegang, sier Findlen, kan kvinner takke de forrige generasjoners kvinneforkjempere for. Unge feministar blir ofte fortalt at de ikke eksisterer som feministar. Dette

omkvedet er blitt gjentatt både av eldre feministar og i media: «Unge kvinner betrakter ikke seg selv som feministar.» Faktum er at mange identifiserer seg som nettopp feministar. Enda flere legger feministiske verdier til grunn for sin tankegang og handlekraft, enten de velger å definere seg som «feminist» eller ikke. Dette gir et positivt utslag på det feministiske barometer, og er av stor betydning, da feminisme er en bevegelse for sosial endring – ikke en organisasjon på jakt etter økt antall medlemmer.

90-åras feministar er den første generasjonen med mulighet til å vokse opp i familier med foreldre som definerer seg selv som feministar. Dette kan muligens føre til at enkelte tar feminismen for gitt. Feminismen har fått en sentral plass i mange unge kvinners tankegang, og kampsaker som en gang ble kjempet for av formødrene, kan tilsynelatende oppfattes som en selvfølgelighet. Generasjon X, den trettende generasjon, tyve-ett-eller-annet – uansett – den er blitt karakterisert som utpreget heterogen. Dette gir seg utslag i bidrags- yternes ulike vektlegging og fortolkning

av det feministiske rom. Kvinners erfaring av sexisme har alltid ligget til grunn for politisk virksomhet. Kvinners erfaringer i relasjon til sexisme er langt fra universelle; de har alltid vært knyttet til rase, klasse, geografisk område, seksuell identitet, svekket psykisk og fysisk evne, rett og slett ren flaks eller uflaks! Hvordan patriarkatet påvirker kjønn i ulik grad er derfor avhengig av komplekse faktorer. Hva som tilsynelatende ser ut som en lite enhetlig generasjon, kan i stor grad tilskrives den enkelte kvinnes definering av sin rolle som feminist innen feminismen.

Listen up har gitt noen unge kvinner rom til å utforske sin feministiske identitet. For hva som knyttes til selve begrepet feminist viser seg å være noe forskjellig i de 28 beretningene vi får innsyn i. Bidragsyterne i denne antologien har fremmet en del tanker rundt sin identitet som 90-års feminist. Mange skriver om det å integrere feministisk tankegods innen etnisk, seksuell, religiøs, klasse- og rasemessig identitet. Spesielt prøver mange fargede kvinner å synliggjøre feministisk tankegang relatert til ulike etniske miljøer. Dette er selvsagt ikke bare fargede kvinners oppgave; som Christine Doza skriver i sitt bidrag: «There is a system of abuse here. I need to know what part I'm playing in it.» Kvinnene i denne antologien kaller seg selv – blant mange ting – artikulert, hvit, middelklasse, student; vill og uregjerlig; enslig mor; asiatisk biseksuell; punker; politisk skarpsindig; aktiv kvinne; farget middelklassejente; ung mor; medlem av Muscogee (Creek) nasjonen; veltilpasset; student; lærer; forfatter; et individ; en ung dame; en person med et handikap; barn av erfarne feminister; lesbisk datter; aktivist; en velutdannet, gift, monogam, feminist, kristen, afrikansk, amerikansk mor. Alle disse identitetene samsvarer, i

varierende grad, med begrepet feminist.

Selv om forfattere som Tiger ikke bruker «feminist» om seg selv, anerkjenner styrken fra en ung HIV-positiv kvinne som ønsker å sette sosial endring på dagsordenen, og dette er hovedbudskapet i «Woman who clears the way». «World Warrior» av Jennifer DiMarco, reflekterer i samme grad denne feministiske visjonen. Hennes fortelling handler om «sommerferien» hos onkel i New York hvor seksuelt misbruk og fysisk og psykisk mishandling var hennes virkelighet i 60 dager. Hun overlevde ved at hennes to mødre reddet henne. Skrivningen er blitt en del av helingsprosessen. Hennes feministiske oppdragelse, så vel som erfaring fra misbruk, har lært henne at kvinner må kjempe sammen for at synliggjøring kan finne sted: «Then, instead of being crushed, we will stand strong. Instead of being defeated, we will be victorious» (s. 61). I tillegg til disse bidragene finner en i *Listen up* mange andre «overlevningshistorier» hvor kvinner til tross for gjentatt trakassering relaterer sin motgang til feministisk tankegods.

Enkelte av bidragsyterne setter også søkelys på feminismens mange identiteter; hva vil det si å være *ekte* feminist? Alisa L. Valdés forteller om sin lukrative karriere som aerobic-instruktør. Denne jobben ble etter hvert problematisk, da hun syntes den inneholdt det feministiske paradoks: kroppsfetisjisme. Valdés påpeker at det som tilsynelatende så ut som en avslappet atmosfære hvor kvinner var i stadig bevegelse, resulterte i en bølge av underernærte, kroppsfikserte småpiker. Valdés beretter at det feministiske paradoks er at «anorexics fill my classes like worshippers in a church» (s. 19). På samme måte setter Nomy Lamm søkelys på kropp med sin «It's a big fat revolution». Feminismens paradoks oppleves på

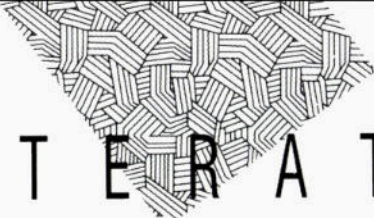
kroppen av de som ikke oppfyller kravet om «vellykkethet» og dermed blir undertrykket i dobbel forstand; både fra kvinner og menn: «Feminism is a revolution; it is solidarity as well as critique and confrontation. This is the fat girl revolution. It's mine, but it doesn't belong to me. Fuchin' yeah» (s. 94).

Inklusjon og eksklusjon i det feministiske fellesskapet blir dermed satt på dagsordenen. Hvem kan kalle seg feminist og på hvilke premisser? Jee Yeun Lees «Beyond bean counting» tar opp nettopp denne dikotomien om det å være innenfor eller utenfor søster-solidariteten: «Sisterhood may be global, but who is in that sisterhood? (...) We realize that coming together and working together are by no means natural or easy» (s. 211). Feminismen gir oss en felles plattform, men utover det finnes det mange måter å formidle og tolke feminismens innhold på. Lee presiserer allikevel at feminisme er det som hjelper en å forstå urett begått mot individer i kraft av at de er kvinner. Feminisme hjelper en å forstå at man har med politisk urettferdighet å gjøre, ikke med personlige nederlag. Den feministiske bevegelsen gir styrke til å motarbeide denne kjønnede urettferdigheten.

Videre finner vi hos andre bidragsytere, som hos «One resilient Baby» av Cheryl Green og «You're not the type» av Laurel Gilbert, fokus på feminismens mange ansikter. Greens historie handler om vanskeligheten med å vokse opp som handikappet afrikansk-amerikansk. Green forteller om lite imøtekomende feministiske kvinner som ikke hadde interesse av å se relasjonen feminisme-handikap.

Green har et ønske om at «nondisabled women, especially feminists, will become more committed to do more than simply accomodate the disabilities of women and girls at events» (s. 147). I Gilberts bidrag får vi innblikk i en kvinnes liv definert som «lesbisk-feminist-enslig-mor» (s. 108) som hele tiden blir konfrontert med ikke å være «typen»: Ikke typen til å være tenåringsmor, ikke typen til å være lesbisk, og hun ber oss om «define, please, the type» (s. 112).

En ting som står klart for en etter å ha lest bidragene er at det ikke finnes noe enhetlig begrep for «unge feminist», og det finnes heller ikke noe enhetlig begrep for feminisme. På denne måten kan en si at det finnes flere likheter enn forskjeller mellom gamle og unge feminist. De unge kvinnestemmene i denne antologien er ikke «døtre» som oppjonerer mot den gamle politiske moderbastionen. Faktisk viser det seg at mange av bidragsyterne ser på eldre feminist som en integrerende del av sitt eget politiske engasjement og overbevisning. Det gjøres klart at erfaring basert på beslektede opplevelser i forhold til ulik form for undertrykkelse er det som har ledet kvinner inn i feministisk tankegang og resultert i ulik uttrykksform. Det at det er likheter heller enn forskjeller som preger relasjonen gammel/ung feminist gjør det hele litt trist og mismodig. Hvor mange generasjoner må det gå for å få til en endring som forslår? På samme tid tegner bidragsyterne et bilde av den tredje feministiske generasjonen med potensial til framtidig strukturell endring – slik Ellen Neuborne sier det: «get used to the noice. The next generation is coming» (s. 35).

L I T T E R A T U R

K O M M E N T A R E R

Modige kvinners spor i ord

Antologien *Ord i bevegelse* er den første litterære samling ord og tekster, skrevet og illustrert av kvinner innvandret til Skandinavia. Over 30 forfattere med bakgrunn i et tjuetalls land, nå bosatt i Sverige, Danmark og Norge, kommer til orde i denne boka gjennom sin egen poesi og prosa. Antologien spenner over et mangfold av temaer og erfaringer, fra nostalgiske minner om hjemlandet til samfunnskritikk og frigjøring fra de mange stengslene som møter kvinner verden over.

Ord i bevegelse bidrar dermed til en utvidet forståelse av innvandrer- og flyktningekvinnens virkelighet i Skandinavia.

Samlingen er redigert av Nita Kapoor og Fakhra Salimi, som i mange år har arbeidet for å synliggjøre rikdommen og kreativiteten som finnes blant innvandrere og flyktninger i Norden.

Nita Kapoor/Fakhra Salimi (red.):
Ord i bevegelse. Dikt og tekster av kvinner innvandret til Skandinavia
J.W. Cappelens Forlag as 1995

Høstsol i april

Den 21.-26. april i 1996 møtte vi flere hundre kvinneforskere fra 87 ulike land på «6th International Interdisciplinary Congress on Women» i Adelaide, Australia. Som et møtested for kvinneforskere og kvinnebevegelser fra hele verden, er kongressen enestående i sitt slag. Tidligere har den vært svært vestlig dominert. Første gang den ble arrangert utenfor USA/Europa, var for tre år siden i Costa Rica. Med Australia som vertskap og med deltakere fra hele verden, ble årets arrangement en stadfesting av kongressens verdensomspennende siktemål, også i praksis.

Av de mange godbitene kan vi bare nevne noen få: Kvinneforskere fra «tredje verden», bl.a. representert ved Wazir Jahan Karim fra Malaysia, vektla forskjellen til vestlig feminisme som i stor grad tar opp i seg rådende, intellektuelle strømninger i vestlig debatt, mens feminister f.eks. i Malaysia «simply writes out of social consciousness». Det var likevel ingen tvil om at vi levde i samme verden og kunne finne mange felles problemstillinger.

Australske aborigin-kvinner satte sitt preg på konferansen helt fra åpningsseremonien. Mange av de konflikttemaene de presenterte i forhold til storsamfunnet, liknet på samenes når det gjaldt rett til land og vatn. I Adelaide-distriktet pågikk det bl.a. en konflikt rundt et landområde som var brukt for aboriginernes ritualer og dermed var hellig for den lokale folkegruppe, men som nå planlegges utbygd for trafikkformål.

Engelske Beatrix Campbell oppsummerte den moderne, vestlige feminismens historie så langt (1970-1990) og begravde ideen om *en* feminisme. Hun gjennomgikk bl.a. innflytelsen fra den svarte borgerrettighetsbevegelsen hvor det sentrale har vært retten til en stemme, retten til ei historie, retten til rettigheter: «From victims to survivors». Den tida da feminismen kunne ha en felles postadresse er nå definitivt forbi, erklærte Campbell.

Lederen for verdens første Senter for kvinneforskning, Eva Neuroff fra Universitetet i Seattle, Canada, oppsummerte sine anbefalinger til kvinneforskere slik: Bryt aldri forbindelsene til kvinnebevegelsen, når de økonomiske nedskjærin-

gene kommer, er det bare kvinnebevegelsen som vil protestere. Og – sørg for å organisere forskningsvirksomheten med utgangspunkt i ett senter; hvis virksomheten skal integreres på de enkelte instituttene, ser en stadig tendens til at den blir oppslukt og nedprioritert. Neuroffs oppsummering tyder altså på at den norske modellen med ett organisatorisk sentrum på universitetet og kontakt med kvinnebevegelsen er liv laga.

Den ene av oss var spesielt heldig med den faglige ramma om sin presentasjon. Leira la fram sitt arbeid om kulturelle myter om morsrollen på et seminar med deltakere fra flere verdensdeler. En kollega fra New Zealand presenterte en studie som viste hvordan amerikanske mødre brukte mors-verdighet til å forsvare seg mot krenkelser fra trykdeapparatet. Og kollega Poonacha fra India viste hvordan den britiske kolonialiseringen brakte fram et victoriansk kvinneideal. Innholdet i den feminine sosialiseringen endret seg til dels dramatisk i og med kolonialiseringen.

Andre, deriblant Gulbrandsen som snakket om vennskap mellom jenter, var mindre heldige med sine sesjoner fordi arrangørenes bruk av data til tider førte nokså forskjelligartede faglige bidrag sammen. Å sette sammen sesjoner ved hjelp av kodeord fra de forhåndsinnsendte abstractene, viste seg å ikke være noen god løsning. Til å sortere og kombinere så kompliserte temaer som behandles på en tverrfaglig verdenskongress, er kvinnehjerner langt bedre egnet enn datahjerner. Disse erfaringene regner vi med at arrangørene for den sjuende verdenskongressen også tok med seg hjem i kofferten.

Å orientere seg på en slik svær konferanse er for øvrig et håndverk i seg sjøl. Det skal god orienteringsevne til for å finne fram i den digre abstractboka og

samtidig holde seg ajour med de løpende endringene. Det hendte at «våre» utvalgte sesjoner ble avlyst, og noen ganger viste det seg at abstractene lovte mer enn de holdt på de sesjonene vi valgte, mens andre, som ved første øyekast hadde virket mer trivielle, kunne inneholde virkelige godbiter. At f.eks. forfatterkollektivet bak boka *Emotion and Gender – Constructing meaning from memory* presenterte paper, gikk dessverre ikke opp for oss før det var for seint.

Turen til den andre siden av kloden ga oss nye internasjonale kontakter og ny faglig inspirasjon, i tillegg til andre store opplevelser. Universitetsområdet i Adelaide er vakkert med ny og gammel arkitektur i et stort parkområde som deles av elva som renner gjennom byen. I et velutstyrt museum solgte de bl.a. flotte steiner som er 40 millioner år gamle. Utstillingen om Australias «Nansen/Amundsen»-helt var på plass, og minte oss om at Australia, trass i sitt behagelige klima, også er nærmeste nabo til Sydpolen.

En halv time med trikk fra sentrum av Adelaide lå havet. I treet på trikkeholdeplassen satt vakre kanarifugler. Solnedgangen på stranda var ikke verst, og den ble avløst av månen, som beveget seg i «feil» retning, og en stjernehimel med andre stjernebilder enn de vi ser her hjemme. Naturen og dyrelivet er også et kapittel for seg; vi nøyer oss her med å forsikre om at koalabjørner og kenguruer er like nydelige i virkeligheten som på bilder.

Sammen med andre norske kvinneforskere besøkte vi Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Sydney der vi ble godt mottatt av lederen, Gail Mason. Dette er et ganske nytt senter som holder til i en patrisiervilla i universitetsområdet og således minte oss om «gamle dager» da Senteret i Oslo

holdt til i Ullevålsveien. Det var begripelig at Sydney har ry for å være en av verdens vakreste byer.

Fra Norge var vi 14 kvinneforskere. Særlig inspirerende for oss var det naturligvis at Tromsø fikk oppgaven med å arrangere den neste verdenskongressen. Den sjuende samlingen vil altså finne sted i Tromsø i 1999. Det åpner muligheter for atskillig flere norske deltakere, og vi anbefaler arrangementet på det varmeste. Her får du muligheten til å diskutere dine hjertesaker med representanter for kvinnebevegelse og kvinneforskning fra hele kloden. Vi gleder oss!

Til slutt vil vi benytte anledningen til å takke Norges forskningsråd v/Sekretariatet for kvinneforskning for den muligheten vi fikk til å delta på kongressen i Adelaide.

Mette Gulbrandsen og Halldis Leira

NorFa-kurset «Art, Gender and Modernity»

i Helsinki 23. – 28. august 1996

Tema for kurset var nyere forskning innen kunsthistorie og de perspektiver som den teoretiske utvikling i faget kan bidra med innen kvinneforskning. Kurset ble avholdt ved Advanced Training Institute of the University of Helsinki i Suintio, fem mil utenfor Helsinki, og var organisert av Avdeling for kunsthistorie ved Universitetet i Helsinki. Dr. philos. Kirsi Saarikangas fra Christina-instituttet var kursleder. Lærere fra deltakerlandene var representert i arrangementskomiteen, blant dem kunsthistoriker Anne Wichstrøm fra Norge. Foruten lærere og foredragsholdere var det 19 deltakere fra

Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige; alle kvinner. Fra Norge deltok Wenche Findal, Hilde Mørch, Linda May Myklebust, Eirin Marie Pedersen og undertegnede.

Arbeidsformen besto i forelesninger og work-shops og ga en utmerket anledning til å få innblikk i nyere forskning og til å fremme synspunkter og egne problemer overfor lærere og kolleger.

Hovedforedragsholdere var Mieke Bal, professor i komparativ litteratur ved Amsterdam Universitet og Lynda Nead, «lecturer» ved avdeling for kunsthistorie, Birkbeck College, Universitetet i London.

Mieke Bal, som nylig har blitt kreert til æresdoktor ved Universitetet i Bergen, arbeider med spørsmål omkring bruk av semiotikk (tolking av tegn) som et teoretisk verktøy innen kunsthistorie. Dette er godt beskrevet blant annet i hennes bok *Reading «Rembrandt»: Beyond the World-Image Opposition* (New York 1991). På kurset gjennomgikk hun blant annet det begrepsmessige grunnlaget for en semiotisk tilnærming til billedkunst, hvor det er bildets overflate som er gjenstand for tolking. Semiotikk er nyttig som perspektiv fordi det privilegerer mening. Tegnet (representamen) stor for «noe» og skaper et mentalt bilde (interpretant) hos den som tegnet adresserer seg til. Dette mentale bilde er forskjellig fra menneske til menneske. Til forskjell fra den historiske forståelsen av tolking som et spørsmål om artistisk innflytelse, åpner en semiotisk tilnærming for en sosialt betinget mulighet for tolking av de semiotiske koder og deres innbyrdes sammenheng. Mieke Bal viste til eksemplet med Picassos interpretant av Velazquez' berømte bilde «Las Meninas», hvor spørsmålet om seksualitet er satt i stedet for maktrelasjoner.

Lynda Nead tok for seg forholdet

Lynda Nead tok for seg forholdet mellom kunst og ikke-kunst (obskønitet), hvordan avbildningen av kvinnekroppen blir en arena for å trekke opp grensene for det vakre og det obskøne, et tema hun også behandler i boka *The female Nude: Art, Obscenity and Sexuality* (London 1992). I et «case study» gikk hun inn på rommet og tolkingen av kvinners plass eller tilstedeværelse ved å fokusere på en bestemt gate i Victoria-tidens London. Denne gaten eksisterer ikke lenger, slik at kunnskap om den blant annet må hentes fra datidens bilder. Hun belyste rommets rolle i sosiale sammenhenger i forhold til klasse og kjønn og hvordan kvinner mistet sin respekt når de beveget seg ut av den hjemlige sfæren. Kvinner skaper ikke urbane rom.

I work-shops presenterte deltakerne sine forskningsprosjekter, i alt vesentlig doktorgradsarbeider på ulike stadier. Spørsmålet om hvordan kjønn kan problematiseres i kunsthistorisk forskning avspeilet seg i et bredt spekter av temaer:

Monografier

Fremdeles er synliggjøring av tidligere tiders kvinnelige kunstnere et aktuelt tema. Ny forskning kan bidra til å problematisere på mer relevante måter.

Kunsthåndverk

Moter og annen tekstilkunst.

Arkitektur

Kunnskap om kvinnelige arkitekter, deres arbeider og spørsmålet om hvordan kjønn kan leses ut av arbeidene, var tema hos

flere av deltakerne.

Resepsjon

Er det et forhold mellom kjønn og billedspråk? Hvordan avspeiler kjønn seg i kunsthistorisk språkbruk?

Utdannelse

Figurtegningens plass i kunstutdannelsen og feministiske innfallsvinkler i den kunsthistoriske utdannelsen.

At Mieke Bal og Lynda Nead var til stede, sammen med de andre lærerne, og kommenterte de enkelte deltakeres arbeider, var verdifullt og inspirerende, foruten at de hele tiden deltok i det uformelle samværet.

Flere ga uttrykk for at dette kurset fylte et lenge følt savn. Feministisk teori innen kunsthistorie er så godt som utelatt fra pensum og undervisning ved de fleste av de undervisningssteder deltakerne representerte. I hvert fall var dette tilfellet i den perioden de gjennomførte sin grunnutdanning. Ved Avdeling for kunsthistorie i Oslo er Anne Wichstrøm nå ansatt som professor II med ansvar for undervisning og veiledning i kvinne- og kjønnsforskning, og man kan jo håpe at tiden har vært moden for lignende tiltak andre steder, eller at stoffet integreres i pensum og undervisning på en tilfredsstillende måte.

Det var et godt organisert og svært interessant og vellykket kurs som ga rikelig med næring til videre arbeid.

Brit Westenvik Espinoza

«Governance and democratic Participation»

— et prosjekt ledet av professor
Rounaq Jahan, statsviter fra
Bangladesh, nå ved Columbia
University, USA

Kvinner fra 3. verden deltar i stigende grad på den internasjonale arena, i forhold til globalt gjeldende dokumenter og offentlige konferanser. Rounaq Jahan er opptatt av at de kommer med fra starten av, dvs. i prosessen med å å levere premisser og å sette dagsorden, ikke bare deltar med sine perspektiver og sin kritikk av mangelen på disse i de ferdige dokument. Hennes bok *The elusive Agenda* (Zed 1995) er et resultat. Fokus der er *integrering (mainstreaming)*.

I prosjektet «Governance and democratic Participation», som Jahan i fjor la fram på møter i Oslo, er fokus mer på *kjønnsbevisstgjøring (engendering)*. Prosjektet tar utgangspunkt i forberedelsesprosessen forut for NGO-forum under

Kvinnekonferansen i Kina og i et av de fem tema-plenummer på Forum. På plenums møtene ble situasjonsbeskrivelser av institusjonelle og økonomiske forhold og strategier gitt av representanter fra ulike verdensdeler og land som ble antatt å kunne bidra til så vel mangfold som å være til gjensidig nytte. Framstillingen bygger videre på diverse tabeller fra «Menneske, samfunn og utvikling», *Human Development Report 1995* (UNDP).

Et annet begrepspar Jahan opererer med er *likestilling (equality)* og *forvandling (transforming)*. Hennes hypotese om at Nord fokuserer på kjønn (gender) og likestilling mens Sør fokuserer på forvandling, ble problematisert på møtene i FOKUS og UD/NORAD. I bl.a. Norge har en skilt mellom de som jobber for likestilling og de som jobber for frigjøring. Likestilling kan ses som et hjørne i omvandlingsprosjektet. Kvinner både i Nord og Sør krever likestilling, for noen er det nok. I stedet for å skille mellom Nord og Sør bør en heller skille mellom regjeringer/offentlige represen-

tanter og NGO-er. Spørsmål ble også reist om ikke det patriarkalske systemet ligger i bunn for begge begrep. Troen på at kvinner har noe å bidra med forente f.eks. de fleste på Forum. Spennende og oppløftende var den utstrakte nettverksjobbingen på tvers fra grasrotnivå til formelle beslutningsorgan.

Nok et begrepspar blir diskutert, nemlig *rettigheter* (bl.a. reproduktive rettigheter og kvinners menneskerettigheter) og *økonomisk rettferdighet*. Arbeidet for førstnevnte har vært bra forberedt, bl.a. tilknyttet FN-konferansene i hhv.

Kairo og Wien. Sluttdokumentet fra Beijing anses svakere på det sistnevnte. Vel nevnes negative følger av f.eks. strukturtilpasningsprogrammene, men det er oftere bare ord enn grunnlag for forandrende handling. Det store toget (i form av globaliseringen av økonomien, fleksibilisering, velferdsnett) går på sine skinner uansett – kvinner får nødhjelp er en allegori i tillegg til utsagnet om at kvinner kommer inn når makten går ut.

Anne Søyland

PUBLIKASJONER

Bøker

Lilli Alanen, Hannah Arendt, Seyla Benhabib, Martha C. Nussbaum, Amélie Oksenberg Rorty, Simone Weil: *Tanke, Känsla, Identitet*. Reds: Ulla M. Holm, Eva Mark, Annika Persson. Anamma Böcker AB, 1997.

Elisabeth Aasen: *Det skjønnes hage. Middelalderens skrivende kvinner*. Pax Forlag AS.

Kristin Clemet, Kristin Halvorsen, og Kristin Aase (red.): *Abort. En debatt for nittiårene*. Universitetsforlaget.

Mary Douglas: *Rent og urent. En analyse av forestillinger omkring urenheter og tabu*. Pax Forlag AS.

Kjersti Ericsson: *Barnevern som samfunnsspeil*. Pax Forlag AS.

Kjersti Ericsson: *Drift og dyd. Kontrollen av jenter på femtitallet*. Pax Forlag AS.

Elbjørg Fossgard: *Frå lagnad til val*.

Kvinneliv på vestnorske gardsbruk. 1930–1990. Jærmuseet.

Birgit Hertzberg Johnsen: *Hva ler vi av? Om nordmenns forhold til humor*. Pax forlag AS, Oslo 1997.

Karen Hjorth, Grethe Ilsøe, Minna Kragelund (red.): *BUR. Kan, kan ikke. Vil, vil ikke. Kvindeliv i perspektiv*. ARKI Varia 1996, Landarkivet, København.

Harriet Holter (red.), Beatrice Halsaa, Janneke van der Ros, Else Skjøsberg, Bjarne Øverlid: *Hun og Han. Kjønn i forskning og politikk*. Pax Forlag.

Harriet Holter og Ragnvald Kalleberg (red.): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Universitetsforlagets Metodebibliotek.

Helga Kress (red.): *Litteratur og kjønn i Norden*. Bóknebbtafræðistofnun Háskóla Íslands Háskólaútgáfan, Universitets forlag, Reykjavik 1996.

Lisbeth Larsson (red.): *Feminismer*. Studentlitteratur.

Ruth Lewin Sime: *Lise Meitner. A life in physics*. University of California Press, 1996.

Arild Linneberg: *Far og barn i moderlandet*. Gyldendal Norsk Forlag, 1997.

May-Lisbeth Myrhaug: *I moder-gudinnens fotspor. Samisk religion med vekt på kulturutøvere og gudinnekultur*. Pax forlag AS, Oslo 1997.

Elisabeth Lønnå: *Stolthet og kvinnekamp. Norsk kvinnesaksforenings historie fra 1913*. Gyldendal.

Harriet Silius & Sirpa Wrede (red.): *Moderskap och reproduktion. Möjligheter och marginaler*. Institutet för kvinnoforskning, Åbo.

Åsebrit Sundquist: *Redpersons & whitepersons. Portrayals in Native American Fiction*. Solum Forlag.

Tove Thagaard: *Arbeid, makt og kjærlighet*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.

Tidsskrifter

The European Journal of Women's Studies. Vol. 3, Issue 4, November 1996, SAGE Publication, London, UK.

Feminist review. No. 54, Autumn 1996. *Contesting feminist orthodoxies. Heterosexuality/Queer Black Feminism. Gender, Place and Racism/Lesbian Studies*. London, UK.

Feminist review. No. 55, Spring 1997. *Consuming cultures*. London, UK.

INSTRAW NEWS. Women and Development. The process of the advancement of women. Special issue. 1996. No. 24/25, United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women, Dominican Republic.

On the issues. The Progressive Woman's Quarterly. Spring 1997. Vol. VI, No. 2.

SIGNS. Journal of Women in Culture and Society. Winter 1997. Vol. 22. No. 2. The University of Chicago Press.

WISE Women's News. 1997, Vol. 7, No. 1. Women's International Studies Europe, The Netherlands.

Women's Studies International Forum. *Special Issue: Gender and Dance*. Vol. 19; No. 5, September-October 96, Elsevier Science Ltd., Oxford.

BANG. Nr. 4/1996. *Tema: Moment 22*. Föreningen Forum bang.

BANG. Nr. 1/1997. *Tema: Arbete/Pengar*. Föreningen Forum bang.

CekvinaNyt 4/96. *Tema: Femi-krimi*. Center for Kvinde- og Kønsforskning, Århus.

CekvinaNyt 1/97. Center for Kvinde- og Kønsforskning, Århus.

FORUM. *Arbejdslyst*. 16. årg. nov. 96. Kvinfo's tidsskrift for køn og kultur. FORUM. Kvinfo's tidsskrift for køn og kultur og månedsbladet PRESS. *Tema: Dyr. Hhv.: 7 årg. No 1, Nr. 138 april 1997*.

Häftan för Kritiska Studier, nr. 4/96. *Barnet i barnomsorgen. Den retoriska*

staten i skolpolitiken. Biologiskt kön/socialt genus i feminismen. Social konstruktivisme i historieforskningen. Vem är den Andre i Jägarna? Fören Häftet för Kritiska Studier, Stockholm.

KVINDER, KØN & FORSKNING. 5. årg., nr. 2/96: *Køn, sprog, diskurs*. Forlaget KVINFO, København.

Kvinnovett. Umeå universitet 1996:2. Kvinnovetenskapligt forum.

Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 3–4/96. *Motstånd och möjligheter*. Föreningen Kvinnovetenskaplig tidskrift.

Lige nu. Debatmagasin om ligestilling. No. 1, Dec. 1996. Ligestillingsrådet.

NAISTUTKIMUS. Kvinnoforskning. Nr. 4/96. Tampere, Finland.

NAISTUTKIMUS. Kvinnoforskning. Nr. 1/97. Tampere, Finland.

NORA. Nordic Journal of Women's Studies. Nr. 2. Vol. 4. 1996. Scandinavian University Press.

Nord nytt. *Perspektiv på männen*. Nr. 63, 1996. Nordisk tidsskrift for etnologi og folkloristikk. Centralredaktion: Institut for arkæologi og etnologi, Københavns universitet.

Sofia. Nr. 3/1996. Centrum för kvinnoforskning. Uppsala Universitet, Sverige.

Sofia. Nr. 1/1997. Centrum för kvinnoforskning. Uppsala Universitet, Sverige.

Tvärtanten nr. 4/96: *Kvinnor på nätet. Tema: Teknik*. Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning &

Institusjonen för kvinnostudier och könsteori, Göteborgs universitet.

Camilla. Nr. 4 – 1996. Ligestillingssekretariatet i KUF.

Camilla. Nr. 1 – 1997. Ligestillingssekretariatet i KUF.

Kvinnejournalen nr. 5–6/1996. Kvinnefronten i Norge.

Kvinnejournalen nr. 1/97. *Kvinnekamp i Nepal. Kvinnesenteret i Tuzla. Fra Uganda til kirkeasyl*. Kvinnefrontens landsmøte. Kvinnefronten i Norge.

Likt og Ulíkt. Ligestillingsrådets kvartalsorgan. Nr. 21. Des. 1996.

Materialisten. *Folkemordet i Bosnia. Barnevernsforskning*. Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt.

UTPOSTEN. *Det vanskelige skjønnet*. Blad for allmenn- og samfunnsmedisin, nr. 7/8, 1996.

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

Resources for Feminist Reserach: *Equity in Practice*. Double Issue. Fall/Winter 1995/96. Vol. 24, No. 3 & 4. Ontario Institute for Studies in Education. University of Toronto Press. Canada.

Resources for Feminist Research: *Écrivaines de l'Ontario francais Franco-Ontarian Women Writers*. Book Reviews/Compterendus. Vol. 25, No. 1

& 2. Ontario Institute for Studies in Education. University of Toronto Press. Canada.

Safe motherhood. Care in Normal Birth: a practical guide. World Health Organization, Geneva.

Vägar till jämställdhet. Ett magasin om regeringens jämställdhetspolitik. Arbetsmarknadsdepartementet.

Ny litteratur om kvinnor. En bibliografi. Nr. 4: 1996. Kvinnohistoriska Samlingarna. Göteborgs Universitetsbibliotek.

Aino Saarinen & Arja Huttunen (red.): *Proceedings of the First Femina Borealis Research Conference August 17–21, 1995.* Northern Gender Studies 3, 1996. Universities of Oulu and Lapland.

Arbeidsnotat nr. 1/97. *Årsplan 1997.* Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo. Serie: Arbeidsnotatserie fra Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo.

Lisbet Berg: Studieløper. *Om tidsbruk, faglige valg og kunnskapsteoretiske valg.* Rapp. 3/97. Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.

Trine Holter: *Kvar skal -skapet stå? Ein tekstanalyse av forståinga av moderskap, faderskap og kjønn i foreldrehandbøker.* Nr. 1/97. Senter for kvinneforskning, Norges Teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU).

Birthe Loa Knizek. *Lacan og kvindene.* Senter for kvinneforskning, NTNU.

Kompetansekatalog 1997. Kvinne- og kjønnsforskning. I tillegg en liste over

kvinnelige forskeres fagområder. NTNU.

Anne Marit Myrstad. *Melodrama, kjønn og nasjon. En studie av norske bygdefilmer 1920–1930.* Senter for kvinneforskning, NTNU.

Årsmelding 1996. Senter for kvinneforskning, NTNU.

Årsmelding 1996. Arbeidsnotat 2/97. Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo.

Kvinner, teknologi og realfag. Rapport fra NSUs kvinnekonferanse 1996. Norsk studentunion.

Sigrun Odden: *«Kjærringer mot strømmen». Evaluering av KITY-prosjektet, Kvinner I Tekniske Yrkesområder.* Rapp. nr. 7, 1996. Høgskolen i Hedmark.

Hans Skoie og Randi Søggen (red.): *Forskningspolitisk rådgivning – erfaringer og synspunkter.* Rapport 4/97. Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.

Aashild Sørheim. *ForskningsNorge. 1996. Håndbok om hvem som gjør hva.* KnowHow Media.

ECTS (European Credit Transfer System): *Christina Institute for Women's Studies. ECTS Information Package 1997–1998.* University of Helsinki.

Errata

Sekretariatet for kvinneforskning beklager trykkfeil i nr. 3/96. Under Publikasjoner på side 97, Skriftserie 2/96 fra Senter for kvinneforskning, NTNU er riktig tekst:

Trude Hella Eide. «*Tarikat. An arena for women's expression and religious*

fulfilment in Konya» (Konya er en by i Tyrkia og ikke et land i Afrika!).

EGNE PUBLIKASJONER

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 1/91:

Veiet og funnet for lett – og for tung.
Kjønn og vitenskapelig bedømmelse.
Rapport fra et seminar

Arbeidsnotat nr. 3/91:

Kvinner, miljø og utvikling. Rapport fra
en nordisk forskerkonferanse.

Arbeidsnotat nr. 4/91:

Femte nordiske seminar i medisinsk
kvinneforskning. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/93:

Sånn, ja!

Rapport fra en konferanse om
matematikk-didaktikk og kvinner i
matematiske fag.

Arbeidsnotat nr. 3/93:

Viten – Vilje – Vilkår.

Rapport fra en forskningspolitisk
konferanse om kvinneforskning.

Arbeidsnotat nr. 1/94:

Backlash i Norge? Rapport
fra en konferanse om kvinner
i 90-åra.

Arbeidsnotat nr. 1/96:

Profesjonalisering av veiledning: Et
virkemiddel for likestilling i
kunnskapsutviklingen. Rapport fra et
seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/96:

Kjønn i media. Rapport fra en konferanse
om utviklingen i mediene i et
kjønnsperspektiv.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Elisabeth Fürst: Kvinner i Akademia –
inntrengere i en mannskultur?
Oslo 1988.

Tamar Bermann, Harriet Holter, Bjørg
Aase Sørensen, Gro Hanne Aas:
På kvinners vis – med kvinners råd. Nye

perspektiver på forskningspolitikken.
Oslo 1988.

Enslige svaler i norsk forskning?
Kvinner i medisinsk, natur-
vitenskapelig og teknologisk forskning i
universitets- og høgskolesektoren 1974–
1987.

NAVF, NTNF, Oslo 1990.

Informasjons- og dokumentasjonstjeneste
om og for norsk kvinneforskning.
Utredning gjennomført av Mie Berg
Simonsen. Sekretariatet for
kvinneforskning og Senter for
kvinneforskning, UiO. Oslo 1994.

Hefte 2/97 i salg nå!

Sosiologisk tidsskrift

Journal of Sociology

Hefte 2/97 Tema: Klasse, kjønn og rase

Rewriting Class, Race and Gender: Problems in Feminist Rethinking
by Joan Acker

Understanding the Inequality Problematic: From Scholarly Rhetoric to
Theoretical Reconstruction *by Cynthia D. Anderson*

Feminism and Multiculturalism: Recognition of Difference and Beyond
by Alexandra Ålund

Women and Social Class: Towards a More Complete Picture
by Gunn E. Birkelund and David Rose

Universitetsforlaget, Postboks 2959 Tøyen, N-0608 Oslo, Norway

Tel: +47 22 57 53 00 Fax: +47 22 57 53 53

- ☐ Ja, takk. Jeg bestiller _____ eks. av *Sosiologisk Tidsskrift* nr. 2 - 1997 á NOK125
- ☐ Ja, takk. Jeg ønsker å abonnere på *Sosiologisk Tidsskrift* f.o.m. hefte 1/97, 4 hefter i året
☐ Privatpersoner NOK 325,-	☐ Studenter NOK 195,-
☐ Institusjoner NOK 410,-	☐ Medlemmer i Norsk Sosiologforening NOK 308,-

NAVN: _____

ADRESSE: _____

STUDIESTED: _____ AVG.ÅR: _____

SVARSENDING
Avtale nr 171114/241
UNIVERSITETSFORLAGET
Kundeservice
Tøyen
N-0608 Oslo

Kan sendes
uførfrankert i
Norden.
Adressaten
betaler
portoen.

STIPEND FRA INTERNATIONAL FEDERATION OF UNIVERSITY WOMEN (IFUW)

Som representant for IFUW i Norge tilbyr Norske Kvinnelige Akademikere (NKA) stipend og andre støtteordninger for **kvinner** som ønsker opphold i et annet land i studie- og forskningsøyemed. For det akademiske året 1998/99 kan det søkes om følgende:

- British Federation Crosby Hall Fellowship - *2500 pounds sterling*
- CFUW/A. Vibert Douglas International Fellowship - *6000 Canadian dollars*
- Ida Smedley Maclean International Fellowship - *8000 til 10.000 Swiss francs*
- IFUW JAUW Peace Studies Fellowship - *10.000 US dollars*
- IFUW Study and Action Programme Fellowship - *8000 til 10.000 Swiss francs*
- Winifred Cullis and Dorothy Leet Grants - *3000 til 6000 Swiss francs*

Søknadsfristen til NKA er **15. september 1997**.

Hver nasjonale forening vil ta ut tre kandidater som sendes videre til IFUW's hovedkvarter i Genève innen 1. november for endelig utvelgelse i januar 1998.

Flere opplysninger og søknadsskjema fåes ved henvendelse til:
Sunni Ese, tlf/fax: 67 53 50 49.

BIDRAGSYTERE

Hilde Bondevik, Filosofisk institutt, Universitetet i Oslo, Postboks 1020 Blindern, 0315 Oslo.

Ingrid Eide, Den norske nasjonalkommisjon for UNESCO, Postboks 1507 Vika, 0117 OSLO og Internasjonal avdeling, Universitetet i Oslo, Postboks 1081 Blindern, 0317 Oslo.

Veena Gill, Institutt for sammenlignende politikk, Universitetet i Bergen, Fosswinkelsgt. 7, 5007 Bergen.

Turid Hagene, Høgskolen i Oslo, Pilestredet 52, 0167 Oslo.

Trine Hamran, Hammerstadsgate 32, 0363 Oslo.

Jeff Hearn, School of Social Policy, Faculty of Economic and Social Sciences, M 13 9 PL Manchester, UK.

Jorunn Haakestad, Vestlandske kunstindustrimuseum, Nordahl Brungst. 9, 5014 Bergen.

Jone Salomonsen, Søndre Rød 5 c, 0752 Oslo.

Fakhra Salimi, MIRA Senteret, Postboks 1749 Vika, 0121 Oslo.

Stølen, Kristi Anne, Senter for utvikling og miljø, Postboks 1116 Blindern, 0317 Oslo.

Eirin Ytreberg, Myrengvn. 32, 9011 Tromsø.

Sissel Østberg, Høgskolen i Oslo, Avdeling for lærerutdanning, Pilestredet 52, 0168 Oslo.

Aleksandra Ålund, Sydjysk universitetscenter, Nils Bohrs vej 9, DK-6700 Esbjerg.

Ingeborg Aarseth, Hammerstadgt. 40, 0363 Oslo.

I dette nummer:

Aleksandra Ålund: Feminism och «de andra»: erkännandets politik, dess potential och fällor

Fakhra Salimi: Innvandrerkvinner i Norge: fanget av mytene

Kristi Anne Stølen: Hvor ble det av kjønnsdimensjonen i bistanden?

Ingrid Eide: FN – for kvinner?

Veena Gill: Politisk deltakelse blant innvandrerkvinner i Norge

Turid Hagene: Kvinnelige ledere i en machoverden

Trine Hamran og Eirin Ytreberg: Tanker rundt kvinnekonferansen i Beijing høsten 1995

Jeff Hearn: Hva innebærer kritiske studier av menn?

Jorunn Haakestad: Amerikansk tekstilkunst etter 1970

AVANCEFORSKNING nr. 1/91